

**T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI**

İdris AKDEMİR

**ÜNVER GÜNAY'IN SOSYOLOJİSİNDE DİNİ GRUPLAR
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

Tez Yöneticisi

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAFA

AĞRI-2020

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum ‘**Ünver Günay’ın Sosyolojisinde Dini Gruplar**’ adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin baskı ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

İdris AKDEMİR

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr.Öğr. Üyesi Mustafa SAFA danışmanlığında, İdris AKDEMİR tarafından hazırlanan bu çalışma 16/01/2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, **Din Sosyolojisi** Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fazıl POLAT İmza: ...
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Hayati TETİK İmza: ...
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAFA İmza: ...

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun 26.02.2020 tarih ve 08/...2... nolu kararı ile onaylanmıştır.

06.03.2020

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	I
TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemleri	1
2. Araştırmaya Konu Olan Ünver Günay'ın Yetiştği İlmi Çevre	5
3. Araştırmanın Önemi ve Amacı	8
4. Araştırmanın Yöntemi.....	10
I. BÖLÜM.....	12
SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN, TOPLUM VE GRUP KAVRAMLARI	12
1. Sosyolojik Açıdan Din	12
2. Sosyolojik Açıdan Grup.....	16
2.1. Toplumsal gruplar	17
2.2. Dini Gruplar	23
2.2.1. Doğal Dini Gruplar	27
2.2.2. Dinden Doğan Gruplar: Sırf Dini Gruplar	29
2.2.3. Gizli Dini Gruplar	30
2.2.4. Sır Grupları	31
II. BÖLÜM	33
ÜNVER GÜNAY'IN SOSYOLOJİSİNDE DİNİ GRUPLAR.....	33
1. Günay'ın Sosyolojisinde Din Kavramı	33
2. Günay'ın Sosyolojisinde Sosyal ve Dini Grupların Genel Özellikleri	37
2.1. Sosyal Grupların Genel Özellikleri ve Çeşitleri.....	39
2.2. Dini Grupların Genel Özellikleri ve Çeşitleri	44
3. Günay'ın Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri.....	45

3.1. Tabii Dini Gruplar	45
3.2. Sırf Dini Gruplar	55
4. Günay'ın Sosyolojisinde Yeni Dini Grup ve Cemaatler	70
4.1. Züht ve Takva Hareketleri	71
4.2. İhvan birlikleri.....	72
4.3. Tarikatlar	73
4.4. İ'tizali Grup ve Mezhepler	75
SONUÇ	79
KAYNAKLAR	82
ÖZGEÇMİŞ	90

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İdris AKDEMİR

ÜNVER GÜNAY’IN SOSYOLOJİSİNDE DİNİ GRUPLAR

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAFA

2020, ...Sayfa

Jüri:

.....

.....

.....

Türk din sosyolojisinin oluşumuna yaptığı büyük katkılarıyla bilinen Prof. Dr. Ünver Günay, 1942 yılında Bilecik ilinin Söğüt ilçesinde doğmuştur. İlk, orta ve lise eğitimini bitirdikten sonra Ankara Üniversitesi’nde İlahiyat bölümünü okumuştur. Lisansüstü eğitimini yurt dışında alan Günay, ülkemizin çeşitli kurumlarında görev yapmıştır. Günay’ın gerek dini gerekse sosyal bilimler alanında bilgi sahibi olması ve sosyolojik yaklaşım çerçevesinde kendine has geliştirdiği metodolojik bakış açısı onu diğer sosyologlardan farklı kılmaktadır.

Günay, sosyolojisinde diğer konularda olduğu gibi dini gruplar konusunu da incelerken çok titiz davranmıştır. Dini grupların doğuşu, gelişmesi ve çöküşünün dinler tarihçileri gibi din sosyologlarını da ilgilendirdiğini söylemektedir. Ona göre tarihçi, bir dinin tarihinin seyrini yatay bir şekilde incelerken; Sosyolog, gelişmenin dikey kesiti ile ilgilenir, dini grubun doğası ve türlerini, yapısı ve kuruluşunu, uğradığı değişimleri ele almaktadır.

Günay, dini grupları incelerken öncelikle sosyal grupların bilinmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda dini grupların sosyal gruplarla ilişkili olduğunu söylemektedir. Dini grupları, “Tabii” ve “Sırf” dini gruplar adı altında inceleyen Günay, bunları da kendi içinde alt kategorilere ayırarak bu yönüyle konu hakkında daha fazla bilgilere yer vermektedir.

Günay, sosyolojisinde batı ülkelerinin yetiştirdiği din sosyologlarının, dini grupların sistemi ile ilgili yaptıkları çalışmaları bağlamında, kendi inançları olan Hristiyan gelenek ve kültürünü toplumsal yapıları içerisinde dini grupların sistemi ile alakalı kavramsallaştırmalarını genele yayılmış bir usul veya yol olarak görmenin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Günay, ezberci bir yaklaşımı kabul etmemekle, Batı’da yetişen sosyologların düşüncelerinin peşinen kabullenmeyi ve onları doğru yöntemmiş gibi Türk toplumunun sorunlarına uygulayıp çözüm bulma çabasında olanları eleştirmektedir. O Türk toplumunun sorunlarına çözüm ararken, yabancıların izinden gitmenin yanlışlığını vurgularken, aynı zamanda kişilerin sahip olduğu din temelli sosyal olayları, tarihi bakış açısıyla inceleyip geçmişteki İslam topluluklarının parlak deneyimlerini günümüze uyarlamak ve bu şekilde sonuca ulaşmak isteyenlerin de yanlış yaptıklarını söylemektedir. Günay, günümüzün sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaç ve değişimleri göz önünde bulundurarak ilmi klasik ve ezbere dayanan düşünce ve kalıplara karşı çıkıp durağan dini bir algı yerine toplumsal çevre ile etkileşim halinde dinamik bir dini algıya dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Ünver Günay, Din, Sosyoloji, Dini Gruplar, Sosyal, Grup, Tarihçi

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

İdris AKDEMİR

RELIGIOUS GROUPS IN THE SOCIOLOGY OF ÜNVER GÜNAY

Thesis Supervisor

Dr. Lecturer Member Mustafa SAFA

2020,... Page

Jury:

.....

.....

.....

Known for his great contributions to the formation of Turkish religious sociology, Professor. Dr. Ünver Günay was born in the town of Söğüt in Bilecik in 1942. After completing his primary, secondary and high school education, he studied the Theology Department at Ankara University. Günay, who received his graduate education abroad, worked in various institutions of our country. The methodological perspective that Günay has developed in the framework of his sociological approach and his knowledge of both religious and social sciences makes him different from other sociologists.

Günay, as in other subjects in his sociology, was very meticulous while examining the subject of religious groups. He says that the birth, development and collapse of religious groups concern religious sociologists as well as historians of religions. According to him, while the historian examines the course of the history of a religion horizontally; The sociologist deals with the vertical cross-section of development, discussing the nature and types of the religious group, its structure and establishment, and the changes it has undergone.

Günay emphasizes the importance of knowing social groups when examining religious groups. In this context, he says that religious groups are related to social groups. Examining religious groups under the names of "Natural" and "Sheer" religious groups, Günay also includes more information on the subject by dividing them into sub-categories.

Günay stated that it is wrong to consider the conceptualization of religious traditions and traditions of the religious traditions of western countries, which are trained by western countries in their sociology, in the context of their work, as a general method or a way to spread the conceptualization of religious groups. Günay does not accept a memorizing approach and criticizes those who are trying to find solutions to the problems of the Turkish society as if they were accepted by the sociologists grown in the West and applied them as if they were the right method. While he is seeking a solution to the problems of the Turkish society, he emphasizes the wrongness of following in the footsteps of the foreigners, and at the same time, he says that those who want to adapt the brilliant experiences of the past Islamic communities to the present and to achieve the result in this way, by examining the religious-based social events of the people with a historical perspective. Considering the social, economic and cultural needs and changes of today, Günay draws attention to a dynamic religious perception in interaction with the social environment instead of a static religious perception by opposing the scientific and memorizing thoughts and patterns.

Keywords: Turk, Unver Gunay, Religion, Sociology, Religious Groups, Social, Group, Historian

ÖNSÖZ

Din ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim mevcuttur. Dinin toplum üzerinde etkilerinin olması gibi toplumun da dinin üzerinde etkileri vardır. Dinin toplumsal hayata yön vermesinin yanı sıra, toplumsal hayatta meydana gelen değişimlerde de dini hayat etkilenmektedir. Dini hayatın toplumu etkilemesi ve onlar üzerinde değişiklikler meydana getirmesi toplumsal farklılıklara sebep olmuştur. Ortaya çıkan farklılıklar insanlar arasında yeni düşüncelere ve dolaylı olarak gruplaşmalara zemin oluşturmuştur. Bu gruplaşmaların din ekseninde gerçekleşmeleri dini grupları meydana getirmiş olup sosyolojik olarak ele alınma ihtiyacı doğurmuştur. Dini grupların hem toplumu hem dini ilgilendirmesinden dolayı bu konu sosyolojinin alt dalı olan din sosyolojisi bilim dalının inceleme alanına girmektedir. Bu bağlamda dini gruplar konusu din sosyolojisi alanında yetkin araştırmacıların eserlerinde ele alınıp incelenmiştir.

Bu çalışmayı, Prof. Dr. Ünver Günay'ın sosyolojisinde ele aldığı dini gruplar konusu oluşturmuştur. Günay, Türk din sosyolojisine büyük katkılar sağlayan ünlü bir sosyologdur. Günay, sosyolojik araştırmalarını Türk toplumu üzerine yoğunlaştırmış ve sosyal hayatın dini yönleri ile alakalı konuları inceleme alanı olarak seçmiştir. Batılı sosyologların analizlerini toptan alıp Türk Din Sosyolojisine uygulamayarak, Türk toplumunun temel durumunu göz önünde bulundurarak kendine has yöntemler geliştirmiştir.

Çalışma boyunca hiç yılmadan çalışmamın araştırılıp yürütülmesi, oluşumu ve nihai sonucuna ulaşmasında, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAFA hocama ve her zaman yanımda olan, maddi manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

İdris AKDEMİR

KISALTMALAR DİZİNİ

C.C.	: Celle Celaluhu
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
HZ.	: Hazreti
AS.	: Aleyhis-Selam
YY.	: Yüzyıl
YAY.	: Yayınları
ÇEV.	: Çeviren
ED.	: Editör
AKT.	: Aktaran
S.	: Sayfa
BKZ.	: Bakınız
VB.	: Ve bu gibi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemleri

Sosyal bilimciler arasında dinin toplumsal yeri, her zaman bir merak korumuştur. Bu doğrultuda dinin temel problemleri üzerinde yoğunlaşan yeni bir disiplin ihtiyacı doğmuş olup bu görevi din sosyolojisi üstlenmiştir.¹ Bu da din sosyolojisini anlama, anlatma ve topluma yararlı olma arzusunu ortaya çıkarmıştır.

Her ne kadar akademik alanda yeni sayılsa da aslında din sosyolojisi, temelini çok eskilere dayandırır. Çapcıoğlu, “Din sosyolojisinin bugünkü anlamda modern bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı oldukça yeni olsa da toplumsal düşünce geleneğinin kökleri, tarihin çok daha eski dönemlerine kadar uzanır. Antik çağlardan beri pek çok düşünür, dinin sosyal hayata ve sosyal hayatın dine etkileri üzerinde durmuş; din ve toplum ilişkilerini çeşitli açılardan inceleyen eserler kaleme almıştır.”² ifadesini kullanmaktadır.

Toplum ve din arasında bulunan etkileşime bakıldığında, dinin topluma olan etkisi küçümsenmeyecek kadar çoktur. Dinlerin tamamı toplumsal yapı ile ilişki içindedir. Aralarındaki bu ilişkiler nedeniyle dinler, toplumları etkileyip değiştirebilir.³ Bundan dolayı toplumun ahlak ve yaşayış tarzına yön verme gücüne sahip olan rolünün araştırılması ve öğrenilmesi için yeni bir alana ihtiyaç duyulmuştur. Bu görevi genel sosyolojinin alt bilim dalı olan özel din sosyolojisi üstlenmiştir.

¹ Necdet Subaşı, “Türkiye’de Din, Dini Toplumsallıklar ve Din Sosyolojisi”, *Sosyoloji konferansları*, 2015, s. 391-418.

² İhsan Çapcıoğlu, “Türkiye’de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arka Plan ve Yeni Gelişmeler”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2009, 219-233.

³ Niyazi Akyüz, & İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 44.

Din sosyolojisinin ortaya çıkmasıyla temelinde dinin yattığı gruplar araştırılmaya müsait bir durum haline gelmiştir. Din kaynaklı grup, sınıf, olay, olgu ve problem din sosyolojisine araştırma alanı oluşturmuştur. Dini gruplar denildiğinde genel itibariyle dini yönelişlerden kaynaklanan gruplaşmaları akla getirir. Aslında bu tür gruplar da diğer toplumsal gruplar gibi çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılabilirler. Bu tür sınıflandırmalar, grupların, yapıları, fonksiyonları, dayandıkları düşünce temelleri ve büyüklüklerine yapılmaktadır. Çeşitli dini grupların gün yüzüne çıkmalarına toplumsal, siyasal ve kültürel yapının git gide artan farklılaşması ve bireylerin veya grupların dini tecrübelerinin zenginleşmesi sebep olarak gösterilebilir.⁴

Hick, “dinin bilimsel olarak incelenmesi için bireylerin ve toplumların onun var olduğuna inanması yeterlidir.”⁵ sözünü kullanmıştır. Din sosyolojisinin inceleme alanlarından biri de dini gruplaşmalar ve din tarafından insanlar için belirlenmiş sosyal davranışlardır. Hemen her toplumda dinden doğan gruplaşmalar mevcuttur. Ülkemizde de bu gruplaşmalar varlığı bilinmekle birlikte bunların özellikle mistik yönelimli olanların üzerinde araştırma ve gözlem yapmak epey zordur.⁶

Günümüzde küçük dini grup incelemeleri Amerika Birleşik Devletleri’nde yaygın olarak yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi, Amerikan vatandaşlarının, ırk ve dini kökenlerinin birbirinden farklı bireylerden oluşmasıdır. Çünkü toplumsal birlik ve dayanışma açısından kültürü meydana getiren unsurlardan biri olarak dinin göz ardı edilmeyecek kadar büyük bir önemi vardır.⁷

⁴ Joachim Wach, *Din ve Toplum*, 1990, (Çev. Ünver Günay), İnsan Yayınları, İstanbul 2017, s. 131.

⁵ John Hick, “Hayatın Dinsel Anlamı”, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, Çev. Gamze Varım, Say Yayınları, İstanbul 2002, s. 406.

⁶ Adem Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, Dönem Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 13.

⁷ Gülay Cezayirli, “Dini Grup ve Toplumsal Grup”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 1997, s. 370.

Dini gruplar sosyolojisi, din sosyolojisinin önemli başlıklarından birini teşkil eder. Batı dünyasını ele aldığımızda binlerce dini grubun varlığından bahsedilebilir. Batılı sosyologlar ve din sosyologları bunları değişik tipolojiler adı altında sınıflamaya tabi tutmuşlardır.⁸ Bu bilim insanları genel itibari ile bulundukları toplumları incelemişlerdir. Ülkemiz açısından ele aldığımızda, din sosyolojisi henüz genç bir bilim olması hasebiyle son zamanlarda oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’de din sosyolojisi, gelişmiş Batı ülkelerinde görünen düzeyde gelişip kurumsallaşmasını henüz tamamlayamamıştır. Çünkü din sosyolojisi Türkiye’de henüz çocukluk dönemini yaşamaktadır. Bu konuda yapılan çalışmaların yeteri kadar olmaması karşımıza cevaplanması beklenen bazı soruları çıkarmaktadır. Bu sorulardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- İnsanları dini grup ve cemaatlere yönelten temel sebepler nedir?
- Dini grupların oluşumu nasıl meydana gelmektedir?
- Doğal dini grup ve sırf dini gruplar birbirinden ayıran özellikler nelerdir?
- Dini gruplara mensup olanları bir arada tutan temel bağlar nelerdir?
- Dini grupları meydana getiren liderlerin vefatından dini grupların ortaya çıkacak temel problemler nelerdir?
- Dini grupların toplumsal bütünleşmeye etki eden rolleri nelerdir?

Durum bundan ibaret iken, Türkiye’de din sosyolojisi alanındaki çalışmalara Durkheim, Weber, Wach, Berger gibi Batılı büyük din sosyologlarından yapılan çeviriler, derlemecilik, aktarmacılık, yüzeysellik, spekülasyon ya da daha çok sosyografya egemendir.⁹ İşte, Türk din sosyolojisinin alt dallarından biri olan dini gruplar sosyolojisi alanında kimi bilim adamları yaptıkları çalışmalarda, batılı bilim

⁸ Ahmet Faruk Kılıç, “Dini Gruplar Sosyolojisi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2017, s. 2.

⁹ Ünver Günay, “Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler dergisi*, sayı:12, 2006, s. 37.

insanlarının, batı için yapılan incelemeleri Türk toplumuna uyarlamaya çalışmışlardır. Bunun sebebi de Türkiye’de dini grup sosyolojisi çalışmalarının oldukça az olmasıdır.

Ülkemizde din sosyolojisinin ve onun alt başlığı olan dini gruplar sosyolojisinde Batılı sosyologların fikirlerinin alınarak Türk toplumuna uyarlanmaya çalışılması, bu konunun Türk toplumu açısından ele alınma ihtiyacını doğurmuştur. Çünkü batılı sosyologların kendi toplumları için vardıkları sonuçların Türk toplumuna uyarlanması gerek kültürel gerekse dini farklılıklar başta olmak üzere, varılan sonuçların tutarlı olmayacağı söylenebilir. Ülkemizde dini gruplar sosyolojisi üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu konu üzerine batının ezber fikirlerden sıyrılıp özgün fikirler ortaya atan Türk din sosyoloğu Ünver Günay’dır.

Ünver Günay, halen hayatta olan ve din sosyolojisi bilim dalındaki öğrencileri ve diğer din sosyolojisi araştırmacıları tarafından üzerinde çalışmalar yapılan bir din sosyoloğudur.

2009 Yılında Günay’ın doktora öğrencilerinden Prof. Dr. Hüsnü Ezber Bodur, “Ünver Günay ve Türk Din Sosyolojisi” isimli çalışmasında Günay’ın çalışmaları ve metodolojisi hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Yine 2018 yılında “Turkish Studies” dergisinin “Karşılaştırmalı Dini Araştırmalar” adı altında yayınlanan “Prof. Dr. Ünver Günay Armağanı” adlı eserde: Abdulvahap Taştan, “Bir Din Sosyoloğunun Portresi: Prof. Dr. Ünver Günay”; Ali Coşkun, “Örnek Bilim Adamı Hocam Prof. Dr. Ünver Günay ve Din Sosyolojisi Eseri”; M. Ali Kirman, “Ünver Günay ve Genç Din Sosyologlarına Yaklaşımı”; Âdem Efe, “Türkiye’nin İlk Din Sosyolojisi Doktorlarından Ünver Günay Bir Sunuş Yazısı ve Mehmet Rami Ayas Üzerine”; İsmail Güllü, “Prof. Dr. Ünver Günay’ın Hayatı Eserleri ve Türk Din Sosyolojisindeki Yeri” şeklinde Günay’ı kaleme almışlardır.

Ayrıca 2019 yılında Metin Topaloğlu adındaki yüksek lisans öğrencisi, Günay'ın Türk din sosyolojisine yaptığı katkıları tez çalışması haline getirmiştir.

Ünver Günay'ın hem yazdığı eserler hem yetiştirdiği öğrenciler hem de fikirleri üzerine yapılan çalışmalar Türk din sosyolojisi alanına büyük katkı ve hizmetler sağlamış ve sağlamaya devam etmektedir. Bu bağlamda Günay'ın daha önce üzerinde çalışma yapılmamış olan dini gruplar sosyolojisi çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmamızın ana kaynağını Ünver Günay'ın “Magnum Opus” diye nitelendirilen “Din Sosyolojisi” kitabı oluşturmaktadır. Ünver Günay'ın sosyolojisinde dini gruplar ile ilgili çalışmalarının dışında ayrıca yukarıda isimleri zikredilen Günay ile alakalı çalışmalar yapan kişilerin çalışmaları müracaat ettiğimiz kaynaklardır.

2. Araştırmaya Konu Olan Ünver Günay'ın Yetiştirdiği İlmî Çevre

Çalışma ve eserlerine bakıldığında disiplinler arası yaklaşımla din sosyolojisi alanındaki çalışmaları yanında Dinler Tarihi, Din Psikolojisi ve Din Eğitimi gibi yakın alanlarda da birçok eserleri mevcut olan Günay, 15.09.1942 tarihinde Bilecik ili Söğüt İlçesinin küre köyünde doğmuş, ilköğretimi 1954 yılında tamamladıktan sonra 1957 yılında ortaokulu ve 1960 yılında da lise eğitimini tamamlamıştır. Daha sonra Lisans eğitimini ise 1960 yılında başladığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1964 yılında tamamlamıştır. Lisans öğrencisiyken Fransız Kültür Merkezi'nde Fransızca dersleri, Irak Kültür Merkezi'nde Arapça dersleri olarak Arapça ve Fransızcasını geliştirmeye çalışmıştır. İlahiyat eğitimini aldığı esnada Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu, Prof. Dr. Tayyip Okiç, Prof. Dr. Neda Armaner, Prof. Dr. Osman Haluk Karamağaralı, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Prof. Dr. Hikmet Tanyu, Prof. Dr. Talat Koçyiğit, Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin ve Prof. Dr. M. Sait Hatipoğlu gibi hocalardan ders almıştır. Günay'ın yıllarca asistanlığını yapmış bu sayede kendisini yakından tanıyan Doç. Dr. İsmail

Güllü, ‘‘Onun sosyolojiye ve din sosyolojisine ilgisini yoğunlaştıran isim Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken olmuştur’’ ifadesini kullandı.¹⁰

Lisans eğitimini tamamladıktan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı’nda stajyer memur olarak göreve başlamıştır. Aynı sene içerisinde Tuzla Piyade Okulu’nda başladığı vatani görevi olan askerlik eğitiminden sonra Adapazarı 13. Piyade Alayı’nda Asteğmen ve Teğmen olarak iki senelik süre zarfında bitirmiştir. Askerlik görevini yaparken eşi Sabahat Hanım ile hayatını birleştirmiştir. Askerlik görevinden sonra ise 1966 yılında Çankırı’nın Çerkeş ilçesinin müftüsü olarak atanmış ve bu görevi yaklaşık iki buçuk yıl sürdürmüştür. Müftülük görevi sırasında Çerkeş Ortaokulu’nda Din Kültürü Dersleri ve Fransızca derslerine de girmiştir.¹¹

Günay, Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Prof. Dr. Mehmet Taplamacıoğlu tarafından yapılan sınav ile ve 1416 sayılı kanun kapsamında Millî Eğitim Bakanlığı burslusu olarak Fransa’ya Sorbonne Üniversitesi’nde (Sarbonne, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Paris) doktora yapmak üzere 1969 yılında gönderilmiş ve yüksek lisans yapmadan direkt doktora yapmaya başlamıştır. Doktora eğitimi aldığı dönemde Prof. Dr. Münir Koştas, Prof. Dr. Şerafettin Gölcük, Prof. Dr. Ahmet Turan, Prof. Dr. Bahaddin Yediyıldız, Prof. Dr. İhsan Süreyya Sırma, Prof. Dr. Hayrani Altıntaş, Prof. Dr. İbrahim Canan, Prof. Dr. Mustafa Tahralı, Prof. Dr. Salih Akdemir, Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu gibi isimler kendisi gibi doktora yapan arkadaşları olmuştur. Doktora çalışmasını Fas’taki bir köy üzerine yapmış olan Cezayir asıllı müsteşrik sosyolog ve antropolog Jacques Augustin Berque (1910-1995) kendisini monografi tarzı bir köy çalışmasına yönlendirmesiyle Küre Köyü’nde Dini ve Sosyal Hayat (La Vie Sociale et Religieuse â Küre -Thèse de doctorat-) adı ile kendi köyü ile ilgili saha çalışmasına başlamıştır. Her ne kadar

¹⁰ İsmail Güllü, ‘‘Prof. Dr. Ünver Günay’ın Hayatı, Eserleri ve Türk Din Sosyolojisindeki Yeri’’, *Turkish Studies*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2018, s. 26.

¹¹ Güllü, 2018, s. 26-27.

hocasının yönlendirmesi ile doktora konusunu seçmiş olsa bile o dönemlerde kendisi de bu saha çalışmasının ehemmiyetinin farkında olmuştur. Doktora eğitimi aldığı zamanlarda yabancı dil kurslarına devam etmiştir. Ayrıca 1971-1972 yıllarında da Tunus’a bir yıl süreyle gitmiştir. Ayrıca bu dönemde Jean Paul Charnay (1928-2013) ‘den dersler almıştır.¹²

Günay, doktora eğitimini 1974 yılında bitirip Türkiye’ye döndükten sonra, Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde Din Sosyolojisi Bölümü’ne Dr. Asistan olarak göreve başlamıştır. Günay, 1982 yılında girdiği doçentlik sınavında “Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat” adlı doçentlik çalışması ile “doçent” unvanını almıştır. Daha sonra Günay, 1985 yılında Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Profesör kadrosunda göreve başlamıştır. Profesörlük kadrosunu aldıktan üç yıl sonrasında yaklaşık yedi yıl sürecek Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde dekanlık görevinde bulunmuş ve Din Sosyolojisi Bölüm Başkanlığı görevini 1985 yılından, emekli olduğu 2009 yılına kadar sürdürmüştür. Günay, akademik hayatı boyunca eğitim başta olmak üzere çeşitli görevlerde bulunmuştur.¹³ Günay’ın emekli olduktan sonra da bir yıl boyunca üniversitedeki doktora derslerini bırakmayıp, sürdürmeye devam etmiştir.

Günay, ayrıca akademik hayatı içerisinde 14 eser kaleme almış, yaklaşık 64 akademik makale ve bildirilerin yanında 18 doktora tezi ve 43 yüksek lisans tezine danışmanlık yapmıştır. Güllü, bir makalesinde Günay’ın eserlerinden bahsederken ayrıca şunları belirtmiştir: “Günay gerek yazdığı eserler gerek verdiği dersler gerekse yaptığı danışmanlıklar ile Türk Din Sosyolojisi alanında üretken duayen bir isim olarak temayüz etmektedir. Türkiye’de din sosyolojisinin gerek üniversitelerde kurumsallaşmasında gerekse de bir araştırma geleneğinin oluşmasında önemli bir isimdir. Onun dağınık halde dergilerde bulunan ve kendisinin de derslerde

¹² Güllü, 2018, s. 27.

¹³ Güllü, 2018, s. 27

öğrencilere okunmasını tavsiye ettiği çalışmalarının yeniden basılması ve düşüncelerinin bütüncül bir yaklaşımla yeniden ele alınması da Türkiye’de Din Sosyolojisi alanında çalışan ve çalışacak bilim insanlarına önemli katkılar sağlayacaktır”.¹⁴

Adem Efe de bir makalesinde Günay’dan “Ünver Hoca’yı, Râmi Hoca ile birlikte, Türkiye’deki din sosyolojisi alanında iki öncüden biri olarak kabul etmek gerekir” şeklinde bahsetmiştir.¹⁵

Hüsnü Ezber Bodur da Günay için “Ünver hoca Din Sosyolojisi alanında yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapan neredeyse tüm genç bilim adamlarının tezleriyle ilgi olarak gerek konunun tespiti ve araştırmanın planı, gerekse uygun metodolojik usulün ve sosyolojik perspektiflerin belirlenmesi gibi hususlarda yol göstermesi, bilimsel anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.”¹⁶ ifadesini kullanmıştır.

3. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Dini hayat ve olayların kişileri ilgilendiren kişisel yönünün yanı sıra toplumu ilgilendiren yönler de vardır. Dini düşünce, inanç, ibadet, grup ve cemaatlerin kişisel karakterlerinin ilerisinde, toplumu ilgilendiren ve birçok sosyal şartlardan ileri gelen bir kısım karşılaştıkları ayrıca başka toplum olaylarında etki ettikleri bilinmektedir. Din sosyolojisi bu yönden dinin sosyal fonksiyonu ve toplum üzerindeki etkilerinden öte, toplumsal şartlar ve olayların dini olaylar üzerindeki etki ve tepkilerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

¹⁴ Güllü, 2018, s. 29.

¹⁵ Efe, Türkiye’nin ilk Din Sosyolojisi doktorlarından Ünver Günay’ın bir ‘Sunuş’ yazısı ve Mehmet Râmi Ayas Üzerine, s. 20.

¹⁶ Hüsnü Ezber Bodur, *Ünver Günay ve Türk Din Sosyolojisi*, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, s. 1-19

Dini gruplar konusu toplumu yakından ilgilendiren bir meseledir. Çünkü insanlık tarihine bakıldığında, din her zaman mevcudiyetini korumuş ve kendisine tabii olan bireyleri bir arada tutma gayreti içine girmiştir. Nitekim insan sosyal bir varlık olması hasebiyle, özünde yalnızlık korkusu sürekli kendisini huzursuz etmiştir. Dinin birleştirici ve bütünleştirici etkisinin bulunması ve insanlara aidiyet duygusu katması, bireylerin birbirlerine yönelmesini sağlamıştır. Belli bir zaman sonrasında herhangi bir dine mensup olan bireyler, çeşitli sebeplerden ötürü gruplara ayrılmış ve dini grupları meydana getirmişlerdir. Dini grupların bir araya gelmesi sosyolojik olarak incelemesini gerektirmiştir.

Bu konu daha önce birçok batılı sosyolog tarafından tahlil edilmiş ve çeşitli sonuçlara varılmıştır. Ancak ülkemiz din sosyolojisiyle geç tanınmasından dolayı bu tür konularda çok az çalışma vardır. Yapılan çalışmalarda kimi Türk araştırmacılar batılı sosyologlar ve kendi toplumları hakkında yaptıkları çalışmaları aynen alıp Türk toplumuna uyarlamaya çalışmışlardır. Türk din sosyolojisinin oluşumuna büyük katkılar sunan Prof. Dr. Ünver Günay, din sosyolojisinin ülkemize geç gelmesinden ötürü, batılı sosyologların fikirlerinin Türk toplumuna uyarlanmasını eleştirmektedir. Bundan dolayı Günay, din sosyolojisinde dini gruplar konusunu ele alırken taklitten uzak, kendine has yöntemler geliştirmiştir. Günay'ın sosyolojisinde Türk toplumundan yola çıkarak ele aldığı dini gruplar konusu, Türk din sosyolojisi açısından önem arz etmektedir.

Bu bağlamda çalışmadaki temel amacımız, dini grupları, Türk din sosyolojisinin oluşumuna yaptığı büyük katkılarıyla sağlayan Ünver Günay'ın sosyolojisinde bilimsel açıdan araştırmak, toplumda yaşanan gerçekliklerin bilimsel temele oturtulmak suretiyle tartışılıp anlaşılması, toplumsal sorunlara bilimsel ve aynı zamanda sağlıklı çözümlerin ortaya koymaktır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bir araştırmada kullanılacak olan yöntem, o araştırmanın yönünü belirleyeceğinden dolayı çok büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda yöntemin araştırmanın konusu ve amacına uygun olması gerekir.¹⁷ Nitekim yöntem bizleri doğru yola götürür.

Araştırma yöntem ve tekniklerinden biri nicel diğer ise nitel yöntemdir. Nicel yöntem genelde hesaplanabilen istatistiksel verilere dayanır. Nitel yöntem ise istatistiksel olmayıp genelde düşünce ve tutumlar hakkında derinlemesine bilgilerin incelemesini hedefler.

Araştırma yöntemlerinden biri olan nitel araştırma yöntemi, nicel yöntemin ulaşamadığı olgulara, bireylere, gruplara ulaşan, derinlemesine anlama ve yorumlamayı esas alarak öznelere aktivitelerine özel bir önem yükleyen bir yöntem olarak sosyal bilimlerde yerini almıştır.¹⁸

“Sayılabilen her şey önemli değildir ve önemli olan her şey sayılamazdır.”¹⁹
Bu söz dünyaca ünlü bilim insana Albert Einstein’a aittir.

Creswell, nitel araştırmanın felsefi varsayımlarla ve bireyler veya grupların bir sosyal ya da insan sorununa yönelttikleri anlamlara değinen araştırma problemlerinin incelemesi içeren, çerçevelerin kullanımı ile başladığını söyler.²⁰

Yukarıda belirttiğimiz bilgiler ışığında çalışmamızı Nitel araştırma yöntemiyle ele alarak başlangıçta, Ünver Günay'ın yayınlanmış eserlerine ulaşım

¹⁷ Aysel Aziz, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri, Nobel Yayınları, Ankara 2013, s. 73

¹⁸ Hüseyin Bal, *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Sentez Yayınları, İstanbul 2016, s. 70-79.

¹⁹ Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme yöntemleri*, Çev. Ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Pegem Yayınları, Ankara 2014, s. 12.

²⁰ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Çev. Ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Siyasal Kitabevi, Ankara 2013, s. 42.

amacıyla kütüphane katalogları ve internet çevrimiçi katalogları inceleyerek literatür taraması yaptık. Konumuzun kaynakçasını teşkil edecek kaynaklara ulaştık. Elde ettiğimiz literatür ve dokümanları bilimsel objektiflik kuralı çerçevesinde olabildiğince kişisel bakış açısından uzak tarafsız bir şekilde değerlendirmeye özen gösterdik. Bu imkânlar ışığında Ünver Günay'ın sosyolojisinde ele aldığı dini gruplar konusu ve temel görüşlerini hassasiyetle incelendik.

Çalışmamız, iki bölüm meydana gelmektedir. İlk bölümü sosyolojide din, grup ve toplum kavramları; ikinci bölümü ise Prof. Dr. Ünver Günay'ın sosyolojisinde ele aldığı dini gruplar konusu oluşturmaktadır.

I. BÖLÜM

SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN, TOPLUM VE GRUP KAVRAMLARI

1. Sosyolojik Açıdan Din

İnsanlık tarihinde, toplumların hayatına etki eden “aşkın” bir güç ve sosyal bir fenomen olarak din, geçmişte olduğu gibi, bugün de bir “yaşam biçimi” olarak toplumdaki sosyal davranışların meydana gelmesinde önemli bir etken olmaya devam etmekte ve toplumun; sosyal, iktisadi, kültürel, siyasi, aile, eğitim gibi alanlarında var olduğunu hissettirmektedir. Tarihi akış içerisinde toplumların geçirdiği değişim süreçlerinde din; sosyal bir karaktere haiz olmasından ve ona inananlara belli birtakım değerler ve semboller sistemi vererek bir “zihniyet” kazandırmasından ötürü merkezi bir yer işgal etmiş olup, bundan dolayı, sosyolojinin ilgi alanına müdahil olan konular içerisinde din; ayrıcalıklı bir konum elde etmiştir. Din sosyolojisinin konusunu dinden kaynaklı fiiller olarak belirlemek, sosyologların, dinin tarifi ile ilgilenmediklerini ya da herhangi bir din tanımlı geliştirmedikleri manasına gelmez. Nitekim din sosyolojisi alanında araştırma yapan birçok sosyolog, kendi anlayışları doğrultusunda din tanımları yapmış ve ortaya koydukları din tarifi çerçevesinde çalışmalarını icra etmişlerdir.²¹ Bundan hareketle din sosyolojisinin konularından biri olan “dini gruplar” konusuna girmeden önce “din” kavramının içeriğini ele almanın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Kelime anlamına bakılırsa din, dilimize Arapçadan gelmiş ve Arapça kökenli bir kelimedir²² Arap dili ve edebiyatı alanında çalışmalar yapan dilbilimciler din kelimesinin çeşitli anlamlara geldiğini göstermek amacıyla belirledikleri nazım ve nesir halindeki ibarelere yer vermektedirler. Bu ibarelerden yola çıkarak

²¹ Kemaleddin Taş, “Sosyolojik Din Tanımları”, (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Kemaleddin Taş), *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 37.

²² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Akaydın Kitabevi, Ankara 2013, s. 222.

dilbilimciler, “din” kelimesi kök ve anlam olarak üç temel kaynak ileri sürmektedirler.²³ Bunlar: 1) Arami-İbrani bir kökden Arapçaya geçmiş olan hüküm anlamına gelmektedir. 2) Saf Arapçada örf-adet manasına gelir. 3) Eski Farsça dilinde din karşılığında kullanılan “daena” veya Orta İran’daki “den” kelimesinden alınmıştır. Bu maddelerden diğeri olan örf-adet manasına hiç ihtimal vermeyip Farsça “daena” kelimesinden alınarak “dâne, yedînu, dînun-diyânetun” şeklinde oluşan bu kelimenin İslamiyetten önce de Arapçada kullanıldığını, örf-adet anlamının bu şekilde zuhur ettiğini savunanlar da olmuştur.²⁴ Bu bağlamda din kelimesinin etimolojisi kesin bir şekilde belli olmayıp, yabancı kök ve manaların zamanla bu kelimenin yapısında bir araya gelmiş ve birden çok kökün ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁵

Din kelimesi, batı dillerinde kullanılan ve “religion” olarak görev almak, alının görevi yapmak, bir şeyi tekrar okumak ve insanı inandığı tanrıya bağlayan manevi bağ gibi anlamların karşılığında kullanılır.²⁶ Fakat batı dillerinde din, genel itibari ile korku, bilinmezlik ve gizemli konular ve olaylar için kullanılmaktadır. Tüm toplumlar, kendine has olan kültürlerine göre din anlayışlarının “inanç, ibadet, kulluk, yol, adet” ve buna benzer anlamlarda kullandılar.²⁷ Zaten toplumların din kelimesine bu tarz anlamlar yüklemesi onların kutsala verdikleri değer ve bağlılıklarını gösterir.

Batılı din bilimcileri dini tanımlarken genelde “Özel/Substantive” ve “İşlevsel/Functional” şeklinde iki türde açıklamışlardır.

²³ İbn Manzur, “Lisanul-Arab”,(H.1318), Kahire, (Çev. Günay Tümer), *Çeşitli Yönleriyle Din*, AÜİF, Ankara 1986, s.169-171.

²⁴ Adnan Adıvar, “din”, *İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1963, VIII, s. 590.

²⁵ Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, 2015.

²⁶ Korlaelçi, M., “Din-Kültür İlişkisi”, *Felsefe Dünyası*, 8, 1993, 35-47.

²⁷ Güven, Kültürün Bir Unsuru Olarak Din, s. 944.

Dini tanımlayanlar arasında Özsel şeklinde tanım yapanlara göre, dinin tamamı öz ile ilgilidir. Özsel tanımlamada, Tanrıya, manevi güçlere ya da “kutsal” olarak bilinen şeylere inananların bir dini vardır ancak inanmayanların bir dini yoktur.²⁸ Özsel tanımlamalar dinin özü yani içeriği ile alakalı karakterleri barındırmaktadır. Bu öz genelde, duyularımızla öğrenemeyeceğimiz, aklımızla idrak edebileceğimiz olağanüstü fenomen inanca dayanmaktadır.²⁹ Gustave J. Mensching (1901–1978) ve Peter Berger gibi din sosyologlarının da onayladığı Alman din bilimcisi Rudolf Otto (1869- 1937) “Din kutsalın tecrübesidir”³⁰ tanımı bunlara örnek olarak verilebilir.

İşlevsel yönüyle dini tanımlayan batılı bilim adamları dini, dünyevi görüşlerine; insan ve toplum üzerindeki sosyal ve psikolojik etkilerine göre ele alırlar. Örneğin, Durkheim din hakkındaki düşüncelerini işlevsellik yönüyle şekillendirmiş olup dini tecrübenin daha özel unsurlarıyla ilgilenmemiştir.³¹

Kavram olarak da “din” kelimesi, önem arz eden bir meseledir. Kelimeler kalıp, kavramlar ise muhteva anlamlar içermektedir. İnsanlığın en eski kültüründe varlığını sürdüren din kelimesi, somut bir nesne değildir. Toplumların dini ibadetlerini yaptıkları tapınaklarında, ibadet, ayin ve törenler, dini bir sanat, musiki ve edebiyat olarak bilinmenin yanında bunlar somut olarak da görülebilir ve işitilebilir ancak dışa olan yansımaları, insanların iç hayatlarındaki o nitelendirmesi, daha kesin ifade ile nasıl nitelendirileceği pek zor bir konuyu meydana getiren bir olgudur.³² Din, insanoğlunun bu âlemdeki kimliği, varlığının gerçek anlamı ya da

²⁸ Abdurrahman Kurt, “Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu”, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, s. 74.

²⁹ Inger Furseth, Pal Repstad, *An Introduction to the Sociology of Religion, Classical and Contemporary Perspectives*, Asgate Publishing, 2006, s. 16.

³⁰ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 37.

³¹ Kurt, 2008, s. 79.

³² Ninian Smart, *The Religious Experience of Mankind*, London 1970, s. 11.

amacı sualine verilen cevaptır.³³ Bu yönden her din, bir felsefedir ancak her felsefe bir din değildir.³⁴

Din, aslında bir inançlar, duygular, davranış ve eylemlerin temel bir taşı olarak bir topluluğun birliğini meydana getirmekle beraber, düşünceye dayanan felsefenin alanına müdahale etmemektedir. Her insanın kendi içinde manevi bir dünyası vardır. Bu manevi dünya, onun iç hayatı, ruhu ile alakalı ve onun karşılığı olan olguları meydana getirir. Bütün manevi tezahürler, kurumlar, oluşumlar, tarihi ve içtimai bir gerçeklik olması açısından, bu iç tecrübenin dış dünyaya yansımasıdır. Toplumun onu bilmesi, yaşaması ve kurumlaştırması objektiflik kazanır. İnsanoğlu ile ilgili manevi olguların başında gelen ilk olgu “din” olgusudur.³⁵

İnsanın doğaüstü varlığa, yüce Allah’a yönelmesi, bu güçlü varlığa sevgi, korku ve niyazla bağlanması, buyruklarına itaat ve sevgi ile karşılık vermesi, onun dini hayat içine girmesi anlamına gelmektedir. Tüm insanların ortak bir doğaya sahip oldukları söylenebilir. İnsanların aralarından çıkmış/seçilmiş kimselere yani peygamberlere gelen vahiy vasıtasıyla haber sahibi oldukları görünmeyen aşkın varlığın bu dünyaya bildirilmiş emir ve buyruklarına göre yaşam arzusu, dini hayatı oluşturur. Bu yönden dinin oluşumunda ilahi ve insani iki taraf bulunur. Dünyaya niçin geldiğini, kendisini kimin yarattığını düşünecek olan insan; istek ve arzularının çokluğunu, buna karşılık ömrünün ve gücünün yetersizliğini, kendisini korkutan olayların çeşitliliğini, aczini fark edecek, sığınmak isteyecek; kendisi dâhil, çevresinde ve bütün kâinatta gördüğü, sezdiği külli bir yaratma, rızıklandırma, idare, terbiye, düzen le ilgili faaliyetlere karşı içinde bir şaşkınlık, ta’zim, sevgi ve saygı gösterecek, bağlanmak isteyecektir. Böylece insanların, kâinatın yaratılanların

³³ Solomon Nigolian, *World Religions*[Dünya Dinleri], Britain 1975, s. 2.

³⁴ Ernest Kellett, *A Short History of Religions*, London 1948, s. 12.

³⁵ Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, s. 213.

fevkinde aşkın olan varlığa, Tanrıya ya da ona ulaştıracağını zannettiği, onun gücünü içinde taşıdığına inandığı şeylere yönelecektir. Dünya hayatı ile alakalı içgüdülerinin üzerine çıkarak kendine göre bir dünya hayatı oluşturan, varlık sorununu çözen insanın, insanlıkla alakalı olan ilk başarısını din olgusu meydana getirir. Dini hayata yönelmiş bir insan, Allah Teâla ile çok samimi bir münasebet kurmuş, onun sevgisine nail olmuş ve ona açılmıştır. Bu bağlamda, dinin psikolojik yönünü görürüz. Diğer taraftan dini hayat, insan hangi toplum hayatında bulunursa bulunsun kendini bir bağlılığa davet eden bir çevre ile karşılaşacağından, sadece insanın iç dünyasında kalmayıp aynı zamanda tarihi ve içtimai bir gerçeklik içinde topluluk ile ilgili gelenek ve törenlerde kendini gösterir. “Din, insanlar için daima önemini korumuş, fert ve toplum için lüzumlu bir kurumdur. Birçok ilim dallarının doğuş ve gelişmesinde, tarih boyunca insanın âleme ve kendisine bakışında, hakikati arayışında dinin ağırlığı olmuştur”.³⁶

Denilebilir ki; din, insanı hem kendi şahsına hem de topluma karşı dizginler. Esasen toplumları bir arada tutan, toplumların yaşamasını sağlayan ve en önde gelen olgulardan biri de ‘din’ olmuştur.

2. Sosyolojik Açıdan Grup

Toplumsal bir yapı, küçük, çeşitli grup ve kurumlardan meydana gelir. Grup ve kurumlar belli norm ve değerler çerçevesinde vuku bulan insan ilişkileri vasıtasıyla kurulur ve mevcudiyetini devam ettirirler. Bundan ötürü burada toplumsal yapının temel unsurlarından biri olan grup kavramı meydana gelmiştir.³⁷

Grup kavramını kısaca ele almak gerekirse; Grup, bazı ortak özellikleri olan bireyler topluluğuna verilen isimdir. Fiziksel görünüş olarak; dil, sosyo-kültürel değerler ve uygulamalarla diğer birey topluluklarından ayrılır. Bir grup genellikle

³⁶ Tümer, 1986, s. 213-221.

³⁷ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, İstanbul 2012, s. 145.

ortak bir kimlik duygusu, üyeleri arasında paylaşılan çıkar ilişkileri ve hedefler ile karakterize edilir. Ancak grup, kendisine üye olanları bazı nesnel özellikleri paylaşmalarından dolayı var olabilir ve diğerleriyle bir olarak nitelendirilebilir. Lakin sosyoloji genelde kullanım alanı olan toplumsal grubu yığınlardan ve toplumsal kategorilerden bağımsız tutmak gerekir. Gruplar bilindik bir sınıflandırma ile “birincil grup” ve “ikincil grup” şeklinde iki ayrı türde değerlendirilir. Charles W. Cooley tarafından geliştirilen bu ayrımında birincil grup, bir kişinin ortak faaliyet ve duygusal bağlarla yoğun bir halde bağlı olduğu kişiler topluluğunu ifade etmektedir. Birincil gruplara mensup kişiler, birbirleriyle yüz yüze etkileşim halinde, ilişkiler kapsamlı ve duygu doludur. Özellikleri esas alındığında daha çok Tönnies’in “gemeinschaft” terimiyle yakın anlamı taşıyan bu grup tipinin örnekleri olarak aile ve küçük geleneksel cemaatler gösterilebilir. İkincil grup ise araçsal olarak ilişkili bazı benzer özellikler ekseninde oluşan bir topluluktur. Gruba mensup üyeler diğerleriyle bazı özel ilişki halindedir. “Gesellschaft” yansımaları barındıran ikincil gruplara, meslek kuruluşları ve siyasi partiler örnek olarak gösterilebilir. Grupları baz alarak yapılan sosyolojik araştırmalarda “grup dinamiği” de önem arz eden araştırma konusu olup, grubun var olan durumunu ve gelecekte olması muhtemel görünümünü belirlenmesi açısından önem teşkil eder. Kurt Lewin tarafından ilk defa 1944 senesinde kullanılmış olan bu kavram, grup içi ilişkileri ve değişimleri de ifade etmektedir.³⁸

2.1. Toplumsal gruplar

Yapılan bilimsel araştırmalar, ilkel veya yerleşik hayata bile geçmemiş göçebe topluluklarda da çeşitli toplumsal grupların varlığı saptanmıştır. Bu yönden ele alındığında grupların evrensel nitelik taşıdığı söylenebilir. İnsanoğlu, diğer canlılardan ayrılıp, toplumsal bir varlık olmaya başlamasıyla gruplaşma süreci başlamıştır. Zaten tarih boyu yaşanmış olaylar, grupların varlığını ve evrenselliğini

³⁸ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karaman Kitabevi, Adana 2016, s. 123-124.

doğrular niteliktedir.³⁹ Fichter, “nerede bir insan varsa orada grup vardır; nerede bir insan yoksa orada grup yoktur” sözüyle, insanın bulunduğu her yerde grubun yokluğunun imkânsızlığından bahseder.⁴⁰ Keza insanlar toplumsal varlıklardır.

İnsanlık tarihinden bu yana insanlar, birlikte bazı ihtiyaçlarını daha rahat bir şekilde karşılayabilmek amacıyla toplum halinde yaşamışlardır. Ancak buna rağmen bütün ihtiyaçlarını karşılayamamışlardır. Bunun sebebi, özellikle fazla nüfusa sahip olan yerlerde insanlar, maddi manevi ve günlük temel gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla kendilerine yakın hissettikleri kişi veya gruplara ihtiyaç duymuşlardır.⁴¹ Bu tür ihtiyaçların karşılanması amacıyla toplumsal gruplar meydana gelmiştir.

En basit şekliyle grup için “insan topluluğu” açıklaması yapılır. Ancak, her rastgele toplanmış insan topluluğu için grup terimi kullanılamaz. Bir araya gelen insanların oluşturduğu topluluğa “grup” denilebilmesi için en azından ortak bir amaç ve çıkar düşüncesiyle bir araya gelmeleri ve etkileşim halinde olmaları gerekmektedir.⁴²

Toplumsal bir grup, bireylerin bir araya gelmesinden daha fazlası olan sosyal bir gerçekliği ifade eder. Toplumsal grupta bireylerin sahip olmadığı birtakım özelliklere vardır. Bu özellikler ancak grubu meydana getiren bireylerin etkileşim

³⁹ Ahmet Faruk Sinanoğlu, “Dini Gruplar ve Grup Fanatizminin Toplumsal Boyutları” *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, s. 33-39.

⁴⁰ Joseph H. Fichter, *Sosyoloji Nedir*, (1962), (Çev. Nilgün Çelebi), Anı Yayıncılık, Ankara 2016, s. 53.

⁴¹ Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013, s. 463.

⁴² Müzeyyen Gönülle, “Grup ve Grup Yapısı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2001, s. 191.

halinde olduklarında meydana gelir.⁴³ Efe, toplumsal grubun ‘sosyal etkileşim’ sistemi olarak ele alıp tanımlamanın isabetli olacağını söyler.⁴⁴

Toplumsal sistemler üç temel unsurdan meydana gelir. Bunlardan ilki insanlar, ikincisi gruplar, üçüncüsü ise toplumsal ilişkilerdir. Toplumsal ilişki, insanların toplum halinde örgütlenmeleri anlamına gelen önemli bir sosyal unsurdur. Bundan dolayı sosyoloji, toplumsal kurumlar ve toplumsal olaylarla birlikte toplumsal ilişkileri ele alıp inceler. Toplumsal ilişki “bir ferdin veya grubun, kendi dışındaki fert ve grupların çeşitli davranış şekillerini ve beklentilerini hesaba katarak sürdürdüğü ilişkiye dayalı etkileşim”⁴⁵ olarak adlandırılmaktadır. Toplumsal ilişki, “başkası” düşüncesi ekseninde meydana çıktığından ötürü, insanlar veya toplumsal grupların, sadece kendi varlıklarının farkında olmaları yeterli sayılmaz. Şahsın, kendi dışında olan kişi veya toplumsal grupların varlığını dikkate alması, toplumsal ilişkilerin doğal sonucudur. Bu doğrultuda toplumsal ilişki, insanın, kendi dışındaki insanlarla arasındaki ilişkide anlamlı bir hayat alanı meydana getirme olayıdır.⁴⁶ Bu bağlamda toplumsal grupta, insanın hem günlük ihtiyaçlarını karşılaması hem de içinde bulunduğu yapıya daha fazla bağlılık göstermesi gerekmektedir.

Mercer ve Wanderer ise toplumsal grubun oluşabilmesi için şu şartlar öne sürmüşlerdir:

- a. Grup üyelerinin, karşılıklı olarak birbirinin farkında olması.
- b. Grup üyeleri arasında belli bir iletişim biçiminin var olması.
- c. Grup üyelerinin, birbirlerinin davranışları hakkında belli bir dereceye kadar bir tahminde bulunabilmesi.

⁴³ Vildan Akan, “Birey ve Toplum”, (Ed. İhsan Sezal), Sosyolojiye Giriş, Martı kitap ve Yayınları, Ankara 2002, s. 83-104.

⁴⁴ Adem Efe, “Türkiye’nin ilk Din Sosyolojisi doktorlarından Ünver Günay’ın bir ‘Sunuş’ yazısı ve Mehmet Râmi Ayas Üzerine”, *Turkish Studies*, 2013, s. 24.

⁴⁵ Mustafa Erkal, *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*, Der Yayınları, İstanbul 1998, s. 170.

⁴⁶ İsmail Doğan, *Sosyoloji*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2002, s. 74.

- d. Grup üyelerinin davranışlarının belirli sosyal normlara göre düzenlenmesi.
- e. Grubun zamana karşı dirençli olması, yani sürekliliğinin olması.⁴⁷

Joseph H. Fichter, grubu açıklarken şu manalara işaret etmesi gerektiğini belirtir:

- Grup olarak isimlendirilen sosyal birim hem içindeki üyeler tarafından hem de dışındaki gözlemciler tarafından tanınıyor olmalıdır. Bunu gruptaki üyelerin dışardakiler tarafından tanınması şeklinde anlamamalıyız. Örnek vermek gerekirse gizli dernek, loca, yarenlik gibi grupların üyelerinin isimleri gizli tutulabilir lakin grup varlıklarını herkes bilebilir. Büyük şehirlerde birçok grup mevcuttur, bireyler bu grupların tamamını bilmez ancak bunlar bilimsel olarak araştırılabilir.
- Gruplarda sosyal yapılar mevcuttur. Bunun sebebi, grupta olan her üye, diğer pozisyonlarla ilişkili bir pozisyona sahiptir. Sosyal tabakalaşma ve sosyal statü konumları en küçük resmi olmayan gruplaşma da bile mevcuttur.
- Grupta, her üye kendine biçilen rolü kendisi yerine getirir. Böylece grup katılımı meydana gelmiş olur. Üyeler, kendilerine biçilen rolü oynamayı reddederlerse, ortada grup diye bir şey kalmaz. Çünkü örgütlenmiş biçimde herhangi bir kişisel eylemin olmadığı bir grubu düşünmek imkânsızdır.
- Grubun devamı için üyeler arasındaki karşılıklı ilişkiler çok önemlidir. Yani grup üyeleri arasında karşılıklı ilişki ve temas olmalıdır. Karşılıksız bir sosyal sürecin olması düşünülemez. Çünkü sosyal süreç birlikte ve karşılıklı bir şekilde meydana gelmez.
- Her bir grup, kendi arasında rollerin oynandığı yollara etki eden davranış normlarını içinde barındırır. Bundan dolayı, bu normların yazılı bir şekilde yapılması, yönetmeliklere geçmesi mecburi değildir. Bu davranış normları,

⁴⁷ Akan, 2003, s. 83-104.

grubun içindeki üyeler tarafından bilinen, anlaşılan ve izlenen davranış örüntüleridir.

- Gruba mensup üyeler, belirli ortak ilgi ve değerleri paylaşırlar. Özellikle bazı gruplarda, söz konusu olan ortak ilgi ve değerlere özenle sahip çıkılmaktadır. Bazılarında ise ortak ilgi ve çıkarlar son derece belirsiz bir halde olabilir. Bu tarz gruplarda, ortak ilgi ve çıkarların varlığı yalnız değerlerde bir çatışma çıkması ve bu çatışmanın grubun dağılmasına yol açması halinde fark edilebilir.
- Grupta bazı hedefler bulunmalı ve grubun üyeleri bu hedefler doğrultusunda ilerlemelidir.
- Bir grubun görelî olsa da sürekliliği olması gerekmektedir. Yani grup, zamanla denetlenebilir bir sağlamlığa sahip olma özelliğini taşımalıdır. Çünkü bu durum, grubu yığınlardan ayıran önemli özelliklerden biridir.⁴⁸

Kısaca yukarda sayılan grup manalarına genel olarak bakıldığında, grubun ortak bir sosyal hedef benimsemesi, ilgi ve değerlere karşılıklı roller biçilmesi Fichter'in grup hakkındaki düşüncelerinin ana gövdesini oluşturduğu söylenebilir.

Fichter, grupların ortak temelleri üzerinde de durmaktadır. Ona göre bu temellerde bilimsellikten öte sağduyu esastır. Ancak evrensel düzeyde kabul gören grup yaşam anlayışını taşımamıza yardımcı olur. Fichter grup yaşamının sürdürüldüğü dört temel noktayı şöyle sıralar:

- a. Ortak Geçmiş: Modern, karmaşık ve geniş ölçekli toplumlar, büyük oranda önem kaybı yaşamakla birlikte ortak bir geçmişin, geleneksel olarak insanları sosyal ilişkilere bağlayan bir bağ vazifesi görür. Kan grupları ortak geçmişe sahip gruplara verilen bir diğer isimdir. Bu tür gruplarla ilişki, doğum, evlilik veya evlat edinme şeklinde kurulur. Ana, baba ve evlenmemiş çocuklardan

⁴⁸ Fichter, 2016, s. 61-62.

oluşan çekirdek aile ile hala, teyze, yeğen, dayı, amca gibi içine alan geniş aile bu tipe girer. İlkel gruplarda genişletilmiş akrabalık genelde oymak veya boy diye isimlendirilir. Polonya’da doğmuş Amerikalılar, aslen Alman olan Brezilyalılar gibi etnik gruplar da büyük miktarda ortak geçmişe dayalı gruplar olarak nitelendirilebilir.

- b. Ortaklaşa Paylaşılan Mekân: Ortam yakınlığı da sosyal gruplar için kullanılan bir temel meydana getirir. Bütün gruplar zoraki olarak zaman ve mekânda bulunmak zorundadırlar. Bundan dolayı, fiziki mekânın sınırlamalarına bağlıdırlar. Komşuluk, mekâna bağlı grupların modern örnekleri arasında gösterilebilir. Ayrıca bu kategori altında köy, kasaba gibi idari bir bölünmede yaşayanların aralarında oluşturdukları ilişki toplanabilir. Zaten birçoğu dernek, kulüp gibi gruplar, mekânın ismi ile anılmaktadır.
- c. Benzer Bedensel Özellikler: Bu tür özelliklere sahip grup sınıflamalarına modern toplumlarda çoğu kez rastlarız. Bu sebeple bu başlık altında yer alabilecek grupların listesini çıkarmaya çalışırsak sonsuz uzunlukta olabilir. İlkel toplumlardaki benzer biyolojik özelliklere, ortak geçmiş ve ortak mekânı paylaşma olgularıyla alakalı “izole” terimi kullanılmaktadır. Karmaşık ve modern toplumlarda ortak ırksal belirtiler, mecburi veya gönüllü nasıl meydana getirilirse getirilsin pek çok sosyal gruplaşmanın temelini oluşturur. Localar, çeşitli kadın dernekleri, gençlik kulüpleri genellikle cinsiyet ve yaşa dayalı gruplaşmalar örnek olarak gösterilebilir.
- d. Ortak İlgiler: Modern sosyal grupların temellerden biri de ortak bilgileri üyeler arasında paylaşmaktır. Aslında “ilgi grubu”, diğer grupların çoğundan daha fazla önem arz eder. Ortak ilgi, ortak bir rotanın izlenmesiyle birlikte işlevde bulunma arzusunun varlığına işaret etmektedir. Bu tür gruplara bilimsel ve mesleki dernekler örnek olarak gösterilebilir.⁴⁹

⁴⁹ Fichter, 2016, s. 65-67.

Yukarıda bahsedilen bu dört temel madde, grup üyeleri arasında, birbirini dışlama ve sınıflamaya mahal vermez.

2.2. Dini Gruplar

Bir dinin mensupları arasındaki karşılıklı ilişkiyi güçlü kılmak “topluluk kurma” olarak ele alınabilir. Dini kurumlar, bir taraftan kendisine mensup olanlar arasında birincil ilişkilerin geliştirilmesini ister, diğer taraftan da dış dünyadaki acı çektiren kişileri rahatlatmayı hedefler. Esasen topluluğun dini temeli, yakın ve samimi ilişkilere kaynaklık etmektedir. Bir diğer taraftan aynı dine mensup olanlar farklı sosyal gruplarda farklı sosyal roller üstlenirler. Siyasal düzende vatandaş, ekonomik düzende iş, buna örnek olarak verilebilir. Bu sebeple belli bir dine mensup olanların bir yerde toplanmaları doğrudan doğruya onları topluluk olarak adlandırmamız için gerekli sebep sayılmaz. Fakat bazı durumlarda buralardaki insan birlikleri din temeline dayanan bir dini topluluk örneği olarak değerlendirilebilir.⁵⁰ Bu tür örnekler dinlerin var oluşundan günümüze kadar varlığını devam ettiren, dini grup diye nitelendirilen belli bir amaç altında birleşen insan topluluklarıdır.

Dini grubun herhangi bir şekilde türediğini düşünmemek gerekmektedir. Nihai olarak dini grup bir takım anlam ve değer özellikleri bakımından grubun özel bir türü olarak meydana gelmiştir. Zaten din ve toplum arasındaki bağlantıya yakından bakıldığında, bunun, birinci derecede dinin toplum üzerindeki etkisi şeklinde zuhur ettiği görülecektir. İnsanlık tarihi boyunca toplumsal olarak yapılan örgütlenme, biçim ve davranışların karakteri bu etki ile karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı din, kültürün ilkel basamaklarından başlayarak, aile, oymak, kabile, boy ve millet gibi doğal gruplarla hep yakın ilişki içinde olmuştur. Bu gruplar gerek zihniyet gerekse örgütlenme açısından dini etkiyi hiçbir zaman saklayamaz.⁵¹

⁵⁰ Fichter, 2016, s. 83.

⁵¹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Çev. Battal İnandı), Ankara Üniversitesi Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s. 17.

Tarih boyunca ilk birinci gruplaşmalardan biri şüphesiz ki dini gruplaşmalardır. Bu tür bilinçli gruplaşmalar, diğer toplumsal organizasyonlardaki gibi, dini organizasyonlarda da meydana gelmiştir. Bu durum insanlık tarihinin doğal sürecinde kolaylıkla gözlemlenebilir.⁵² Bu bağlamda dini grubun, içinde bulunduğu tabii gruba daima açık ve onunla iç içe olduğu bilinmektedir.⁵³ Bireyler, toplumsal grupları ve toplumu meydana getirir, aynı zamanda çeşitli dinlere mensup kişiler, farklı dini grupların üyeleri olabilmektedirler. Bu sayede dini gruplar diğer toplumsal gruplarla sürekli bir etkileşim içindedirler.⁵⁴ Dini grupların diğer toplumsal gruplarla etkileşim halinde olması, sosyolojik olarak ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Sosyolojik yönüyle ele alındığında dini grup, toplum içerisinde meydana gelen sosyal grup çeşitlemelerinden birisidir. Dini gruplaşmalar insanoğlunun ilk bilinçli toplanma şekillerindendir.⁵⁵ Freyer, din sosyolojisindeki dini gruplar konusunu “bir dinin hangi sosyal gruplarda yaşadığı ve hangi sosyal grupların doğuşuna sebebiyet verdiği konularına bağlı” bulunduğundan bahsetmektedir.⁵⁶ İnsanlık tarihi ele alınıp incelendiği zaman, diğer organizasyonları, gibi dini organizasyonun da bilinçli bir girişim olarak bir toplumda çıkar ve meydana geldiği görülmüştür. Dinin sosyal hayatta zuhuru her zaman bir topluluk, cemaat, cemiyet ya da ümmet halinde gerçekleşmiştir. Dinin birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonu düşünüldüğünde bir grup ya da topluluk düzleminde meydana gelmesi doğal bir gerçeklik olarak görünmektedir.⁵⁷

⁵² Akyüz, Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 2015, s. 468.

⁵³ Yümni Sezen, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990, s. 228.

⁵⁴ Cezayirli, 1997, s. 375.

⁵⁵ Abdülbaki Kınısün, “Dini Gruplar Sosyolojisi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, s. 11.

⁵⁶ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Turgut Kalpsüz), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. 63.

⁵⁷ Akyüz, Çapcıoğlu, 2013, s. 470.

Kimi düşünürler dini grupla ilgili fikirler öne sürmektedir:

Durkheim'e göre din, ayin ve tasavvurların ortak bütünüdür. Ayinlerin “yalnızca bir araya gelmiş gruplar arasında hareket” şeklinde oluşunu grupların amacının ise “bu grupları meydana getirmek, onları devam ettirmek ya da yeniden yaratmak” olduğunu ifade etmektedir. Durkheim dini, “inanç, ibadet, grup” bütünselliğinde ele almakta ve herhangi bir dini, gruba ait inanç ve ibadet pratiklerinin toplamından oluştuğundan bahsetmektedir. Tarih boyunca bütün dinlerde cemaatlerin olduğunu söyleyen Durkheim bazen cemaatlerin milli, bazen bir gruba ait mezhebi, bazen de tüm halkı ele aldığına dikkat çekmektedir.⁵⁸

Max Weber, oluşumu itibari ile dini grupların, insanlara inançla alakalı vaatler sunarak onları kendilerine bağlamaları sonucunda meydana geldiklerini söyler. İnsanların en başta putların kent ve kabile tanrıları etrafında toplandıklarını söyler. Bunun sebebi insanların bazı korkularının bertaraf etmeleri şeklinde yorumlar. Devamında insanların papazlar ve büyücülerin etrafında toplandıklarını söyleyen Weber, insanların içsel olarak kendi ruhlarını arındırmalarını sağlayan profesyonel örgütlerin kurulduğunu ve insanların bu örgütlere günahlarını itiraf edip ruhlarını temizleyip arındıklarını söyler. Aslında toplumda vicdanların rahatlaması şeklinde bilinir. Weber, sonraki dönemlerde çoğunluğu ezilen sınıfa mensup peygamberlerin ortaya çıktığını söyleyip gelen bu peygamberlerin dini grupları kendi etraflarında topladığını ve bunlara temsilcilik yaptıklarını belirtir. Ona göre çoğunluğu ezilen sınıfa mensup olan bu peygamberlerin etrafında topladıkları gruplara mensup insanlar, genelde ezilen ya da sıkıntılar çekip bir kurtarıcıya ihtiyaç duyan kişilerdir. Yönetici tabakasına sahip olanlar, zenginler ve talihliler herhangi bir sıkıntı içinde olmadıklarından dolayı böyle bir kurtarıcıya ihtiyaç duymayacaklarını belirtir. Bu sebeple dini gruba yöneticilik yapacak olan bu

⁵⁸ Hüseyin Bal, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayıncılık, Ankara 2014, s. 151-152.

peygamberlerin meydana getirdiği kitlelerin yaşam koşulları ağır olan toplumsal tabakalardan meydana geldiğini ifade eder.⁵⁹

Kehrer, “dini grup” demek yerine eş anlamı olarak “dini örgüt” terimini kullanmıştır. Dini örgüt terimiyle anlaşılması gereken şeyin ‘kilise cemaatleri’ olduğunu söyler. Kehrer, dinin tanımını yapmadan evvel belli bir amaca ulaşmayı hedef edinen ve bu hedeflere ulaşmak için yöntemlerden meydana gelen bir sistemin kendisinin örgütü oluşturduğunu belirtir. Devamında dini örgütün kendine has amaçları ile diğer örgütlerden ayrıldığından bahseder. Bu amaç dine has, dinin özünü belirten empirik olmayan değerler meydana getirmektedir.⁶⁰

Wach dini grupları tanımlarken, İnsanların tapınmada başkaları ile mecburi birlikteliğe gittiğini ve bunun gerekliliğine, insanların bu gerekliliğe çok büyük bir ölçüde inandıklarını, bunun sonucunda da tarihte en etkili sosyolojik ve dini grupların meydana geldiğini belirtir. Ayrıca dini grupların bütünlüğünün ibadetle kaynaştığını ifade ederek gruba mensup kişilerin bağlılığını orkestradaki solistlere benzetmiştir.⁶¹

Doğal dini grupların, genellikle ilkel ya da daha az karmaşık kültürlerde; sırf dini grupların ise evrensel ve nadiren yüksek dinlerle birlikte gün yüzüne çıktığı söylenir. Doğal dini grupları birbirine bağlayan etkenler, kandaşlık, hısımlık, soy ve komşuluk bağı iken sırf dini grupların cemaat meydana getirmelerini sağlayan ana bağ ise din bağıdır. Sırf dini gruplara mensup olanlar, doğal akrabalık bağlarının ve eski sosyal yapıların dışına çıkarak, bazen onlarla çatışmaya bile girebilirler. Sırf dini gruplara mensup olanların gösterdiği bu tutum, bağlı bulundukları gruba sadakatini göstermektedir. Bazı batılı din sosyolojisi kaynaklarında kesin bir ayrım

⁵⁹ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 232.

⁶⁰ Günter Kehrer, *Din Sosyolojisi*, (Ed. Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş), Vadi Yayınları, İstanbul 2007, s. 55.

⁶¹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 405.

yapılmaksızın, ilk etapta, doğal dini gruplar ve “dinden doğan/sırf dini gruplar” şeklinde iki ayrıma tabi tutulmuştur. Doğal dini gruplar, üyeleri kandaşlık, komşuluk, arkadaşlık gibi doğal/tabii bağlarla onları birbirine bağlı lakin aynı zamanda dini bağları da olan aile, klan, kabile, köy, çeşitli mahalli birlikler hatta bağları devlet türü ilkel toplumlara has sosyal birimler olarak nitelendirilir. Bir doğal grubun üyesi olmak, aynı zamanda var olan dini grubun da üyesi olmak anlamına gelmekteydi. Aralarındaki bu etkileşime bağlı olarak sırf din kaynaklı gruplara ise “sırf dini gruplar” ismi verilir. Bunları, tarikat, cemaat, gizli cemiyet, mezhep, kardeşlik cemaati, kilise, kült ve yeni dini hareketler gibi kaynağını yalnızca dinden alan gruplaşmalar oluşturur.⁶² Mensubiyet doğal dini gruplarda, kişinin doğmasıyla verilebiliyorken, sırf dini gruplarda ise bu mensubiyet sonradan elde edilebilir.

2.2.1. Doğal Dini Gruplar

Doğal dini gruplar herhangi bir çaba sarf etmeden tabii bir şekilde ortaya çıkan grup türleridir. Bu tür grupları şöyle sıralamak mümkündür:

Aile Kurumu: İnsanlık beri en başta aile, dini bir cemaat olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶³ Bireyin sosyalleştiği ilk yer olarak nitelendirilebilir. Anne, baba çocuklar ve yakın akrabalarından meydana gelen sağlam bir bağ ile bir araya gelip birlikte oluşturdukları sosyal hayat yani aile kurumu, toplumların temel taşı olarak oluşturur. Aileyi oluşturan bu bağlar, biyolojik, psikolojik, ahlaki, hukuki, ekonomik ve dini bağlar şeklindedir. Genelde bu bağlar zamanla yok olabilir ya da zamanla daha güçlü olabilir. Bu bağ, tarih boyunca devam edebilen bir bağdır.⁶⁴ Aile kurumu, dini önemini, en başta İslam olmak üzere tüm ilahi ve evrensel dinlerde muhafaza etmiş, ancak modern zamanlarla beraber onun dini işlevlerinde büyük değişimler meydana gelmiştir.⁶⁵ İslam dininde aileye verilen önemi Hz. Muhammed’in

⁶² Kurt, 2012, s. 147.

⁶³ Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 469.

⁶⁴ Wach, 1995, s. 438.

⁶⁵ Gustav Mensching, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Mehmet Aydın), Selçuk Yayınları, Konya 1994, s. 394.

hadislerinde görmekteyiz. Bu bağlamda Hz. Peygamber ev ve aile hayatına çok fazla ehemmiyet gösterirdi.⁶⁶ Aile bağları insanlık tarihi boyunca yalnızca dini yönden değil birçok yönden önem arz etmiştir.

Klan: Klan ve kabile birliği, bütün kültürlerde önemli rol oynayan bir gruptur. Kan birliği klanın en büyük öneme sahip olan etkidir. Kan birliği dolayısıyla aileler klanı, klanlar da kabileyi bir araya getirir; bu durumda aileden başlayan organik cemaat kendi dinleriyle mücehhez kutsal birliğini devamlı kılar. Bu tip yapılara örnek vermek gerekirse, Arabistan, Almanya, Filistin ve Kuzey Amerika’da rastlanabilir.⁶⁷ Klan ve kabile birliği aslında üyelerinin atalarına olan bağlılığını gösterir.

Mahalli Birlikler: Toplumda tabii bağlara dayanarak meydana gelmiş gruplar birliklerini yalnızca akrabalığa borçlu değildir. Bu birliklerin meydana gelmesinde komşuluğun da güçlü bir tesiri vardır. Birçok ev ve ailenin bir araya gelmesiyle meydana gelen köy cemaati için Aristo, aileden sonra gelen ve ondan daha geniş sosyal birlik olarak söz eder. Bu bakımdan Jolly, Hint köylerinden söz ederken, birleşik bir halde hayatını idame eden bir ailenin durumunun ortak bir ikametgahı olduğu kadar, mülkiyet, yemek ve ibadet birliği ve dayanışmayı geliştirme eğiliminde olduğundan söz edilebilir. Buna örnek olarak; Avusturya’nın yerli vatandaşları toprağı bölüştüren ve dağıtan, araziye bağlı akrabalık grubundan söz etmektedir. Hatta bazı akrabalık gruplarının toprağı ortak bir şekilde sahip olduğu ikamet birlikleri de mevcuttur. Bu birliklerde köyde yaşayanlar, birbirlerini akraba olarak kabul ettiklerinden dolayı genellikle dış evliliğı uygulamaktadırlar.⁶⁸

⁶⁶ Mustafa Safa, “Hicret Sonrası Medine’de Sosyal ve Dini Hayat”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, 2012, s. 197-215.

⁶⁷ Mensching, 1994, s. 25.

⁶⁸ Akyüz, Çapcıoğlu, 2015: s. 470.

Milli Din Birlikleri: Ailelerin birleşerek klanlar, klanların birleşerek kabileler ve kabileler de birleşerek millet haline dönüşür. Aile ve klanda olduğu gibi kabilelerde de cemaatlerinin kendileriyle sıkı bir ilişki halinde kutsal bir unsurla içten bir araya gelmiş olduklarını hissettirmişlerdir.⁶⁹

Cinsiyet ve Yaş Üzerine Kurulu İbadet Birlikleri: Temelini akrabalık üzerine kuran birlikler, pratik veya ideal hedefleri olan birliklerinden prensip olarak ayrılır. Bir kısım veya tamamen yaşa göre meydana gelmiş derneklere Doğu ve Batı Afrika’da, Malezya’da, Amerikan yerli topluluklarında sıkça karşılaşılmaktadır. Bu tarz toplulukla genelde bir boya kabul edilme, bir takım dini ayin ve törenlerde gerçekleşiyordu. Buna örnek olarak; bir erkeğin olgunluğa geçişi çeşitli sembolik veya gerçek törenlerde onay alırdı.⁷⁰

İlkel topluluklarda olduğu gibi gelişmiş medeniyetlerde de birçok kadın derneklerine rastlanmakla beraber, bazı topluluklarda yaş olsun cinsiyet olsun dernekleri meydana getirme eğiliminin erkeklerde kadınlardan daha açık bir şekilde ve daha fazla kalıcı olduğu görülmektedir.⁷¹

2.2.2. Dinden Doğan Gruplar: Sırf Dini Gruplar

Sırf dini gruplar diye bilinen, doğrudan doğruya dinden doğan gruplara ilk defa tek tanrılı dinlerde rastlanmıştır. Sırf dini gruplar sosyolojik olarak farklı yapılarda meydana gelmiştir. Bu ilkel topluluklarda doğal grupların içerisinde yaşayan dini grupları değil, yeni bir dini grup şeklini temsil eder. Bu tip grupların grup olma prensipleri de kendisine müdahil olan fertlerin cemaat duygusunu yoğunluğu da diğerlerinden farklıdır.⁷² Zira sırf dini gruplarda üyeler birbirine bağlılığın gücünü anlatmak üzere “manevi kardeşlik” ve “din kardeşliği” gibi bazı

⁶⁹ Mensching, 1994, s. 51.

⁷⁰ Mensching, 1994, s. 51-52.

⁷¹ Wach, 1995, s. 141.

⁷² Akyüz, Çapcıoğlu, 2015, s. 471.

sıfatlar kullanılmaktadır.⁷³ Kardeşlik biyolojik olarak elde edilen mühim bir bağdır. Sırf dini gruplarda üyelerin bu terimi manevi yönden ele alıp kullanmaları, kendi aralarında birbirlerine olan sevgi, saygı ve sadakati göstermektedir.

Sırf dini grupların ana özelliklerinden biriside öncekilere oranla, modern dünya perspektifi, modern toplum modeli ve normları beraberinde getirmiş olmasıdır. Başlıca amaçları, sahip oldukları değer ve normları korumak, duruma göre irşat, tebliğ, cihat, misyonerlik gibi kavramları insanlara yaymak ve bu sayede yeni üyeler toplamaktır. Sırf dini gruplarda, yeni bir dini inanç ekseninde manevi kardeşlik, din, ümmet kardeşliği gibi bağlarlar birbirine bağlanan bireyler, mevcut topluluğun, geleneksel ve doğal dini grupların baskıları karşısında içe kapanıp yer altına girerler ve baskının üstesinden gelinceye kadar “gizli cemiyetler” olarak kalmaya mahkûm hale gelirler. Gizli dini gruplar ve sır dini grupları, sırf dini grupların ilk örnekleri olarak görmek mümkündür.⁷⁴

2.2.3. Gizli Dini Gruplar

Oluşumu efsanevi (mitolojik) dönemlere kadar uzanan gizli cemiyetler üzerine birçok eser yazılmakla birlikte kavramın tanımı yeterince ifade edilmemiştir.⁷⁵ Ancak gelişmiş toplumlardan evvel karmaşıklık düzeyi yüksek olmayan toplumlarda ilk emsalleri ortaya çıkmakla birlikte gizli dini gruplara gelişmiş toplumlarda da rastlanabilmektedir. Sosyo-kültürel çevrenin baskıcı ve dışlayıcı etkisiyle dini gruplarda gizliliğe büyük ölçüde önem verilmektedir. Bu tür gruplara kolaylıkla giriş yapılamaz. Bu tür gruplara üyelik veya katılım, gizliliğin ifşa edilmemesi ve korunması amacıyla kendine has belli sınavlara ve deneyimlerle alakalı, yalnız tercih vasıtasıyla meydana gelir. Gizli dini gruplar ya peygamberler

⁷³ Freyer, 1964, s. 47.

⁷⁴ Kurt, 2012, s. 147.

⁷⁵ Wach, 1990, s. 134.

önderliğinde ya karizmatik dini liderler önderliğinde bir araya gelirler veya ana dini bünyeden kopma neticesinde meydana gelirler.⁷⁶

2.2.4. Sır Grupları

Sır cemiyetleri, sırf dini grupların alt kategorisi şeklinde tanımlanabilir. Gelişmiş eski kültürlerin genelinde sır cemiyetine rastlamak mümkündür. Gizli cemiyetle aralarındaki benzerliklerden dolayı ayırt edilmesi zorlaşmaktadır. Sır cemiyetlerini gizli cemiyetlerden ayıran bazı özellikler mevcuttur. Wach bu özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

- a. Sır cemiyetleri çoğunlukla yeterince karmaşık kültür çevrelerinde gelişir.
- b. Sır cemiyetlerde az da olursa efsanevi ve karizmatik bir lider bulunurken, gizli cemiyetlerde belli bir kurucu yoktur.
- c. Sır cemiyetleri, ilkel dini cemiyetlere nazaran üstün bir şekilde farklılaşmış efsaneler, bir öğreti, bir ilahiyat, daha ayrıntılı ayin ve ibadetler gibi görünür kavramlarla örüntülenmiştir.
- d. Sır cemiyetlerinde daha yoğun bir şekilde dayanışma duygusu galip gelir. Bir diğer anlamda, bu cemiyetlerin üyeleri, menşelerini tanrılara bağlamakta, atalarının ruhların saygı duymakta ve birliğin kutsal merasimlerine katılmak kaydıyla ölümden sonraki hayata hazırlık yapmaktadırlar.⁷⁷

Wach'a göre sır cemiyetlerinin çeşitli tipolojilerde olabileceklerini söyleyerek onları da şu şekilde sıralar:

- a. Bazı sır cemiyetleri, dini karaktere bürünürken bazıları daha çok siyasi, sosyal ve ekonomik karakterli bir yapıya sahiptirler.
- b. Bu cemiyetler ister şahsi olsun ister kolektif olsun, dini bir hareket sonucunda meydana gelirler.

⁷⁶Kurt, 2012, s. 148

⁷⁷ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 140.

- c. Kurucusu ve seçilmiş öğrenci grupları aracılığıyla kendilerine has birtakım teorik ve pratik geliştiren cemiyet, öncesinde geleneksel ve yerleşik otoriteye karşı protesto hareketi olarak başlar. Daha sonrasında geleneksel otorite, tam bir dini özelliğe hatta bağımsızlığa sahip yeni otorite tarafında nihai sonuca ulaştırılır veya yok edilir. Bu sayede oluşan yeni grup sağlam yerine sağlamlaştırmış bir vaziyette varlığını uzun yıllar devam ettirebilir ya da tam tersine kısa bir süre sonra ortadan kalkabilir.⁷⁸

Sır cemiyetlerinde direk ferdin ruhuna ve vicdanına hitap edilmektedir. Hiç şüphesiz ki, fertler teker teker ele alınır, şahsiyetleri üzerine durulup bir sınavdan geçirildikten sonra⁷⁹ bu gruplara kabul edilip sonrasında belirli bir donanım kazanmaları sağlanmaktadır.⁸⁰

Buraya kadar din terimi, toplumsal ve dini grupları kavramsal çerçevede ele alıp incelemiş olduk. Buradan itibaren, çalışmamızın asıl konusu oluşturan Türk Din Sosyolojisi 'ne yaptığı katkılarıyla ön plana çıkan Prof. Dr. Ünver Günay'ın sosyolojisinde ele aldığı dini grupları inceleyeceğiz.

⁷⁸ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1990, s. 141.

⁷⁹ Freyer, 1964, s.49.

⁸⁰ Adem Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, Dönem Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 44.

II. BÖLÜM

ÜNVER GÜNAY'IN SOSYOLOJİSİNDE DİNİ GRUPLAR

1. Günay'ın Sosyolojisinde Din Kavramı

Günay, din sosyolojisinin hangi alt başlığı olursa olsun sistematik bir şekilde anlaşılması adına öncelikle din teriminin bilinmesi ve bunun öneminden bahsetmektedir.⁸¹ Sosyologlar din teriminin tanımını yaparken herhangi bir dini değil de tüm zaman ve mekânlarda görülen ve kaynağı ilahi olsun veya olmasın tüm dinleri göz önünde bulundurmaktadırlar.⁸² Ancak sosyologların yaptıkları din tarifleri ortak bir tarif olmak zorunda değildir.

Çeşitli din tarifleri arasında bir takım benzer yönler olmakla birlikte bazı din tanımları arasında önemli farklılıklar da mevcuttur. Günümüzde din sosyologlarının üzerinde birleştiği herhangi bir din nazariyesi ve buna bağlı olarak din tanımı yoktur. Birçok tanım olmasına karşın, tanımların her biri, haklı olarak eleştirilere etkisi altında kalmıştır. Günay, bu duruma şaşırmanın gerektiğini söyleyerek bunu, sosyolojinin gerçekliği arayışın içinde olan bir ilim dalının olmasına bağlar.⁸³ Zaten sosyologların üzerine ittifak ettiği herhangi bir toplum görüşünün varlığından bahsetmek güçtür.

Din konusuna temas etmiş etnolog ve antropologların önemli bir kısmı, dinin tanımı üzerine yoğunlaşmıştır. Şüphesiz “asgari” bir din tanımı yapma teşebbüslerinde bulunan biri de antropolog Edward Burnett Tylor olduğu bilinir.

⁸¹ Günay, her ne kadar bunu beyan etmiş olsa da din sosyolojisinin kurucusu sayılan Max Weber'in, din sosyolojisi araştırmalarının en başında dinin tarifini yapmanın, onun ne olduğunun ve mahiyetini kesin olarak ortaya koymanın hatalı olacağını da belirtmiştir. Lakin Max Weber'in de dahil olmak üzere, araştırmalarında, açıkça ifade edilmemiş de üstü kapalı bir şekilde kendi devrinde oldukça rağbette olan “Din Bilimi” (Religionswissenschaft) taraftarlarının din anlayışının izinden gittiği bilinmektedir.

⁸² Günay, 2017, s. 60.

⁸³ Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 195.

Tylor, dini “ruhi varlıklara inanç” şeklinde anlatmaktadır. Günay, Tylor’ın bu ziyadesiyle entelektüalist ve bu inançların beraberinde getirdikleri sırf dini saygı ve korku duygusu ve heyecanlarına yer vermeyen tarifin pek o kadar kabul görmediğini söylemiştir. Aynı şekilde pek çok antropolojik verilerin “gayri şahsi/impersonal” bir güç olarak düşünülmüş ve anlaşılmış olduğunu göstermemelerine karşılık Tylor’ın bu tarifinin, dini tutumun konusunu teşkil eden hususlara daima kişileşmiş varlıklar gözüyle bakmak gerektiğini içeriyormuş gibi görünmesi sebebiyle tenkit edildiğini ifade etmiştir.⁸⁴

Daha sonraki dönemin antropoloğu olan Radcliffe-Brown’ın tarifi yukarda tarif edilen bu eksiklikleri gidermek amacıyla şu tarifi yaptığı anlaşılmıştır. Radcliffe-Brown dini, “bizim dışımızda olan manevi veya ahlaki güç diyebileceğimiz bir güce karşı bir bağlılık duygusunun falan ya da filan şeklindeki bir anlamından ibarettir.” şeklinde tanımlar. Günay, Radcliffe-Brown’ın, bu tanımını dinin tecrübenin “nazari” boyutunu yeterince ifade edememesinden dolayı eleştirildiğini söylemektedir.⁸⁵

Bir başka antropolog olan Geertz, dini “İnsanlarda uzun süreli, geniş kapsamlı ve güçlü güdüler yerleştirmeye çalışan bir semboller sistemi” olarak tanımlamaktadır.⁸⁶ Geertz, dini her şeyden önce toplumda kültürel bir sistem olarak görmüştür. Günay’a göre, Geertz dahil birçok bilim adamı, bu tanım ve kategorileri İslamiyet araştırmalarına uygulamıştır.⁸⁷

⁸⁴ Günay, 2017, s. 217.

⁸⁵ Radcliffe Brown, *Din ve Toplum*, (Çev. Ünsal Oskay), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 22.

⁸⁶ Clifford Geertz, *Religion as a Cultural System*, (Kültürel Bir Sistem Olarak Din), Universty of Chicago Press, Londra 1993, s. 166.

⁸⁷ Günay, 2017, s. 218.

Bir diğerk tanım da dini “tabiat üstü/surnaturel” ve “sonsuz/infini” kavramları ifade etmek istemektedir. Tabiat üstü anlam olarak “Anlaşılmayan ve bilinmeyen şeyler ve sırlar alemi demektir” şeklinde ifade edilir.⁸⁸

Auguste Comte ve onun düşüncesiyle hareket eden pozitivistler dini: “Daha müspet düşünce şekilleri karşısında silinip ortadan kaybolmaya mahkûm bir ilkel ve büyüsel düşünce tarzı” şeklinde kabul ederler. Günay ise bunları sert bir şekilde eleştirir ve bunların hataya düştüklerini söyler. Çünkü ona göre, “ilkel ya da geleneksel kültürlerin bir artığı ve dini hayatı bir kültür gecikmesi” ne yönelmek ya da öyle görmek imkânsızdır.⁸⁹

Günay’a göre, Auguste Comte ve onun peşinden sürüklenen pozitivistler gibi bu tür redüktivizme düşenlerden biri de Fransız ekolünün en önemli temsilcilerinden biri sayılan ve ilkel dinlerin sosyolojisi alanında önemli çalışmalara sahip Emile Durkheim olmuştur.⁹⁰ Bunun sebebi, Durkheim’in dinin tabiatı konusunda pozitivistlerin yolundan gitmesi ile alakalı olduğu bilinir.

Max Müller “Her dinde zihnin anlayamayacağı şeyi zihne sağdırmak, anlatılamayan şeyi bir takım değişik isimler ve yakıştırmalarla açıklamaya çalışmak ve sonsuza yönelmek eğilimi görülür” şeklinde ifade etmekte; buna göre dinin, “Dinin ve aklın nüfuz edemediği şeylerle ilgili birtakım inançlar ve uygulamalardan meydana gelen bir sistem” olduğunu ve onun konusunu insan aklının idrak edemediği, anlaşılmaz ve esrarengiz sırların oluşturduğunu ifade etmektedir.⁹¹

Moris Jastovs’un “Dinin İncelemesi/Study of Religion” adındaki eserine göre din üç faktörden oluşmaktadır:

⁸⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993, s. 153.

⁸⁹ Günay, 2017, s. 222.

⁹⁰ Günay, 2017, s. 218.

⁹¹ Max Müller, *Lectures on the Origin and Grawth of Religion*, (Dinin Kökeni ve Büyümesi Üzerine Dersler), Oxford, Londra 1891, s.41.

1. Bize bağılı olmayan bir güç ya da güçler kabul etmek,
2. Bu güç ya da güçlere bizim bağılı olduğumuz duygusunu taşımak,
3. Bu güç ya da güçlerle temasa geçmek.

Günay, bu üç unsurdan yola çıkarak, dini şöyle tarif etmiştir. “Bizi aşan ve bizim kendilerine bağılı olduğumuzu hissettiğimiz güç ya da güçlere inanmaktır”. Bu inanç ve duygular bizde; teşkilat, fiiller, güç veya güçlerle münasebetler tesis etmek amacına yönelik hayatın düzenlenmesini çıkarır.⁹²

Hristiyan Çiçeron diye tanınan Lactantius, “İlahi Müessese” adlı eserinde dinin “Religare” yani “bağlanmak” kökünden geldiğini bildirmektedir ki, bu durumda, insanların din yoluyla Tanrı’ya ve birbirlerine bağlanmaları anlatılmak istenmektedir. Bu bağılılık, yukarıda sözü edilen “korku saygı” ile bir bağılılıktır. Nitekim bu anlamda Müslümanlıkta, bizzat “İslam” kelimesi “Seleme” kökünden “teslim olmak, inkiyad etmek, boyun eğmek, Allah yoluna süluk ederek, O’nun iradesine tabi olmak” gibi manalarda, Müslümanların din yoluyla Allah’a ve birbirlerine bağlanmalarını ifade etmektedir.

Çiçeron, “Tanrı’nın Mahiyeti” (De Deorum Natura) adlı eserinde din sözlüğünün “Religere” kökünden geldiğini yazmaktadır. Bunun anlamı, “bir işi tekrar tekrar ve dikkatlice yapmak” tır.⁹³

Günay, Çiçeron’un ortaya attığı ve semantik bakımdan ayırt edilen bu iki farklı mananın gerçekte dini tecrübenin insan ve toplum hayatındaki tezahüründe sadece analitik olarak ayırt edilebilecek olan iki farklı boyuta işaret ettiğini söyler. Ona göre bunlardan birincisi tapan ile tapılan arasındaki bağılılıktır ki bu da kişi açısından incelendiğinde, dindarlık denilen sübjektif bir halden ve bu hal “Sübjektif Din” diye adlandırılır. Bu, din ’in bir vicdan meselesi ve şahsi bir seçim işi oluşu

⁹² Günay, 2017, s. 220.

⁹³ Günay, 2017, s. 213.

ifade edilirken kast edilen din ve dindarlık da işte budur. İkincisi de manası ile din kast ediliyorsa, objektif bir gerçeklik olarak toplumun bağlandığı inanç ve amellerden meydana gelen bir sistemdir.⁹⁴ Aslında din sosyolojisi daha çok “Objektif Din” denilen bu ikinci yön ile ilgilenmektedir. Günay’ın belirttiği gibi sübjektif ve objektif dinin arasındaki bu ayrım aslında bir bakıma sadece analitik bir ayrımdan daha da öteye gitmemektedir

Günay’ın “din” tanımını ve bu tanımlar üzerine neler düşündüğünden genel hatlarıyla bahsettikten sonra çalışmamızın asıl amacını oluşturan Günay’da Dini Gruplar Sosyolojisi ’ne geçebiliriz.

2. Günay’ın Sosyolojisinde Sosyal ve Dini Grupların Genel Özellikleri

İnsan toplumsal bir varlıktır. İnsanlar, insanlık tarihi boyunca bazı ihtiyaçlarını daha rahat karşılayabilmek için toplum halinde yaşamakta, yalnız bu şekilde bile bütün ihtiyaçlarını karşılayamamaktadırlar. Özellikle nüfusun yoğun olduğu toplumsal kesimlerde insanlar, günlük veya uzun vadeli maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendilerine daha yakın olan ve ilişki kurabilecekleri kişilere ya da gruplara ihtiyaç duymaktadırlar.⁹⁵ Bundan dolayı, insanların ihtiyaçlarına binaen birçok sosyal grup ortaya çıkmış ve insanları kendi çatıları altından toplamayı amaç edinmiştir. Bu gruplar arasında dini gruplar da yerini almıştır.

Wach, dini grup denildiği zaman “genel olarak dinli yönelişlerden kaynaklanan gruplaşmalar” anlamına varıldığını belirtir. Dini grupların da diğer toplumsal gruplar gibi çeşitli özelliklerine göre sınıflandırılabilceğini söyler. Bu özellikleri de yapıları, fonksiyonları, dayandıkları düşünce temelleri, büyüklükleri vb. şeklinde sıralar. Çeşitli dilli grupların ortaya çıkmalarına toplumsal, siyasal ve

⁹⁴ Günay, 2017, s. 214.

⁹⁵ Akyüz, Capcıoğlu, 2015, s. 463.

kültürel yapının gittikçe artan farklılaşması ve bireylerin veya grupların dinli tecrübelerinin zenginleşmesinin sebebiyet verdiğini ifade eder.⁹⁶

Günay, basit veya karmaşık, büyük veya küçük, bütün toplumların bir grubu içinde barındığını belirtir. Ona göre, din de toplum içinde ortaya çıkmış sosyal grup çeşitlerinden biridir. Zaten dini gruplar sosyal grupların özel bir türünü meydana getirir. Bu bağlamda Günay, dini gruplar konusuna giriş yapmadan evvel sosyal gruplar hakkında bilgi sahibi olmanın, bu konunun daha iyi anlaşılacağını söyler.⁹⁷ Çünkü dini gruplar konusunu, birçok mesele yönünden sosyal gruplarla sıkı bir bağlantı içindedir.

“Her din bir toplum içinde ortaya çıkar ve yayılır; üstelik o, kendine bağlananları, en azından manevi bir birlik oluşturan bir topluluk içerisinde bir araya getirir. Bu bakımdan, din sosyolojisinin en esaslı konulardan birini, dini grup, topluluk veya cemaat şekillerinin doğuşu, gelişmesi, yapısı, değişimi ve tiplerinin incelenmesi teşkil etmektedir. Bu durumda, din sosyolojisi derslerinin çerçevesi içinde, dini gruplar konusunu ayrı bir başlık altında ele almak gerekmektedir. Ancak, dini gruplar ve cemaatler konusuna girmeden önce sosyal gruplar hakkında genel bilgiler vermek yerinde olacaktır. Çünkü, din sosyolojisinin temel konularından biri olan dini gruplar meselesi, birçok bakımından genel sosyolojisinin sosyal gruplar meselesine sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır.”⁹⁸

Bundan hareketle dini gruplar konusunu daha iyi anlamak için öncelikle sosyal grupları ve genel özelliklerini ele almak konunun anlaşılması açısından yarar sağlayacaktır.

⁹⁶ Joachim Wach, 1990, s. 131.

⁹⁷ Günay, 2017, s. 238.

⁹⁸ Günay, 2017, s. 255.

2.1. Sosyal Grupların Genel Özellikleri ve Çeşitleri

Grup terimi, 18.yy'dan itibaren sosyal bir anlam kazanmış ve sonrasında bütün dillerde kullanılmaya başlanmıştır. Toplumsal bir grubun oluşması için fiziksel veya coğrafi yakınlık ya da bireylerde ortak özelliklerin bulunması yeterli değildir. Buna karşılık yüz yüze ilişki halinde olmayan veya değişik kökenli, farklı özellikler taşıyan kişiler arasında ortaya çıkabilecek etkileşim bir toplumsal grubun temelini oluşturabilir. Bireylerin belirli bir çevrede bulunmasından başka özellik taşımayan topluluklara sosyolojik bir terim olarak "yığın" denilmektedir. Ortak özellikler taşıyan bireyler toplamına da "toplumsal kategoriler" adı verilmektedir. Bir toplumsal yığın ya da bir toplumsal kategorinin "grup" olarak anılabilmesi için üyeleri arasında bir etkileşim bulunması gerekir.⁹⁹

Günay, sosyal grupların mahiyetinden bahsederken “insanların birlikte yaşamaları vakıası sonucu ortaya çıkan şekiller” ifadesini kullanır. Ona göre dinamik açıdan bakıldığında bir toplum, daimî surette çalkalanan ve değişikliğe uğrayan bir durum ve önem arz eder. Buna karşılık statik açıdan bakıldığında ise toplum, muayyen bir kuruluş ya da yapıya sahip olduğu görülür. Aslında, belli bir yapıya ve düzene sahip olan toplumda meydana gelen her türlü dalgalanma ve değişiklik bir süre sonra toplumun bünyesine mal olur ve bu durumda toplum, sürekli bir yapıya sahip olma özelliğini muhafaza eder. Günay, toplumun sürekli belli bir yapı arz etmesi olgusunu, sosyal hayatın gruplaşma özelliğinden meydana gelen bir durum olduğunu açıklar. Ona göre, insanlar toplu halde yaşadıkları gibi, hemen her toplumda belli ünitelerden yani toplumsal kategori, grup ve alt gruplardan meydana gelmektedir.¹⁰⁰

Sosyal gruplar, insanların bir araya gelerek toplanmaları sonucu meydana gelen topluluklardır. Ancak Günay, her çeşit birleşmelerin sosyal grubu meydana

⁹⁹ Cezayirli, 1997, s. 1.

¹⁰⁰ Günay, 2017, s. 256.

getirdiğine inanmaz. Zaten genel itibari ile sosyologlar, sosyal gruplardan bahsederken, geçici insan birikimleri ve sosyal kategorilerden ayırt etmeye özen göstermiştir.¹⁰¹

“Esasen toplumun bizzat demografik yapısının ve sosyal hareketliliğinin oldukça sınırlı bulunduğu toplumsal organizasyonun genellikle karmaşık bir akrabalık sistemi ve yaş gruplarına dayandığı ve içerisinde dini olanla öteki sosyo-kültürel faaliyetlerin birbirine karıştığı külli (global) bir durum arz eden geleneksel toplumun sosyal organizasyonu kutsalla sıkı bir bağlılık ile karakterize olmaktadır.”¹⁰²

Günay, sosyal grubun oluşabilmesi için belli şartlar öne sürmektedir:

- Her şeyden önce birden fazla insanın bir arada bulunması
- Bu topluluğun öteki insanlardan ayrı, başlı başına bir birlik meydana getirmesi
- Bu topluluğun bir varlık kazanması
- Varlık kazanan topluluğun içerisinde her üyeye düşen bir “rol” ün ve bir “statü” nün var olduğu bir sistemin oluşması gerekmektedir.

Günay, sosyal grupların, bu yapısal ve fonksiyonel özelliklerinden başka sosyal grup mensuplarının, müşterek bir “kültür” ün içinde faaliyet ve karşılıklı münasebet halinde olduklarını söyler. Müşterek kültür, grup üyelerinin ortak bir tarihe sahip olmaları anlamına gelmektedir. Bundan yola çıkarak Günay, sosyal grubu, doğan, gelişen, kendini muhafaza eden ve yerine göre dağılan bir varlık olarak yorumlar.¹⁰³

¹⁰¹ Günay, 2017, s. 257.

¹⁰² Ünver Günay, “Modern Sanayi Topluluklarında Din”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, s. 51.

¹⁰³ Günay, 2017, s. 256.

Günay, sosyal grupların “psikolojik” özelliklerinin olduğunu da bahseder. Çünkü sosyal grup üyelerinin, kendilerinin gruba ait görmeleri veya öyle hissetmeleri ve diğer grup üyelerinin de onları o şekilde kabul etmelerinin gerekliliğini belirtir. Çünkü üyelerin gruba ortak olmaları anlamına gelen mensubiyet duygusu, birlik, grup şuuru veya biz duygusu adı verilmektedir. Bu yönden Günay, her sosyal grubun aynı zamanda sosyal psikolojik bir gerçeklik olarak karşımıza çıktığını belirtir.¹⁰⁴

Sosyologlar genel itibari ile bu tür sosyal psikolojik duygunun oluşmadığı sosyal kategorileri gerçek sosyal gruplardan ayrı tutup ve İngiliz sosyologu Ginsberg’in deyiimiyle “Quasi/şibih” gruplar olarak isimlendirmektedirler. Günay bu görüşü reddeder ve konuyu şu örnekle açıklar: bir toplumda aynı yaşa sahip olanlar, belli bir sosyal kategoriye sahip olmaları hasebiyle istatistik birlik oluştururlarsa da onlarla belli bir kuruluşa bağlı olarak bir roller sistemi ve aynı zamanda muayyen bir bütün oluşturacak bir birlik duygusu oluşturmadıkları için onlar aralarında benzerlik, yakınlık veya karşılıklı ilişkiler gibi bazı ortak özelliklerine bakarak, gerçek bir sosyal grup sayılamaz.¹⁰⁵

Şibih gruplar için Günay, “kendilerinden hakiki sosyal grupların doğduğu sosyal kategoriler” olarak bahseder. Ona göre, şibih grupların sahip oldukları ortak özellikler, bazen bir birlik duygusunun oluşmasına ve böylece birliğin kesin bir sosyal kuruluşa ulaşarak gerçek sosyal grubun oluşumuna ortam hazırlayabilir. Günay bunu bir örnekle açıklar: Bazı iş kolunda çalışan kişiler, ilk planda sadece sayısal bir çokluğa sahiptirler. Bu çalışanlar bazı ortak çıkarlardan dolayı, aralarında bir birlik duygusu oluşacak ve onlar bir dernek veya sendikaya dönüşerek, gerçek sosyal grup özelliğini kazanabileceklerdir. Sosyal grubun psikolojik olarak bu boyutuyla, gruba aidiyet sebebiyle gruba üye olanlarda meydana gelecek bir “tutum” sorununu da beraberinde getirecektir. Bu, aynı gruba üye kimselerin, aralarındaki

¹⁰⁴ Günay, 2017. s. 257.

¹⁰⁵ Günay, 1993. s. 187.

karşılıklı ilişkiler ve enteraksiyon halinde olmaları yani etki ve tepkilerin olması anlamına da gelir. Günay’a göre, bu açıdan, sosyal gruplar, sosyal hayatta insanların ortak amaçlara ulaşmak için, aralarında belli bir dereceye iş birliği kurarak, karşılıklı ilişkiler tesis ettikleri teşekküller şeklinde tarif etmenin mümkün olduğunu söylenebilir. Ayrıca, grup üyelerinin birbiriyle olan grup içindeki ilişkilerinden başka, grubun dışındakilerle ve grubun başka gruplarla ilişkilerinin de söz konusu olduğundan bahseder.¹⁰⁶

Sosyal gruplarda var olan enteraksiyon, üyeler arasında ve dolayısıyla grupta bir beraberlik meydana getireceği gibi, bazı rekabet ve ihtilafları da oluşturabilir. Günay, bunu şöyle açıklar: “Esasen, sosyal grubun hayatiyetinin istikrarı ve sürekliliği açısından, grubun bütünleşmesinin sağlanması ve korunması büyük önem taşır. Aslında, sosyal grup üyeleri arasında, her şeyden önce, onları birbirine bağlayan müşterek menfaatler veya değerler ya da idealler söz konusudur ve grubun tüm faaliyeti temelde bu amacın gerçekleştirilmesine yöneliktir.”¹⁰⁷

İnsanlar sürekli olarak belli gruplar içinde hayatını idame ettirirler ve sürekli yeni gruplar meydana getirmeye meyillidirler. Sosyal hayatta toplumun bizzat sosyal bir grup olması ve içerisinde başka birçok alt grupların yer alması bunun kanıtıdır. Bu yönden Günay, küçük grupların bu şekilde büyük gruplar içerisinde vücut bulacak şekilde var olmaları keyfiyetinin de sosyal gruplarla alakalı gözle görülür bir özelliğin olduğunu söyler. Küçük ve büyük grup tabirlerinin de sosyal grupların türlerinin var olduğu gerçeğine işaret ettiğini de belirtir.¹⁰⁸

Sosyal grupların aile, klan, kabile, köy, şehir, millet, dernek gibi birçok çeşidi vardır. Günay, çeşitli sosyal grupları, muhtelif kriterlerden hareketle sınıflandırarak

¹⁰⁶ Günay, 2017, s. 258.

¹⁰⁷ Günay, 2017, s. 259.

¹⁰⁸ Günay, 2000, s. 236.

belli tiplerde toplanmanın mümkün olduğunu söyleyerek, bu sınıflandırma ve tipoloji işleminde, seçilen kriterin büyük önem teşkil ettiğini belirtir.¹⁰⁹

Gayelerine göre, sosyal grupları iki gruba ayıran Günay, bunlara; basit gruplar ve kümülatif gruplar adını vermiştir. Basit gruplar tek bir gaye için meydana gelmiş sosyal topluluklardır. Kümülatif gruplar da birçok amaçların birbirine bağladığı fertlerden meydana gelen topluluklardır. Günay’a göre, sosyal grupları, yine gayelerine göre mesleki, siyasi, ailevi, dini vb. maksatlı gruplar şeklinde tasnif etmek mümkündür. Sosyal grupların teşkilatlanma tarzları da onların tasnifinde önemli bir kriter oluşturduğunu belirten Günay, onları, teşkilatı olmayan gruplar ve teşkilatlı gruplar diye ikiye ayırmaktadır. Teşkilatlı grupların da “resmi gruplar” ve “gayri resmi gruplar”, “demokratik gruplar” ve “otoriter gruplar” vb.¹¹⁰ çeşitli şekillere ayrıldığını belirtmektedir.

Günay, sosyal grupların “ilk gruplar ve “ikincil gruplar” ayrımına da değinir. İçerisinde az sayıda kimsenin bulunduğu ve yüz yüze münasebetlerin hâkim olduğu, sevgi, sempati gibi unsurlara dayalı olan gruplara ilk gruplar denir. Aile, arkadaşlık, dostluk ve oyun grupları da bunlara örnek olarak gösterilebilir. İkincil gruplar da üyeleri arasında daha çok akılcı ve kategorik münasebetlere yer veren ve genel itibari ile kişilerin isteyerek ve genellikle çoğunlukla sözleşme yoluyla oraya dahil oldukları sosyal grup türleridir. Bundan hareketle, ikinci dereceden gruplarda hâkim olan, duygudan çok belli bir formaliteye bağlı şekli ve hukuki unsurlar ve objektif kurallardır. Modern toplumlarda sayıları git gide çoğalan şirketler, dernekler benzeri gruplar ikinci dereceden sosyal gruplara örnek olarak verilebilir. -İnsanlık tarihi boyunca ilkel toplumlarda, dar boyutlu, akrabalık ve komşuluk temellerine dayalı ilişkiler ön planda olmuştur. Buna alternatif olarak günümüzün, çıkar ilişkilerinin hüküm sürdüğü, geniş organizasyonlara yönelmiş, resmi, bürokratik, rasyonel ve

¹⁰⁹ Günay, 2017, s. 259.

¹¹⁰ Günay, 1993, s. 189.

objektif hukuk kaidelerine binaen modern toplumlarda ikincil dereceden ilişkiler giderek egemenliğini sürmektedir. Bu tarz toplumlarda da ilk grupların insanların yaşayış özelliklerine sahip ilişki şekilleri vardır.¹¹¹

2.2. Dini Grupların Genel Özellikleri ve Çeşitleri

Daha önce belirttiğimiz gibi, Günay, dini grupların, sosyal grupların özel bir türünü meydana getirdiğini söyler. Ona göre din sosyolojisinde dini grupların meselesi, bir dinin hangi sosyal gruplarda yaşadığı ve hangi sosyal grupların doğuşuna sebebiyet verdiği konulara bağlıdır.¹¹² Aynı zamanda sosyal grupların doğuşunu, onların doğuşuna sebep olan etkenlere bağlar. Zira dini cemaatlerin kendi aralarındaki etkileşim yönünden toplum, kültür ve dinler salt bir dünyada hayatiyetini sürdürmüşlerdir.¹¹³

Dinler tarihindeki büyük dini figürlerin yalnız kendi içinde ortaya çıkıp geliştikleri sosyo-kültürel çevrenin incelemesini tam anlamıyla bilebileceğimiz gibi, bir toplumsal hareket olarak dini grup ve cemaatlerin oluşum ve tarihi seyrini yalnızca sosyo-kültürel ortam ve sürecinde değer gördüğü mahiyette kavrayabiliriz.¹¹⁴

Her din bizzat bir sosyal grup olan toplumda zuhur eder ve yayılır. Sosyal hayatta insanlar, dini daima bir topluluk, cemaat, ümmet ya da bir grup olarak veya insan topluluğu içinde var olmuş gibi görürler. Zaten dinin, inananları birbirine bağlayıcı ve bütünleştirici bir özelliği de vardır. Aynı dine mensup kimseler bir birlik ve topluluk oluştururlar. Freyer, din sosyolojisinde klasikleşmiş bir tespiti göre, dini grupların ikiye ayrıldığını söyler.¹¹⁵ Günay'da dini grupları incelerken, klasik tespitte

¹¹¹ Günay, 2017, s. 260.

¹¹² Günay, 2017, s. 261.

¹¹³ Ünver Günay, "Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, s. 52.

¹¹⁴ Günay, 1986, s. 47.

¹¹⁵ Freyer, 1964, s. 34-67.

olduğu gibi dini grupları iki tür sosyal gruba ayırır; bunların ilk türü “tabii dini gruplar” diğeri ise “sırf dini gruplar” dır.

Dini grupların, ikiye ayrılmasının (tabii dini gruplar ve sırf dini gruplar), dinler tarihinde dini gruplarla ilgili birbirini takip eden iki farklı safhaya işaret ettiği, çünkü tabii dini gruplarla “ilkel” kültür seviyesindeki toplumlarla çok tanrılı yani politeist halk dinlerinin temelinde görüldüğü, buna karşılık sırf dini grupların yüksek ve monoteist dinlere has topluluk şekillerinin olduğundan bahsedilmektedir. Günay bunu kabul etmez, ona göre bu iki safhanın ayrımı mutlak değildir. Çünkü O, ilkel kültür seviyesinde de sırf dini gruplara rastlamanın mümkün olduğu gibi tek tanrılı/politeist ve yüksek dinlerin hâkim olduğu karmaşık kültürlerde ve hatta modern cemiyetlerde de tabii ve özdeş dini grup ve cemaat örneklerini bulmanın mümkün olduğunu düşünür.¹¹⁶

3. Günay’ın Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri

Günay, sosyolojisinde dini gruplar konusunu Gustav Mensching¹¹⁷ gibi belli kategorilere ayırmış ve bu şekilde yorumlamıştır. Bunları tabii ve sırf dini gruplar şeklinde sıralamak mümkündür.

3.1. Tabii Dini Gruplar

Sosyal hayatta görünen grupların bazıları tabii şekilde var olmaktadır. Bu tür gruplarda kaynaşma ve bütünleşmenin temelinde din önemli rol oynar.¹¹⁸ Günay, tabii dini grupları bir araya getiren üyelerin, kan veya evlilik, akrabalık ya da komşuluk bağı gibi organik cemaat bağlarıyla birbirine sımsıkı bir şekilde bağlanmış durumda olduğunu söyler. Ayrıca kültür ve medeniyetin en alt basamaklarındaki, besin arama, sığınak, alet ve silah yapımı, avlanma ve savaş gibi bir takım müşterek faaliyetler ve ihtiyaçları, organik bağlarla birbirine bağlı, tabii ve birbirine yakın

¹¹⁶ Günay, 2017, s. 262.

¹¹⁷ Gustav Mensching, Din Sosyolojisi, Çev. Mehmet Aydın, Tekin Yayınları, Konya 1994, s. 18.

¹¹⁸ Ünver Günay, “Din Bilimlerinin Teorik ve Metodolojik Sorunları”, Bilimname I, 2003, s. 112.

yerlerde yerleşmiş bu grup üyelerini birbirine daha da yakınlaştığını savunur. Günay, bu bağlılık ve kenetlenmeyi “aynı organik cemaate mensup kimseler, aynı zamanda tabii olarak aynı dini inançları paylaşırlar ve müşterek dini faaliyetler ve merasimlere katılma yoluyla birbirine sıkıca kaynaşırlar” şeklinde yorumlar. Bu sayede, kan hısımlığı veya komşuluk esasına dayalı bulunan bu cemaatler, aynı zamanda inanç ve ibadet birlikleri olarak gün yüzüne çıkar.¹¹⁹ Bundan dolayı organik bağlarla dini bağların birbiriyle çakıştığı bu tür gruplara “özdeş dini gruplar” veya “tabii dini gruplar” adını vererek onları 5’e ayırmıştır.

Aile Kurumu: Kâinata bütün canlıların varlıklarını devam ettirebilmesi için üremeleri gerekmektedir. Üremeye ilişkin tüm canlıların ortak özelliği cinsiyet farkıdır. Bundan dolayı canlılar erkek ve dişi şeklinde iki cinsten meydana gelmektedir. Bu fenomen insanlar için de geçerlidir ve bu sebeple insan soyu kadın ve erkek iki cinsten oluşmaktadır. Lakin insanoğlu, neslinin sürmesine dayanak olan bu cinsiyet farkını “aile” adı verilen bir kurum oluşturarak sistematik insani bir yapı ve onun çevresinde bir kült (tapınma) oluşturmuştur.¹²⁰

Geçmişten günümüze kadar çoğu düşünür ve gözlemcinin dikkatini çeken aile, çeşitli incelemelere konu olmuştur. Dünya toplumlarını en fazla etkileyen semavi dinlerin kutsal kitapları ailenin, evvela Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın yaratılması ve birlikteliği ile kurulduğunu belirtmişlerdir. Bundan yola çıkarak ilk insan toplumunun temeli ve başlangıcı aile olduğu dile getirilmektedir.¹²¹

Günay, aile kurumunu, doğal cemaat bağlarıyla dini bağların kesiştiği tabii dini grupların öz yapısal bir örneği olarak görür. Ailenin, insanlığın var olduğu anın ilk zamanlarında öncelikle dini bir cemaat olarak karşımıza çıkan bir kurum olduğunu düşünür. Din gibi aile kurumuna da bütün toplumlarda rastlamanın

¹¹⁹ Günay, 2017, s. 261.

¹²⁰ İslam Can, *Sistematik Aile Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi. Konya 2013, S. 213.

¹²¹ Kadir Canatan, Ergün Yıldırım, *Aile Sosyolojisi*, Açılımkitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 21.

mümkün olduğunu söyler. Bundan yola çıkarak aileyi, “en küçük sosyal birim olan anne, baba, çocuklar ve bazen de yakın akrabaların sıkı bir hayat birliği oluşturacak şekilde toplanıp birleşerek yaşadıkları aile grubu, bütün toplumların yapı taşları mesabesinde”¹²² şeklinde yorumlar.

Öte yandan Günay aile için, biyolojik, psikolojik, hukuki, ahlaki, ekonomik, kültürel ve dini bağlara sahip temel bir sosyal ünite şeklinde görürken aynı zamanda, aile birliğini sağlayan bu bağlardan bazılarının zamanla güçlenmesine karşın bazılarının da zayıfladığını söyler.¹²³

Aile grubunun dini fonksiyonunda zamanla ortaya çıkan değişiklikler gibi, aile şekillerinin de çeşitli devirler, toplumlar, yerler ve kültürlerle göre değiştiği ve bu durumun ailenin dini yaşayışı üzerinde etkilerinin olduğu bilinmektedir. Günay, bunu aile sosyolojisinin iki ana meselesinin din sosyolojisi ile yakın ilgisinin bulunmasına bağlar. Bu iki meseleden birincisini, aile grubunun boyutu, ikincisini de aile grubunda bulunan gücün baba ya da anne de toplanması, şeklinde yorumlar.¹²⁴

Aile grubu, boyutlarına bir diğer deyişle büyük veya küçüklüklerine göre “geniş aile” ve “çekirdek aile” olarak adlandırılır. Günay, geniş aileyi, içerisinde nine ve dedenin, evli çocukları ve gelinlerin, torunların ve duruma göre bazı yakınların içinde bulundukları bir topluluk şeklinde yorumlar. Ayrıca özellikle geniş aile tipi tarıma dayalı ekonominin hakim olduğu toplumlarda rastlandığını söyler. Buna karşın çekirdek aileyi, çoğunlukla sanayiye bağlı olarak gelişmiş şehirde yaşayan toplumların, anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan meydana geldiğini ifade eder.¹²⁵

Geniş ve çekirdek aile tiplerinin, din ve aile ilişkileri üzerinde önemli etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Günay, geniş ailenin çoğunlukla birçok dini

¹²² Günay, 1993, s. 191.

¹²³ Günay, 1993, s. 193.

¹²⁴ Günay, 2017, s. 262.

¹²⁵ Günay, 2017, s. 263.

fonksiyonların işleyişine imkân tanıyan ve çeşitli dini ayin ve merasimlerin ifa edildiği sosyal bir grup olduğundan söz etmektedir. Ona göre, geniş aile tipinin yaygın olduğu toplumlarda ailenin birliği aynı zamanda inanç ve ibadet birliği oluşturur.¹²⁶

Genelde geniş ailelerde dini bağ, kan bağı ve beraber yaşamanın ortaya çıkardığı diğer bağlardan daha kuvvetli bir dayanışma ortaya çıkarmaktadır. Aslında çoğunlukla aile grubu, sahip bulunduğu dini inançları, mensubu bulunduğu daha geniş topluluğun temel üniteleri olan diğer ailelerle paylaşmıştır. Lakin bu inançlar ekseninde yapılan ayinlerin merkezi birçok durumda aile ocağı olmaktadır. Günay, birlikte yenen yemeklerden dolayı yapılan duaların, adakların, günlük hayatın birçok normal işlerle alakalı yapılan dini merasimlerin, mahsulün ekilmesinin, hasat ve av gibi durumlarda icra olunan ayin ve törenlerin ve dini bayramların doğal olarak yapıldığı ilk yerin genellikle aile ocağı olduğunu söyler.¹²⁷

Aile grubu, oturduğu evin dini bir anlam kazanmasına imkân verir. Bunu bazen ayinler yaparak, kurbanlar keserek, hatta bazen aile büyüklerini buraya gömerek dini önem kazandırılır. Evin dini önem kazandırılmasının yanı sıra, aile hayatında önemli zamanla olarak dikkati çeken doğum, çocukluk, gençlik, evlenme ve ölüm gibi olayların da dini birer önem taşıdıkları söylenebilir. Günay bunun sebebinin, geniş aile tipinin hâkim olduğu toplumlarda aile ocağının, çocukların dünyaya geldiği, evlenmenin gerçekleştiği, aile üyelerinin vefat ettiği ve bu sayede değişik dini ayin ve törenlerin yapıldığı tabii çevrenin olduğunu söyler.¹²⁸

İlkel ve üst toplumların çoğunda aile, kan birliğinin yanı sıra ayrıca sosyo-ekonomik yönden de önemlidir. Sosyo-ekonomik etkenlerin dini yapısı üzerine önemli etkilerinin böyle olmasından dolayı aile din üzerinde önemli etkilere sahiptir.

¹²⁶ Günay, 1993, s. 194.

¹²⁷ Günay, 2000, s. 241.

¹²⁸ Günay, 2000, s. 242.

Aile çoğu durumda, temel üzerine dini oturmuş bir ekonomik grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı iş ve meslekler belli ailelerin elinde genetik olarak geçtiği kabul edilmekte ve bu durum dini inanç esaslarına dayandırılmaktadır.¹²⁹

İlkel ve daha üst kültürlerde görünün geniş aile tipinin sahip olduğu dini öneme karşın, modern dünyada hükmünü süren çekirdek aile tipinin dini fonksiyonunun büyük ölçüde azaldığı bilinmektedir. Toplum üzerine dayanan eski aile dini birliği, modern dünyanın kişiye verdiği değer ve önemin sonucunda büyük ölçüde sarsıntıya uğramış, yeni bir din, tanrı, insan ve toplum düşüncesi tabii grup bağının yıkılmasına yol açmış, aile grubunun sınırları daralmış, güç (otorite) devletin eline geçmiş ve bu arada aile arasındaki bağların büyük ölçüde gevşediği görülmüştür.¹³⁰

Klan: Klan sözünün kökü Keltçe'den gelmiş olup oğul anlamına gelmektedir. Türkçe de bu "sop" ismi ile anılmaktadır. Aile grubundan daha büyük organik gruplara bu isim verilir. Günay, klanı, "ailenin sınırlarını aşan ve fakat yine de gerçek veya itibari bir kan akrabalığına dayanan organik bir gruptur." şeklinde açıklar.¹³¹

İnsanların atalara ibadet meselesi, konuyu birden çok aileyi kapsayan insan topluluklarının dini karakterlerini incelemek için iyi bir vesiledir. Şüphesiz ki atalar, özellikle önceki nesillerin birden fazla ailenin ortak geçmişini temsil etmektedir. Ailelerin klan, klanların ise kabileyi meydana getirmesi, zorunlu olarak birçok hayat birliğini meydana getirmese de klan ve kabile birliği, bütün kültürlerde çok önemli bir rol oynamıştır.¹³²

¹²⁹ Günay, 2017, s. 266.

¹³⁰ Günay, 1993, s. 195.

¹³¹ Günay, 2000, s. 243.

¹³² Akyüz, Çapcıoğlu, 2015, s. 469.

Günay, klanda mevcut olan akrabalık bağının, ortak bir ata efsanesini ya da akidesini meşrulaştırdığını söyler. “Klanı oluşturan üyelerin tüm davranışları oldukça sıkı birtakım normlara bağlanmış olup, bu normlar da dini bir temel üzerine oturtulmuşlardır.”¹³³

Klanlar, genelde senelik dini tören veya ayinlerde bütün klana bağlı olanların bir araya gelip güçlü dini birlikler şeklinde görünürler. Bunun sebebi, klanlar çoğunlukla dağınık bir halde yaşarlar ve yalnız ritmik toplantılarda bir arada bulunabilmektedirler. Bir araya gelerek yaptıkları toplantılar, yiyecek derleme, av ve iklim değişiklikleri esnasında ya da sihri ve dini törenler sebebiyle gerçekleşmektedir. Günay’a göre, klan hayatında hemen her şey dini bir renk taşır. Çünkü klan üyeleri birbirine eşittir. Klan, kendine mensup olanların en kuvvetli toplumsal dayanağını meydana getirmekte olup, birliğin kuvvetini din ile pekiştirmektedir. Günay, genel itibari ile klanların ortak atalara tapınmak üzere yapılan ayin ve merasimlerin, bu ayin ve merasimlerle ilgili inançlara sahip olan sosyal gruplar olarak, orada dirilip ve ölümlerin manevi birlik oluşturdukları tabii gruplar olmaları itibariyle dikkat çektiklerini belirtmektedir.¹³⁴

Mahalli birlikler: Günay, tabii bağlarla kurulmuş olan grupların sadece aile ve klanlardan ibaret olmadığını söyleyerek, kan hısımlığının yanı sıra komşuluğun etkisiyle oluşan mahalli birlikleri de tabii gruplar çerçevesinde ele alır.¹³⁵ Aslında evrensel dinlerin meydana gelmesi apaçık bir şekilde köy ve şehir farlılığının bariz bir karaktere bürünmesine sebebiyet vermiştir.¹³⁶

Komşuluk esasına dayanan ve birlikte ikametinin meydana getirdiği mahalli sosyal yapıların, din sosyolojisinde aynı zamanda tabii dini cemaatler olarak

¹³³ Günay, 2017, s. 267.

¹³⁴ Günay, 2017, s. 268.

¹³⁵ Günay, 1993, s. 197-198.

¹³⁶ Ünver Günay, “Modern Sanayi Toplumlarında Din”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, s. 42.

değerlendirilmektedir. Özellikle politeist dinlerde ilahların yer ve bölgelere göre sınıflandıkları göze çarpar. Günay, bu dinlerde, birçok mahalli birliğin (köy, şehir) her birinin kendine mahsus bir ya da birkaç ilahının bulunduğu ve bu sosyal yapıların mensuplarının bu ilahlara özel ibadet ve ayinler icra ettikleri söyler. Bundan dolayıdır ki, bu mahalli birlikler aynı zamanda birer tabii dini grup kabul edilmektedir.¹³⁷

Bu tür grupta bulunan mahalli yapıların her birinin kendine özel bir ya da birkaç ilahı vardır. Bu yapılara mensup insanların bu ilahlara has ibadetler ve ayinler ifa ettikleri bilinir. Günay, bu tür gruplara mensup olan insanların hep birlikte ifa ettikleri dini ayinler, törenler ve özel tanrılarının şerefine kutladıkları bayramların, grup bağlantısını arttırıp güçlendirdiğinden bahseder.¹³⁸

“Esasen bu gruplarda tabii bağlarla dini bağlar tam olarak çakışmaktaydı. Ailenin dışında ve onun sınırlarını aşan başka bir dini cemaat mevcut değildi. Bizzat aile kutsal bağla birleşmiş bir birlikti. Birçok kabilenin bir mabet etrafında toplanmasıyla teşekkül eden site ile birlikte, kişileri birbirine bağlayan hısımlık bağının yerini siyasi türden bir sosyal kontrol almış ve kişi sitede bir vatandaş statüsüne bürünmüştür. Site toplumunun eksenini ve merkezini köy değil fakat şehir meydana getirmiştir iktidar ve zenginlik şehirde temerküz etmiş ve kırsal alan şehre tabi bir mahal durumunu almıştır.”¹³⁹

Zamanla küçük mahalli ünitelerin gelişip site ve şehir halini alması sonucunda, dini gruplar konusunda sosyolojik açıdan yeni gelişmeler meydana geldi. Bu gelişmelerde de ekonomik faktörü önemi üzerinde duruldu. Bu durumla birlikte dini güdüler de rol oynamaya başladı. Hatta, bu sebeple bazı düşünür ve sosyologlar, şehirlerin başlangıcında ekonomik faktörlerin değil de dini güdülerin yattığı tezini

¹³⁷ Günay, 1993, s. 198.

¹³⁸ Günay, 2017, s. 270.

¹³⁹ Günay, 1987, s. 41.

öne sürmüşlerdir. Günay'a göre her halükârda, tapınak-sitelerin zamanla farklı sebepler altında gelişmeleri site-devletlerini meydana getirmiş, imparatorluklar buradan gelişip yayılmışlardır.¹⁴⁰

Max Weber, şehir sosyolojisi değerlendirmesinde bütün kültürlerde şehirlere taşradan gelen göçler olayına dikkat çekmektedir.¹⁴¹ Weber, şehirlere yapılan göçün sebepleri sıralanırken, başta şehirlerin etrafında kalın surların varlığı en baştaki nedenlerden biriydi. Bunun sebebini, mal ve can güvenliği teminat altında olup ayrıca sanayici ve tüccarlar ile alışveriş yapılma imkânı, tapınma ve törenler kolaylığı vs. imkanlar mevcuttu. Başka bir açıdan bakmak gerekirse, köyden kente yapılan göçlerde göç edenler, göç ettikleri yerlere daha evvel bulundukları yerlerde geçerli olan dini ve sosyal şartları, sosyal münasebetlerden kaynaklanan bazı gereksinimlere ve özellikle aile ve klana mensubiyetin yüklediği vecibeleri de birlikte getirmekteydiler.¹⁴² Günay'a göre köyden kente göç edenlerin şehirde yeni bir dini ve sosyal çevre ile karşı karşıya kalacaklarını söyler ve bu iki durumun dini yaşayış yönünden doğurduğu sonuçların özellikle günümüzde gecekondulaşma meselesinde incelemenin din sosyolojisi açısından önem arz ettiğini bildirir. Göç ve gecekondulaşmaya sebep sayılabilecek hızlı sosyal ve kültürel değişme, şehirleşme, köyden kente ve hatta başka ülkelerin büyük sanayi sitelerine göç, yeniden sosyalleşme, kimlik ve eğitim problemlerinin incelenmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.¹⁴³

Max Weber'e göre iki tür şehrin varlığından bahseder. Bu iki şehirden birinin doğu diğerrinin ise batı tipi şehrin olduğunu söyler. Doğu tipi bir şehre gelen insanların şehirde bir aile ve klana aidiyetten meydana gelen bağlarını devam

¹⁴⁰ Günay, 1993, s. 198.

¹⁴¹ Weber, 2000, s. 37

¹⁴² Weber, 2000, s. 39

¹⁴³ Günay, 2000, s. 246-247.

ettirmektedir.¹⁴⁴ Günay, bu durumun köyden şehre göç edenlerin dini yaşayışı bakımından önemli olduğunu söyler. Ona göre, aile ve klandaki dini şartlarını şehirde devam ettiren bir grup için, yeni çevrede eski dini adetleri devam ettirme problemi ortaya çıkar. Eski dini inanç ve ibadetlerini korumayı başaran bir grupta şehir hayatıyla tam bir bütünleşmeden bahsetmek imkânsız hale gelecektir. Günay, doğu tipi şehre yeni gelenlerin şehrin dini hayatıyla bütünleşmeleri sonucu meydana gelen farklı dini cemaatlerden oluşan şehir topluluklarının emsallerini görmenin mümkün olduğunu söyler. Buna karşın batı tipi şehre gelen göçmenler dini ve sosyal hayatın önemli değişimler olmuştur. Bunun sebebi, bu tipten şehre gelen insanlar kendilerine ait ilahları ve tapınma adetlerini bırakarak farklı bir dini cemaate mensup olmaktadır. Yani batı tipi şehre göç eden aile ve klanlarını hatta inanç ve ibadet esaslarını bırakarak yeni geldikleri şehrin ya da sitenin dinine katılırlar. Bu durumda da şehirler toplulukları büyük bir bütünleşme ile dini cemaat oluştururlar.¹⁴⁵

“Köy, kasaba, şehir gibi grupları, üst, orta ve alt toplumsal tabakalar, gecekondular, gençlik, öğrenciler, işçi, tüccar kesimleri gibi çok çeşitli sosyo-kültürel çevreler ve gruplarda dini tutum ve davranışların ve onların ekonomi, ahlak, siyaset gibi öteki toplumsal kurum, davranış ve faaliyet şekilleriyle olan karşılıklı etkileşimi ve ilişkilerinin yaş, cinsiyet, mesleki ve sosyo-ekonomik statü, medeni durum, eğitim, dini etnik, aidiyet durumu gibi birçok değişkenlere göre incelenmeye alınmış ve bunların arasındaki korelasyonların araştırılmış olması kayda değerdir.”¹⁴⁶

Kabile ve Millet: Günay, kabile ve milleti, kan hısımlığına dayandığından bahsederek bunun yanı sıra yerine göre komşuluk faktörünün de işin içine karıştığı belirtir. Günay, bir başka organik cemaat şeklinin kabile olduğunu, üstelik kabiledaki

¹⁴⁴ Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, (1921), (Çev. Musa Ceylan), Bakış Yayınları, İstanbul 2003, s. 84.

¹⁴⁵ Günay, 2000, s. 247.

¹⁴⁶ Günay, 2003, s. 112.

organik cemaat bağları ile dini bağların çakıştığından, bu sosyal ünite çeşidinin de tabii dini grupların önemli bir tür olarak karşımıza çıktığını söyler.¹⁴⁷

Millet, kan ve komşuluk bağlarının yanı sıra ortak bir tarih ve geleneklere sahip olan sosyal gruptur. Her şeyden önce milletlerin, akrabalık, gelenek, dil, kültür ve din birlikleri olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak milletlerin kendilerine has dini formlara haiz oldukları bilinir. Günay, milletler için, “.. milletler, tabii ve organik cemaat bağlarının dini bağlarla güçlendirildiği sosyal ünedir.” şeklinde söz eder. Milli dinleri, bir millete bağlı inanç ve tapınmanın tipik örnekleri olarak gören Günay, bir milletin mensuplarının birçok din ve mezhebe mensup olabileceğinden bahseder. Ona göre bu durum, birçok sosyal ve sosyolojik sorunları da beraberinde getirir. Nitekim din sosyolojisindeki dini çoğulculuk meselesi, aynı bir devlet ya da siyasi idare çatısı altında muhtelif dini grup ya da aynı kültür dairesine sahip insanların farklı din veya mezheplere mensubiyeti ve bundan doğan sosyal süreçleri de içinde barındırırlar.¹⁴⁸

Günay’a göre, bir millete mensup olan insanlar ortak bir dine sahip olması, onların, sosyal, kültürel ve siyasi yönden birlik olmalarına ve ayrıca dini bir birlik meydana getirmelerine imkân verir. Bunun sonucunda bu milletin mensupları ortaklaşa bir esenlik etrafında güçlü bir şekilde bütünleşebilirler. Hatta bu bütünleşme, çeşitli sebeplerden ötürü yeryüzüne dağılmalarına rağmen, milli birlik ve beraberliğin sağlanması ve muhafaza edilmesinde, önemli ve etkili bir yol olarak kendini göstermektedir.¹⁴⁹

Cinsiyet ve Yaş Temelli Cemiyetler: Günay, cinsiyet ve yaş gruplarını, tabii bağlarla dini bağların aynileştiği gruplar şeklinde ifade ederek bu grupların

¹⁴⁷ Günay, 2017, s. 273.

¹⁴⁸ Günay, 1993, s. 201.

¹⁴⁹ Günay, 1993, s. 202.

araştırılmasının gerekliliğini vurgular.¹⁵⁰ Ona göre aynı yaştan olanlar ya da aynı cinsiyete sahip bulunanlar çok sıkı bir halde kenetlenmiş dini üniteleri meydana getirebilirler.¹⁵¹ Grubun bu türüne ilkel kültürlerde rastlanabilmektedir.

Bu tür gruplar, yapıları itibariyle büyük bir çeşitlilik arz ederler ve bazılarının geçici bazılarının ise daha uzun ömürlü oldukları söylenebilir. Günay, akranlar arasında ortaya çıkan arkadaşlık ve dostluk bağlarının zamanla manevi dini bağlara dönüşebileceklerini söyler. Bu durumda oluşan grupların, ortak inançlara bağlandıklarını ve ortak seremoniler ve ayinleri ifa ettiklerini belirtir. Ona göre çoğu toplumlarda yaş gruplarına giriş, belli ayin ve şartların yerine getirilmesiyle mümkün olur.¹⁵²

3.2. Sırf Dini Gruplar

Günay, dini grupların ikinci çeşidi olan sırf dini grup üyelerinin, her şeyden önce din bağıyla birbirine bağlanmış topluluk olduklarını söyler. Yani, bu tiplerdeki dini bağın, doğal bağlardan daha sıkı olduğundan bahseder. Böyle düşünmesinin sebebi de bu tür gruplarda üyelerin birbirleriyle olan ilişkileri “din kardeşliği” dayanıyor olması ve grupların manevi bir bütünlük görünümü elde etmesidir. Böyle olmasından dolayı üyeler, tabii olarak var olan akrabalık bağlarını ikinci plana iterler. Hatta bu itiş, bazen daha çok ileri bir düzeyde karşımıza çıkar.¹⁵³ İşte Günay, gruba mensup olanları birbirine bağlayan bu bağa “dinden doğan gruplar” veya “sırf dini gruplar” adının verildiğini söyler.¹⁵⁴ Bu gruplar, sosyologlara göre toplumsal grupların en düzenli ve en ideal birlik örneğini gösteren tiplerdir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Günay, 2003, s. 112.

¹⁵¹ Günay, 2017, s. 273.

¹⁵² Günay, 2017, s. 276.

¹⁵³ Günay, 2017, s. 275-277.

¹⁵⁴ Günay, 2017, s. 262.

¹⁵⁵ Ünver Günay, “Din Bilimlerinin Teorik ve Metodolojik Sorunları”, *Bilimname* I, 2003, s. 112.

Günay, sırf dini grupların kendilerinden önceki eski sosyal yapılarla olan aşikâr zıddiyetinin, onların her zaman için eski sosyal ilişkilerini bütünüyle tasfiye ettikleri anlamına gelmediğinden bahseder. Ona göre, yeni dini grubu meydana getiren yine kendi aileleri, akrabaları, kabileleri, köyleri, şehirleri ve milletlerine mensup olmak olup devam etmektedir. Onların sırf dini gruba müdahil olmaları, kendilerinin keyfiyet itibarıyla öncekilerden farklı, yeni bir cemaate bağlanmalarını sağlar.¹⁵⁶

Sırf dini grupları, diğerlerinden ayıran önemli özelliklerden biri, orada eski inançlar, gelenekler ve göreneklerin tamamen ya da bir kısmının kaybolmuş ya da önemini kaybetmiş yahut da başka anlamlara bürünmüş bir hal almasında toplanmaktadır. Yeni bir dini inanç etrafında bir araya gelenler, ortak dini tören ve tapınmalarla birbirine bağlanır ve dış dünyaya karşı yeni bir tutum meydana getirirler. Günay, bu durumda, yeni dinin mensuplarının geleneksel toplum içinde farklılaştığını ve hatta yalnızlığa ittiğini söyler. Bununla beraber bu farklılaşmanın ve yalnızlaşmanın, yeni dini grubun kendi içine katlanması ve grup mensupları arasındaki kardeşlik ve beraberliğin artmasına sebebiyet vereceğini belirtir. Bu arada yeni dini grup yeni taraftarlara sahip olur. Günay'a göre, organik cemaatin, geleneksel ve doğal (tabii) dini grupların baskıları karşısında kendi içine kıvrılmak durumunda kalan sırf dini gruplar gizli cemiyetler olarak kalmaya mahkûm olacaklardır. Sırf dini grupların içiğinde cinsiyet ve yaş faktörleri sebebiyle oluşan ayrımlaşmaların grubun yapısında herhangi bir değişiklik meydana getirmeyeceğini de belirtmektedir.¹⁵⁷

Geleneksel toplumlardan ayrılan bir sırf dini grubu öncekilerden ayıran sebepler, orada yeni bir dünya görüşü, yeni bir toplum düzeni ve evvelkilere oranla farklı birtakım değerlendirmelerin yer edinmesi olarak karşımıza çıkar. Durum

¹⁵⁶Günay, 2017, s. 263.

¹⁵⁷Günay, 2017, s. 278.

bundan ibaret iken, bazı hallerde, organik cemaate ait değerler, varlığını gizli ve kapalı bir halde devam ettiren sırf dini grubun içeriğinde de geçerli olabilmektedirler. Günay, bu varsayımdan yola çıkarak, tabii ve organik cemaat ile sırf dini gruplar arasında bir uzlaşmanın var olduğunu söyler. Aynı zamanda bazı durumlarda bu uzlaşmanın sağlanamayacağını söyleyen Günay, sırf dini cemaatin kendi içine kapanarak dünya işlerine aldırış etmeyeceğini ve kendisini oradaki değerlere bağlı görmeyeceğini ifade ederek, Roma hâkimiyetindeki ilk Hristiyan cemaatinin bunun tipik bir örneğini oluşturduğundan bahseder.¹⁵⁸

Günay’a göre, başta birkaç kişilik olan yeni dini grubun halkası gruba yeni üyeler dolayısıyla git gide genişleyip yayılabilir. Kimileri misyonerlik, kimileri irşat ve davet, kimileri cihat ve kimileri de sirayet aracılığıyla yayılıp genişleyebilirler.¹⁵⁹

Günay, sırf dini grupların bir kısmının ortaya çıktıkları toplumdaki geleneksel dini yıkarak onun yerini almak ve daha sonra da sınırlarını gittikçe genişletmek suretiyle yayılmalarına karşın, bazılarının kapalı bir cemiyet halinde iken başka yerlere göç ederek kendilerine uygun yeni ortamlar bulmaları, bazılarının da milli bir hüviyet taşırlarken yeni yorumlarla evrensel bir statüye kavuşmaları sonucu yayılmış olmalarıyla toplandıklarını söyler. İslamiyet’in durumu birincisine, Hristiyanlığın durumu ikincisine ve Yahudiliğin durumu da üçüncüsüne örnek olarak verilebilir.¹⁶⁰

İlkel ve Milli Dinler Çerçevesinde Sırf Dini Gruplar: Günay, sırf dini gruplara gerek ilkel dinler gerek toplumlar ve gerekse milli dinler seviyelerinde de

¹⁵⁸ Günay, 2017, s. 277.

¹⁵⁹ Günay, 2017, s. 277-278.

¹⁶⁰ Günay, 1993, s. 206.

rastlamanın mümkün olduğunu söyleyip¹⁶¹, bu tür grupları iki ana türe ayırmaktadır. Bunlardan ilki gizli cemiyetler, ikincisi ise sır cemiyetlerdir.¹⁶²

Gizli Dini Cemiyetler: Günay, gizli dini cemiyetlerin, az karmaşık toplumlar ve medeniyetlerde rastlanan sır dini grupların tipik örneği olarak görür. Bu tür cemiyetlere daha karmaşık toplumlar ve medeniyetlerde ve günümüzün modern toplumlarında da rastlandığını ifade eder. İslam dünyasında Karmatilik, Batınilik, İsmaililik ve Hasan Sabbah'ın hareketlerini gizli cemiyetlere örnek olarak verilebilir. Hristiyanlığın ilk yıllarında gelişmiş Gnositisizm hareketinin de bu kategoride olduğunu belirten Günay, Masonluğunda varlığını günümüzde sürdüren dikkate değer gizli cemaat tipinin olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁶³ “Hemen işaret etmeliyiz ki, ilkel toplumlarda gizli cemiyetler sır dini sebeplerle kurulmuş topluluklar oldukları halde, karmaşık toplamlara doğru gidildikçe işin içiresine dini faktörlerin yanı sıra başka nedenlerin de karıştıkları ve bilhassa modern toplumlarda sır dini amaçlara dayalı gizli cemiyetlerin yanı sıra tamamen dünyevi maksatlara (ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, vs.) yönelik gizli cemiyetlerin kuruldukları, birçok durumlarda ise bunların birleştikleri görülmektedir.”¹⁶⁴

Gizli cemiyetlerin tarih sahnesine çıkışı ile ilgili birçok eser yazılmıştır. Buna rağmen “gizli cemiyet” terimi ile ilgili ne ve neyin kast edildiği çoğu zaman açıkça ifade edilememiştir. Kimileri sır derneklerini gizli cemiyetler kategorisine dahil ederken kimileri de bir kısım meslek grupları, tarikatlar, felsefi ve siyasi amaçlı derneklerin gizli cemiyetlerden sayıldıklarını öne sürmüşlerdir. Ancak Günay’a göre, bunlar gizli cemiyetlerden farklı oldukları gibi, bir kısım cinsiyet, yaş ve meslek gruplarını da gizli cemiyetlerden ayrı tutmak gerekir ki bunun sebebi gizli

¹⁶¹ Ünver Günay, “Din ve Toplumsal Farklılaşma”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1982, s. 77.

¹⁶² Günay, 2017, s. 278.

¹⁶³ Günay, 1993, s. 206.

¹⁶⁴ Günay, 1993, s. 207.

cemiyetler, özel tecrübeden geçirilen ve belli şartlara sahip oldukları anlaşılan kişilerin alındıkları dini grup çeşitleri olmasıdır.¹⁶⁵

Günay, bu tür grupların bazen yaş, meslek, mülkiyet ve sosyal sınıf üzerine temellenmiş gruplarla birleştikleri veya bu tür özelliklere bürünerek asıllarından uzaklaştıkları ve soysuzlaştıklarını da belirtir.

Günay, dini cemiyetlerin yapıları bakımından üç tipte toplanmanın mümkün olduğunu söyler:

- I. *Ferdi rehberliğe dayanan cemiyetler*: Peygamber, önder, ıslahatçı gibi isimler altında toplanan gizli dini cemiyetler olup ayrıca bunlar için “karizmatik kuruluşlar ismi de kullanılabilir. Yunan ve İsrail dinler tarihinde bunlara rastlamak mümkündür.
- II. *İ'tizal sonucu oluşan cemiyetler*: bir din içerisinde oluşan gizli cemiyetlerdir.
- III. *Mertebeler düzenine bağlı cemiyetler*: bu tür cemiyetler hiyerarşik gizli dini cemiyetlerdir.¹⁶⁶

Sır Cemiyetler: Günay, sır dini cemiyetlerini sırf dini grupların ikinci türü olarak ele alır. Gelişmiş eski kültürlerin çoğunda sır cemiyetlerine rastlamanın mümkün olduğunu söyleyen Günay, Polinezya gibi ilkel kabul edilen ve itibar edilen kültürlerde de bu tür grupların görülmesinin mümkün olduğunu belirtir.¹⁶⁷

Aslında sır cemiyetlerini, gizli dini cemiyetlerden kesin hatlarla ayırmak zordur, lakin Günay, bunların temel özelliklerinin bulunduğunu söylemektedir. Günay, genellikle gizli cemiyetlerin kurucularını bulmak mümkün olmadığı halde, sır cemiyetlerinde ise efsanevi veya tarihi bir kurucusunun bulunduğunu söyler. Bir diğer önemli farklılığı ise, bu cemiyetlerde, özellikle ilkel gizli dini cemiyetlere

¹⁶⁵ Günay, 2017, s. 279.

¹⁶⁶ Günay, 2017, s. 278-279.

¹⁶⁷ Günay, 1993, s. 207.

kıyasen daha ince ve teferruatlı ve daha gelişmemiş efsaneler, doktrinler, ilahiyat ve ayin usullerine rastlanması ve aynı zamanda onların daha derin ve daha net bir dayanışma duygusuna sahip olmaları şeklinde yorumlar.¹⁶⁸

Günay’a göre, sır cemiyetlerinde asli gayenin dini olduğunu, ancak karşılıklı yardımlaşma gibi sosyal, ekonomik ve politik amaçların da kısmen de olsa rol etki eder. Bundan yola çıkarak sır cemiyetlerini, onların aynı zamanda içlerinde barındırdıkları başka gayelere göre ayırmanın mümkün olduğunu belirtir.¹⁶⁹

Sır cemiyetlerinin sahip oldukları mister dini ve kültü ister kişisel isterse kolektif olsun, meydana gelişini dini hareketlerin sonucuna borçludurlar. Bu dini hareketlerin genellikle, geleneksel ve yerleşik dine karşı bir tepki hareketi olarak başladıkları görülmektedir. Günay’a göre bu tarz oluşuma sahip olan dini grup sağlam bir tarzda oturarak varlığını uzun yıllar devam ettirebilir ya da tam aksine çok kısa ömürlü bir grup olabilir.¹⁷⁰ Bu tür cemiyetlerin bekasın kendilerine mensup olan kişilerin bağlılıkları ve aralarındaki fikir birlikleri veya aralarındaki kopukluk ve fikir ayrılıkları belirleyecektir.

Başka bir önemli husus, sır cemiyetlerin doğrudan doğruya fertlerin ruhları ve vicdanlarına hitap eder. Mesela sırf dini gruplara sadece belli bir seçimle mensup olunabiliyorken, tabii teşkilat ile dini teşkilatın ayrıştığı doğal dini gruba mensup olabilmek için fertlerin onların arasında doğması yeterli bir sebeptir. Günay, bu bağlamda sırf dini grupların ve onların bir türü olan sır cemiyetlerin, genel halk dinlerine oranla daha ileri bir adımı ifade ettiklerini söyler. Ancak böyle olması sırf dini grupların çok tanrılı halk dinlerinin çevrelerinde istisnai bazı tezahürler olarak göründüklerine ifade etmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Günay, 1993, s. 208-209.

¹⁶⁹ Günay, 2017, s. 282.

¹⁷⁰ Günay, 2017, s. 283.

¹⁷¹ Günay, 2017, s. 283.

Evrensel Dinler Seviyesinde Sırf Din Gruplar: Günay, evrensel dinler seviyesindeki sırf dini grupları; ortaya çıkışı, ilk dini cemaat yapısı, karizmatik cemaatler, dini ikaz ve protestolar gibi çeşitli başlıklar altında değerlendirmiştir.

Sırf Dini Grupların Müesses Dinler Şeklinde Ortaya Çıkışı: Yüksek ve evrensel dinler, sırf dini grupların gereklilik kazanması ve kaidevi görünümüne haline gelmelerini mümkün kılmıştır. Günay, evrensel dinleri karakterize eden önemli meselenin, evrensel dini tesis eden bir şahsın (peygamber, din kurucusu) varlığına bağlar. Bundan dolayı bu dinlere “müesses dinler” adının da verildiğini söyler.¹⁷² Bu bakımdan, Buda, Zerdüş, Mani, Hz. Musa (a.s), Hz. İsa (a.s) ve Hz. Muhammed (s.a.v) sosyolojik bakımdan birer din kurucularıdır.

Müesses dinlerin cemaatleri, dini grupların sosyolojisi açısından incelendiğinde, bu tür grupların oluşumunda, çevrelerinin ve bulundukları sosyal, sosyo-ekonomik ve kültürel şartların üstlendikleri rolü aydınlığa erdirmeye meselesi önem arz etmektedir. Bu dinlerin kurucularının ve onlara inananların belli sosyal tabaka ya da çevrelerden geldiklerini veya cemaatlerin meydana gelmesinde sosyal, ekonomik, politik, vb. şartların, değişimlerin ve mahrumiyetlerin büyük bir rol oynadıkları kanısını varmak mümkün olacaktır.¹⁷³

Sosyolojik bakımdan ele alındığında, din kurucularının sırf dini çevrelerine açtıkları ve kısa bir süre sonra onların etrafında ilk başta sınırları çok dar ve küçük bir grubun, bir “ilk cemaat”in teşekkül ettiği göze çarpmaktadır. Günay, aslında bu grubun, dinden doğan grupların ya da sırf dini grupların ilk ve asli halinin olduğunu söyler. Ona göre, dini şahıs şahsın sırf dini tecrübenin verdiği cazibe aracılığı ile cemaat üyeleri üstünde doğrudan doğruya tesir etmesi ilk cemaatin meydana gelmesine vesile olmaktadır.¹⁷⁴

¹⁷² Günay, 1993, s. 210.

¹⁷³ Günay, 2017, s. 284.

¹⁷⁴ Günay, 2017, s. 285.

İlk Dini Cemaatin Yapısı: Günay, ilk cemaatin, oldukça açık bir yapıya sahip olduğunu söyler. İlk dini cemaat daha ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, kendisine bağlı olanların belli bir sosyal, ekonomik veya kültürel çevreden geldikleri veya farklı çevrelere ve sosyal kategori ve statülere sahip bulundukları anlaşılabılır.¹⁷⁵

Günay, ilk cemaati, dairevi bir yapıya benzetir. Ona göre, ilk cemaat oldukça şeffaf bir yapıya sahiptir. Yapı içerisinde din kurucusu, şahsiyeti ve statüsü itibarıyla merkezi bir yere sahiptir. Yeni dinin taraftarları da din kurucusunun etrafında toplanmıştır.¹⁷⁶

Günay'ın bahsettiği dairevi yapıya daha uzaktan bakıldığında, iç içe halkalar şeklinde oluşan yapı olarak görülür. Günay, bunu açıklarken; ilk dini cemaatin mensuplarından birinin veya birkaçının, diğerleri arasında temayüz ederek din kurucusuna daha yakın mevkie ulaşabildiklerini söyler. Sonrasında en gayretli ve ateşli taraftarlar da din kurucusuna ikinci derecede yakın bir durum ve statüye erişebildiklerini ifade eder. Ona göre devamında, yeni dini gruba girmiş olmakla birlikte, din kurucusuna birinci ya da ikinci derecedekiler kadar yakın olmayan “salıklar” veya “müminler” gelmektedirler.¹⁷⁷

Günay, din kurucusunun etrafında toplanan ilk dini cemaatin, daha sonra bütün karmaşık yapısıyla teşekkül ve teessüs ederek bir ümmet veya kilise kimliğine bürünecek olan dini cemaatin temelini oluşturacağından bahseder.¹⁷⁸

Karizmatik Bir Grup Olarak İlk Dini Cemaat: İlk dini cemaat mensupların yeni dini gruba girmelerinde elbette başka faktörlerin etkisinden bahsedilebilir. Günay, bunları din kurucusunun etrafında toplanmaya sevk eden esas durumun, yeni dinin

¹⁷⁵ Günay, 2000, s. 259.

¹⁷⁶ Günay, 2014, s. 285.

¹⁷⁷ Günay, 2014, s. 286.

¹⁷⁸ Günay, 2017, s. 287.

orijinal akidesinin mukaddes muhtevasında yattığını gözden uzak tutmaması gerektiğini söyler.¹⁷⁹

Dini liderin taraftarları üzerinde olan etkisini tarif etmek için Max Weber “Karizma” terimini kullanmıştır.¹⁸⁰ Günay, “karizma” terimini: “karizma tabiri menşesinde dinidir ve din sosyolojisinde karizmatik gruplar terimi, bir dini liderin veya kurucusunun etrafında bütünleşen dini cemaatlere yani sırf dini gruplara delalet etmektedir.” Şeklinde açıklar.¹⁸¹ İslam dininde Hz. Peygamber önderliğinde oluşan yeni dini cemaatin karizmatik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.¹⁸²

“..önemle işaret etmek gerekiyor ki, peygamberi karizmanın yaratıcı ve çok güçlü toplumsal değişme sağlayıcı fonksiyonu özellikle ilk dönemlerde etkin görünmektedir. Buna karşılık yeni dini cemaat veya ümmet, yeni mesajın ruhu veya zihniyeti ya da dünya görüşü ve hayat anlayışı çerçevesinde kendi yapılanmasını tamamlayıp kurumlaşmış bir düzene oturdukça ve özellikle bu gittikçe kurumlaşan yapı geleneksel bir şekil aldıkça, ilk dönemlerin dini heyecanı da giderek azalmakta, kurumlaşma gelenekleşme, düzen ve istikrarın yanı sıra durağanlaşmayı da beraberinde getirmektedir.”¹⁸³ Max Weber bu süreci “karizmanın rutinizasyonu” şeklinde nitelendirmektedir.¹⁸⁴

Günay, yeni oluşmakta olan dini cemaatin ilk oluşum evresinde karizmatik liderin (din kurucusu) vefatının önemli bir dönüm noktası olduğunu belirtmektedir. Çünkü karizmatik olan bir dini cemaatin, etrafında birleştiği dini liderinin vefat etmesi onlar için büyük bir deprem etkisi yaratmıştır. Onun vefatı, yeni dini grubun

¹⁷⁹ Günay, 1993, s. 214-215.

¹⁸⁰ Weber, 1962, s. 117.

¹⁸¹ Günay, 2017, s. 288.

¹⁸² Ünver Günay, “Toplumsal Değişme ve İslamiyet”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, s. 15.

¹⁸³ Günay, 2001, s. 11.

¹⁸⁴ Weber, 1967, s. 118

bünyesinde esaslı bir değişikliğin meydana gelmesine sebep olacaktır. Ortaya çıkan, bundan böyle yeni dini grup taraftarını kimin birleştireceği ve liderin cemaat içiğinde üstlendiği rolünü kimin devralacağı gibi sorusudur. Günay, bu durumda dini oluşturanın en yakını veya emini olanlar yahut tilmizlerin ortaya çıkacağını ve onlardan birinin din kurucusunun cemaat içindeki birleştiricilik ve önderlik fonksiyonu üzerine alacağını söyler. Ancak, bu rolü üstlenecek olan şahsın, dini kuranın yerine doldurmak, onun yerine geçmek gibi niyetinde olmayacağını da ifade eder. Zaten tarih boyunca hiçbir peygamber, din kurucusunun veya önderin yerini alan şahıs bu niyette olduğunu iddia etmemiştir. Çünkü dini cemaat mensupları, din kurucusunun biricik ve kendine has olan şahsiyet olduğuna ve onun yerinin asla doldurulamayacağına inanmaktadırlar. Günay’a göre bu durum, ilerde dini grubun içinde ortaya çıkacak ayrılıklar ve hatta bölünmelere zemin hazırlayacaktır.¹⁸⁵

Günay’a göre din kurucusunun vefatından sonra yeni dini cemaatin parçalanması engellenebilir. Bu parçalanmaya set çekecek şeyler, onun en gözde tilmizlerinin şahsiyetinden hatta din kurucusunun sağlığında onların dini tesis eden inanç ve ibadetlerin varlığıdır.¹⁸⁶

Karizma, Otorite, Teşkilat ve Gelenekleşme: Günay, dini grupların yayılması, mensuplarının çoğalması, dini cemaatin farklılaşması ve git gide karmaşık bir yapı bürünmesinin güçlü bir teşkilata sahip olmasından geçtiğini söyler. Dini gruba ayakta tutan şey karizmatik bir otoritedir. Günay, bu tür otoritenin varlığının istisna olduğunu düşünür. Ona göre, böyle bir otoritenin varlığının hukuki bakımdan resmileşmesi söz konusu değildir, çünkü karizmatik otoritenin memurları olmaz, taraftarları, bağlıları ve tilmizleri olur. Karizmatik bir otorite şiddet barındırmaz. Psikolojik bir hüküm ve boyun eğme, itaat esastır. Günay, bu otorite ve itaatın

¹⁸⁵ Günay, 1993, s. 215.

¹⁸⁶ Günay, 2017, s. 289.

temelinde psikolojik ve sosyal psikolojik yönlerden heyecan yattığını ifade etmektedir.¹⁸⁷

Alman din sosyoloğu Gustav Mensching, dini teşkilatlanmada rol oynayan faktörleri üç ana kategoride toplamıştır. Bunlar: Sağlam bir dinî geleneğe duyulan ihtiyaç, dinde objektifleşme ihtiyacı ve kitlelerin farklı yapı ve eğilimlerinden kaynaklanan ihtiyaçlardır.¹⁸⁸

Günay, Mensching'in dini teşkilatlanmada rol oynayan faktörlerini şu şekilde açıklar:

- *Sağlam bir dini geleneğe duyulan ihtiyaç:* Günay'a göre, din kurucusunun etrafında toplanmış olan ilk salıklar, kurucu ile direk temas etme imkanına sahip olurlar. Yani herhangi bir durum ve mesele karşısında, her türlü meseleyi üstatlarına veya peygamberlerine iletebilirler ancak dini liderin getirdiği yeni dinin esaslarını sonraki nesillere varlığını koruyarak aktarmak gerekir. Günay, dinin varlığının ve devamının buna bağlı olduğunu söyler. Ona göre, dinin sonraki nesillerinde yukarda belirtildiği gibi bir sorun karşısında üstada veya peygambere başvurma gibi alternatifleri olmadığından, yeni dini mesajın ve bu mesaj etrafında şekillenen yeni geleneğin sağlam bir şekilde aktarılma ihtiyacı dini cemaati kendi içinde yeniden teşkilatlanmaya götüren temel sebeplerden birini oluşturur.
- *Dinde objektifleşme ihtiyacı:* Günay, dini liderin vefatından sonra, dini cemaatin sınırlarının giderek genişlediği dönemde sırf dini hizmetlerin, herkese açık ve objektif bir şekilde ifa edilme ihtiyacının doğacağını ve bu hizmeti de din görevleri veya ruhban sınıfının aracılığıyla sürdürülmesi gereken bir teşkilatın oluşturulmasının gerekeceğini belirtmektedir.

¹⁸⁷ Günay, 2017, s. 290.

¹⁸⁸ Mensching, 1951, s. 231-244.

- *Kitlelerin farklı yapı ve eğilimlerden kaynaklanan ihtiyaçlar:* Son olarak bu madde için Günay, evrensel eğilime sahip bir dinin, ister istemez oldukça farklı bir yapıya sahip olan kitleri bağrında toplayacağını söyler. Bu kitleler, dini durumları, ihtiyaçları ve eğilimleri bakımından aralarında büyük farklılıklarla karşı karşıya kalacaktır. Bu durumda, her durumda dini cemaate dahil olan geniş yığınları oluşturan şahısların farklı dini eğilimleri ve ihtiyaçları, farklı dindarlık şekillerinin oluşumuna sebebiyet verecektir. Hatta bunların gerektiğinde ayrı ayrı teşkilatlara bağlanmaları söz konusu olacaktır.¹⁸⁹

Dini İkaz İtiraz ve Protestolar: Günay'ın üzerinde durduğu bir diğer konu dini gruplarda; dini ikaz, itiraz ve protestolar konusudur. Günay, dinde asıl olanın birlik ve bütünleşme olduğunu söyler. Bundan dolayı, dinin toplu birlik ve beraberliğin sağlanması fonksiyonunun bir gerekliliği olduğunu öne sürer. Ancak dini cemaatin büyümesi ve gelişmesiyle birlikte engellerle karşılaşacağını belirtir. Bu tür engeller, kişisel, toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik şartlar ihtiyaçlarla ve gelişmeler gibi din dışı sebeplerin yanı sıra doğrudan doğruya dini amillerin de dinin gelişim seyrini etkileyecek durumlardan oluşabilmektedir. Günay, bütün bu nedenlerin, neredeyse tüm dini cemaatlerin ve özellikle evrensel büyük dinlerin, gelişmelerinin ana eğilimlerine karşı zaman zaman birtakım ikazlar, itirazlar ve protestolarla karşı karşıya kalabileceklerini ifade eder.¹⁹⁰ Günay, bu ikaz, itiraz ve protestoları çeşitleri bakımından “kolektif itiraz” ve “ferdi itiraz ve protestolar” şeklinde ikiye ayırır.

- *Ferdi itiraz:* Günay, bu itiraz türünün daha çok dinin tüm emirlerine harfiyen bağlı olan muhafazakâr dindarlarda görüldüğünü söyler. Bu tipteki şahıslar aynı dine mensup olan dindaşlarının dini yaşayışlarını kendi yaşayışlarına oranla daha gevşek bulduklarından ötürü onlarla

¹⁸⁹ Günay, 2017, s. 291-293.

¹⁹⁰ Günay, 2000, s. 270.

anlaşmazlığa düşerler. Dinin emirlerine bağlılıklarının sıkı ve sert bir biçimde olması ve dini hakkıyla yaşamamanın kendilerini çevrelerinden soyutlama şartıyla mümkün olacağını düşünerek, inziva hayatına çekilirler¹⁹¹. Neredeyse bütün dinlerde buna benzer örneklerle karşılaşılabilir.

- *Kolektif itiraz ve protestolar:* Günay, bu tür itiraz ve protestolarının kaynağının ferdi itirazdan meydana geldiğini söyler. O, ferdi protestoların zamanla kolektif bir hal aldığını söylerken, ferdi bir protestocuya başkalarının da katılabileceğini ve böylece itirazcı bir grubun oluştuğunu bildirmektedir. Bunlara örnek olarak İslamiyet'te sufi hareketi ve tarikatlar, Yahudilikte Kabbalizm ve Şasidim hareketleri, Hristiyanlıkta Püritanizm ve Revivalizm hareketleri gösterilebilir.¹⁹²

Günay'a göre, itiraz ve protestolar, ferdi olsun veya kolektif olsun, bu tür hareketler geçici olabilecekleri gibi sürekli de olabilirler. Aynı şekilde, kısmi olup birbiriyle veya tek bir konuyla alakalı olabilecekleri gibi genel olup da dini hayatın tezahürlerini kapsayabilirler. Bir diğeri, ikaz, itiraz ve protestolar dini hayatta ayrıntıya işaret edebilirken, temel prensipleri de alakadar edebilirler. Son olarak yumuşak olabilecekleri gibi, gayet sert ve şiddetli de olabilirler ve bunları yapanlar, dini bir fonksiyon ifa ediyor olabilir veya etmeyebilirler.¹⁹³

Günay'a göre, dini ikaz, itiraz ve protestoların ortaya çıkış sebepleri ve gelişimleri göz önüne alındığında; dini, siyasi, ekonomik ve kültürel durum, şart ve etmenlerin doğrudan doğruya ya da dolaylı şekilde rol oynayacakları kesindir. Ayrıca bunların ortaya çıkmalarında iç sebeplerin yanı sıra bazen dış sebepler de rol

¹⁹¹ İnziva: Kelime olarak, toplum hayatından kaçıp tek başına yaşamaktır. Dini terim olarak, dış dünyayla bütün bağlarını keserek Tanrı ile bir araya gelmek için insanın kendi içine kapanmasıdır.

¹⁹² Günay, 2017, s. 297.

¹⁹³ Günay, 2017, s. 298.

oynayabilmektedir. O, bunların sadece teolojik tartışmalardan doğmadıklarına inanır. Hatta, çoğu durumlarda siyasi, sosyal, ekonomik, etnik ve kültürel nedenlerin daha çok etki ettiğini savunur. Günay, dini ikaz, itiraz ve protestoların din tecrübenin teorik, pratik ve sosyolojik ifadelerinde tezahür edebildikleri göz önüne alındığında dini cemaatler içerisinde inanç, ibadet ve teşkilatla alakalı çeşitli meselelerin ihtilaf kaynağı olabileceklerinin anlaşılacağını söyler.¹⁹⁴ O, bu meseleleri dört madde altında açıklar.

Akidevi Meseleler: Günay, inanç meselelerin cemaatlerde önemli bir yer tuttuğundan bahseder. Tanrı inancı, onun tabiatı, sıfatları, dünya ilişkileri, peygamberlik gibi birçok akidevi meselelerin çeşitli dini cemaatlerde tartışma konusu oluşturduğu ve inanç konusunda ayrılıklar meydana geldiğini söyler.

İbadet Konuları: Günay, dini ikaz, itiraz ve protestoların ibadet konularından da kaynaklanabileceğini belirtir. O, dinin geniş sahalara yayılması, ayin ve ibadet konularında zenginleşme ve çeşitlenmeyi mümkün kılar ve bu gelişmeler karşısında yapılan ikaz, itiraz ve protestoların, dini ayinlerin, ibadet usulleri ve yerlerinin, din kurucusunun yaşadığı dönemdeki asli, sade ve basit şekillerine göre yapılması gerektiği şeklindeki temayüller etrafında toplandıkları gözlemlendiğini ifade eder.

Teşkilat ve Yönetim Meselesi: Günay’a göre; ikaz, itiraz ve protestoların başka bir sebebi de teşkilat ve yönetim meselesinden kaynaklanır. Çünkü en basit anlatımla insanlık tarihinden bu yan teşkilat ve yönetim sürekli tartışma konusu olmuştur. Mesela, Hz. Peygamber vefatıyla ortaya çıkan hilafet tartışmaları veya Hristiyanlık dininde IV. Yüzyılda “Donatistlerin”¹⁹⁵ hareketi örnek olarak gösterilebilir.

¹⁹⁴ Günay, 2000, s. 272.

¹⁹⁵ Donatizm; Kuzey Afrika’daki Hristiyanlara yönelik sosyo-ekonomik ve dini baskılar, zulümler sonucu 300’lü yıllarda meydana gelen ayrılıkçı bir harekettir.

Bkz. <https://www.makaleler.com/donatizm-nedir-donatistler-kimdir>

Ahlaki Davranış Kuralları: Günay, bu kuralların, dinin ilk ortaya çıktığı dar, küçük ve kısıtlı çevreden oldukça farklı sosyo-kültürel çevrelere yayılmasına paralel olarak gevşeme, önemlerini kısmen veya tamamen kaybetme veya bazen oralardaki yeni durumlara alışma ya da onlarla uzlaşma gibi gelişme ve değişmelere sebep olduklarını belirtir. Bu konuyla ilgili hususu şu ifadelerle ortaya koymuştur. “..meselâ ziraat toplumunda ortaya çıkan bir dinin ticaret toplumuna, yerleşik veya göçebe topluma, köy veya şehir hayatına, modern sınaî ve teknolojik topluma geçmesinin bu durumların ortaya çıkmasına sebep olduğu ve böyle durumlarda dinin emir ve yasaklarına eskisi gibi uyulmadığı, dinden uzaklaşıldığı, dinin elden gittiği, bu tür gelişmelere, gevşeklik ve uzlaşmalara karşı çıkılarak onlarla mücadele edilmesi gerektiği öne sürülerek ikaz, itiraz ve protestoların yükseltildiği görülmektedir. Çeşitli dinlerde her türlü yeniliğe karşı çıkan “mizoneist” hareketler bunun örnekleridirler. Meselâ, İslâmiyet’te her türlü yeniliğe karşı bid’at damgası ile karşı çıkan eğilimler bunun tipik örneklerini oluşturmaktadırlar. Aynı şekilde, dinin aslı veya geleneksel akideleri, emir ve yasakları ve uygulamaları ile toplumsal değişme ve gelişmeler arasında kopukluk, uyumsuzluk ve hatta aykırılık ortaya çıktığı durumlarda, ikisi arasında uzlaşma sağlanması talep ve iddiasının da ikaz ve itirazlara sebep olduğunu belirtmeliyiz. Çeşitli dinlerde görülen reformist ve modernist cereyanlar bunun tipik örnekleridirler.”

Günay, başka bir kısım tenkit ve itirazların ilim ve akıl adına yapıldıklarından da bahseder. “Zira, genellikle modernistlerin an’anevî dinî anlayışlara karşı yaptıkları tenkitler de Bilimcilik ve Akılcılığın büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Akılcı itizalin İslâmiyet’teki tipik bir örneği de Mutezile hareketidir.”¹⁹⁶

Günay’a göre, müesses bir dini cemaatin, ümmetin ya da kilisenin, teşkilatlanıp müesseseleşerek geleneksel bir durum karşısında, çeşitli neden ve iddialarla dini ikaz, itiraz ve protestolarda bulunan kimselere başkalarının katılımı

¹⁹⁶ Günay, 2017, s. 299-302.

sonucunda oluşan hareket kolektif bir karakter bürünür ya da bu tür hareketler temelde birçok kimseyi toplayan bir durum oluştursa, sonuçta ana dini cemaat içinde yeni alt grupların veya ondan tamamen kopan yeni dini cemaatlerin oluşumu karşımıza çıkar. O, bu durumun, dini ikaz, itiraz ve protestoların grup teşkil edici özelliğinden kaynaklanan bir sosyoloji olduğunu savunur.¹⁹⁷

Sonuç olarak, neresinden bakılırsa bakılsın, dini ikaz, itiraz ve protesto hareketleri ya da dini konularda görüş farklılıkları veya iç-dış sebeplerden meydana gelen dini hareketler yeni dini grup ve cemaatlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu yeni dini cemaatlerin de birçok çeşitleri vardır. Şüphesiz yeni dini cemaat grup veya alt grup yumuşak bir yapı ve teşkilata sahip bir züht ve takva hareketi özelliğine sahip olabileceği gibi, nispeten daha düzenli bir yapı ve teşkilata sahip ihvan, tarikat, mezhep veya bağımsız bir dini grup yahut alt grup şeklinde meydana gelebilir.¹⁹⁸ Bunlara genel hatlarıyla bakmakta fayda vardır.

4. Günay'ın Sosyolojisinde Yeni Dini Grup ve Cemaatler

Dini Tarih, farklı sosyal etkenlerin dini motiflerle bir araya gelerek, belli bir sosyo-kültürel çevrede teşkilatlanma ve kurumlaşmasının ayrıca bu surette meydana gelen cemaat ve birliklerin neredeyse her devirde bizlere farklı örneklerini sunmuştur.¹⁹⁹ Türklerin büyük kitleler halinde İslamiyet dinine girmeye başladığı X. XI. Yüzyıllarda İslamiyet dini de, en baştaki formuna oranla epey gelişmiş ve kurumlaşmış bir dini bünyeye dönüşmüş; çeşitli fırkalar, mezhepler, kelami, tasavvufi, felsefi ve fıkhi ekoller, muhtelif fikir akımları, alt-kültürel ve cemaatler kendilerini zuhur ettirmişlerdir. Günay bunları çeşitli başlıklar altında ele alıp incelemiştir.²⁰⁰

¹⁹⁷ Günay, 1993, s. 227.

¹⁹⁸ Günay, 2017, s. 303.

¹⁹⁹ Ünver Günay, “Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, s.69.

²⁰⁰ Günay, “Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü”, *Kayseri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, s. 60.

4.1. Züht ve Takva Hareketleri

Sözlükte züht “bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek” gibi anlamlara gelir. Malı az olan kişiye muzhid, az yemek yiyene zâhid, az olan şeye zehîd, dünyaya karşı perhiz hayatı yaşamaya zehâdet denir.²⁰¹ Takva ise, korkmak, çekinmek, sakınmak ve dikkatli olmak gibi anlamlara gelen bir kelime olarak bilinmektedir.²⁰²

Terim anlamıyla, Züht, Ebu Süleyman ed-Derani’nin deyimiyle “Züht, seni haktan alıkoyan şeyleri terk etmendir.”²⁰³ Bu bağlamda dünya ile olan tüm ilişkileri hakka giden yolda insana engel olmaması, kişinin konuda maddeyi mutlaka aşması, onun geçiciliğini, gaye haline getirilmesinin gereğini kavraması manasına gelir. Bu yönüyle züht, paranın, dinar ve dirhemin, kısaca her şeyi ile maddenin esiri, kulu, kölesi olmamak, ona gönülde ve kalpte yer vermemek, dünya için ahireti satmamak, uzun vadeli ama sürekli ve kalıcı çıkar karşılığında, yakın fakat geçici olan menfaatlere meyletmemek, maddi değerleri manevi değerlerin önüne geçirmemek anlamına gelir. Takva ise, İlâhi hududa uyma konusundaki hassasiyet, yanlış yapmaktan kaçınma, Müslümanlığın değişmeyen temel ölçüsü, şerefli olabilmenin ve öyle kalıp hayatını bu şekilde devam ettirebilmenin temel öncüsüdür.²⁰⁴

Din sosyolojisi açısından ele almak gerekirse, bu tür hareketler çeşitli büyük dini bünyelerde meydana gelen ve ana dini cemaatten hiçbir şekilde ayrılmayı tahayyül etmeyerek, dini esasların daha içten, daha yoğun ve daha maneviyat dolu bir züht ve takva ile yaşanmasını amaç edinen ve ana dini cemaat veya ümmet

²⁰¹ Semih Ceyhan, “Zühd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, C. 44, ss. 530-533.

²⁰² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972. S. 466.

²⁰³ Feridüddin Attar, *Tezkiretü’l Evliya*, (Çev. Süleyman Uludağ), Erdem Yayınları, İstanbul 1991, s. 307.

²⁰⁴ Erhan Yetik, “Hz. Muhammed (s.a.v)’in Zühd ve Takvası”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 128, 1993, s. 23.

mensuplarının tamamını bu harekete dahil etmeyi arzulayan ve üstelik gayet gevşek bir teşkilata haiz olan dini grup hareketleri bu türe dahil olmaktadır.²⁰⁵

Hristiyanlık, Yahudilik, Caynizm ve İslamiyet'te Züht ve takva hareketlerine rastlamak mümkündür. Mesela, Hristiyanlıkta özellikle 17.yüzyıldan itibaren birçok züht hareketleri bunun tipik örneklerini oluşturur. Alman Pietizmi, ilk zamanlarda İngiliz Metodizmi, ABD'deki büyük Reveil hareketi, ilk Püritenler, Gerhard Groote, Spener gibi kişilerin başlattıkları hareketler bunlardan bir kısmıdır. Bu tür örnekleri yukarda sayılan Yahudilik ve Caynizm dinleri içinde de göstermek mümkündür. Günay, züht ve takva hareketlerinde İslam dininin söz konusu olması durumunda, İslam'ın ilk asrında görülen ve diğer Müslümanların dünyaya meyletmelerine karşı Müslümanlığı daha samimi yaşama ile temayüz eden bu hareketler ile sonraki bir kısım tasavvufi hareket ve tarikatları da bu türün örnekleri arasında zikrederek sufiliğin içine dahil edilmesinden yana olduğunu söyler.²⁰⁶

4.2. İhvan birlikleri

Züht ve takva hareketlerinin daha ileri biri türünü, züht ve takva hareketlerinden daha düzenli bir teşkilata sahip bulunan ve mensupları arasında çok sağlam bir bağlılığı meydana getiren, bu yönden de kendilerine "ihvan birlikleri" tabir olunan cemaatleri oluşturmaktadırlar. Karakteristik özelliklerine bakmak gerekirse, onların daha derin bir bilgi arayışı içerisinde olmalarından bahsedilebilir. Çoğunlukla bu tip dini gruplarda ana dini cemaatten sıyrılmadan dini esasları daha samimi yaşama niyet ve arzusu dikkati çekmektedir. Günay'a göre, bu birlik mensuplarını bir araya getiren temel bağ, çok sıkı bir teşkilattan ziyade zihniyettir. Cemaatte oluşan kardeşlik bağı ve ortak hayat birliği ortaklaşa mülkiyete kadar uzanabilen eğilimleri meydana getirebilmektedir. Bu tür gruplara, birçok din mensuplarının içerisinde rastlamak mümkündür. Protestanlığın pietist, formalist ve

²⁰⁵ Günay, 1993, s. 227.

²⁰⁶ Günay, 2017, s. 304-305.

metodist grupları; Budizm ve Taoizm'in ihvan birlikleri; İslamiyetteki Uhuvvet ve Fütüvvet teşkilatları ile Ahilik tipi örnekler arasında gösterilebilir.²⁰⁷

4.3. Tarikatlar

Sözlük olarak yol, meslek, meşrep anlamlarına gelen tarikat, İslam geleneği içerisinde meydana gelen akımını çeşitli ekoller halinde kurumsallaşması üzerine söz konusu ekollerin biri için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha geniş anlamıyla ele alınacak olursa, yalnız İslam'da değil, İslam dışı birçok gelenekte varlığını sürdüren ve mistik düşünce ve yaşam tarzıyla tanrısal bilgiye ulaşmayı, gerçeği elde etmeyi, kurtuluşu sağlamayı veya tanrıya yok olmayı amaç edinen dini akımları da ifade etmektedir.²⁰⁸

Tarikatlar, ihvan birliklerine oranla daha ileri bir derece cemaatleri temsil eder. Züht ve takva hareketleri ile bunların daha sistematik şekilleri olan tasavvufi mistik cereyanlara ve bu sonuncuların hak nezdinde düzenli bir şekilde teşkilatlanmış türlerini meydana getiren tarikat gruplarına neredeyse bütün müesses dini bünyelerde rastlamak mümkündür. Günay, neredeyse bütün dinlerde tasavvufi-mistik cereyanların ve onların sonucunda var olan tarikat cemaatlerinin ana dini bünyedeki birçok gelişmelere karşı, dini daha samimi ve daha sıkı bir halde yaşama isteğinden oluşan ikaz, itiraz ve protestoların tezahürleri şeklinde oluştuklarının görüldüğünü söyler.²⁰⁹

Günay, tarikat gruplarının, genelde ana dini kitleden ayrılmayı değil de ana dini kitlede yoğun bir dini hayatı ifade ettiklerini söyler. Örneğin, İslamiyet'te tarikat cemaatleri mensuplarının yoğun dini hayat arzularının tezahürü olan birçok nafil ibadetler, raks, sema, ruhsatlar, taşıdıkları kıyafetler gibi, kendilerinin Sünnilik derecelerinin tartışmaya açılmasına sebep olmuş ve bu tartışmalar olmuştur. Osmanlı

²⁰⁷ Günay, 2017, s. 305.

²⁰⁸ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karaman Kitabevi, Adana 2016, s. 304.

²⁰⁹ Günay, 2017, s. 305.

döneminde, özellikle 17. Yüzyılda hararetlenen medrese-takke çatışmasının baş göstermesi örnek olarak gösterilebilir.²¹⁰

Tarikat cemaatlerinde zamanla merasim ve ayinlerin önemi artmaya başlamış, pratik psikolojiye vakıf ve herkesi kendi ihtiyaç ve kabiliyetlerine eğitim veren şeyhin etrafında toplanmış gruplar haline gelmeye başlamıştır. Şeyhin çevresinde ve şeyhle yakın temasta bulunan bir halka mevcut duruma gelmiştir. Bu halkadan başka, şeyhi ara sıra ziyaret eden, diğer zamanlarda ise, kendi iş ve meslekleri ile meşgul ve genelde zaviyenin gelirinin büyük bir kısmını sağlayan müritlerin meydana getirdiği daha geniş bir halka yer almaktadır. Günay, tarikat cemaatleri bu halkavi ve karizmatik yapılarıyla, din kurucusunun etrafında teşekkül ve teessüs etmiş olan ilk dini cemaatlere benzetmektedir.²¹¹

“Hemen bütün dinlerde, olağanüstü hikâyeler ve menkıbeler için oldukça uygun bir zemin oluşturan tarikatların, cemaat üyeleri üzerinde ve genel olarak Müslüman toplumlarda birçok ekonomik, siyasi, dini, ahlaki, terbiyevi ve kültürel fonksiyonlar icra ettikleri anlaşılmaktadır. Esasen onların hak katlarında yayılmaları ve yerleşip kökleşmelerinde sırf dini Saiklerin yanı sıra sosyo-ekonomik, politik ve kültürel sebeplerin de önemli rol oynadıkları işaret etmek gerekir. Mesela, XIII. Yüzyılda, Anadolu’nun bağrında tarikatların bir ağ gibi örülmesinde en büyük rolü, onun korkunç bir Moğol istilasına uğrayarak alt-üst olması ve kasılıp kavrulması sonucu ortaya çıkan kargaşa ortamında, hamisiz ve sahipsiz kalan bedbin halkın, kurtuluşu manevi planda tarikat ulularının yaptıkları avutucu telkinlere bağlanmakta bulmalarının oynadığı görülmektedir. Tarikatlar, yalnızca Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında değil, aynı zamanda Balkanlara Türk hâkimiyetinin girmesi ve orada Müslümanlığın yayılmasında da önemli roller oynamışlardır. Nitekim bugün

²¹⁰ Günay, 2000, s. 278.

²¹¹ Günay, 2017, s. 307.

bile zenci Afrika’da İslamiyet’in yayılmasında etkili olan temel kanallardan biri sufilik ve tarikatlardır.”²¹²

Günay, tasavvuf ve tarikatların arasında sıkı bir bağlantının olduğunu belirtip²¹³ ayrıca Sünni veya Alevi ayrımı yapmadan tasavvuf ve onun halk katında cemaatleşmiş şekilleri olan tarikatların, Müslüman Türk dindarlığının önemli bir kısmını oluşturduklarını, Türk dindarlığının bütün formları ile imtizaç ettiklerini ve günümüzde de öyle kalmaya devam ettiklerini söylemektedir.²¹⁴ “Esasen, İslamiyet, ‘Ahi, Tarih, Toplum ve Kültür’ün etkileşimi bağlamında zamanla çok çeşitli yorumlara tabi olmuş; ekoller, mezhepler, fırkalar tarikatlar ve akımlar böylece doğuş gelişmiştir ve zaten süreç halen devam etmektedir.”²¹⁵

4.4. İ’tizali Grup ve Mezhepler

Günay, bu tür grup ve mezheplerin, dini ikaz, itiraz ve protestoların yerine göre ana dini cemaatten bir kopuşu ifade edebildiklerinden bahseder. Bu durumda meydana gelen i’tizali gruplara bütün büyük dini cemaatlerin tarihinde rastlamak mümkün olacaklarını söyler. Birçok i’tizal hareketlerinde en başta ana dini bünyeden kopma isteği mevcuttur. Muhtelif i’tizaller neticesi çeşitli mezheplere ayrılmış büyük dini grup içerisinde hangisinin ana dini cemaat, hangisinin de alt grup olduğunu fark etmek güç duruma gelmekle beraber bu tür durumlarda büyük dini cemaat ya da ümmet, birçok mezheplerin toplamından meydana gelen büyük kitle manasına gelmektedir. Örneğin, Hinduizm ve Budizm’de ana dini bünyeyi belirleyecek bir merkezi organizasyona rastlanmakta, oralarda mezheplerin toplamı dini ümmeti meydana getirmektedir. Bir diğer açıdan, ana dini cemaatten kopuşu ortaya çıkaran uyuşmazlığa ibadetle alakalı ya da teşkilata bağlı hususlardaki görüş ayrılıkları gibi

²¹² Ünver Günay, “Zenci Afrika’da İslamiyet’in Yayılışının Temel Etkenleri”. *Erzurum İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, 1980, s. 110.

²¹³ Günay, 1998b, s. 72.

²¹⁴ Günay, 1998a, s. 60.

²¹⁵ Ünver Günay, “Göç ve Değişme: Batı Avrupa’daki Türk İşçileri Örneği”, *Bilimname*, 2003, s. 41.

sırf dini amiller sebebiyet verecekleri gibi; Hristiyanlık, Budizm, Zerdüştlük ve İslamiyet'te İ'tizal hareketlerine binaen yapılan çalışmaların neticesinden anlaşıldığına göre, farklı tarihi, sosyal ve siyasi ve kültürel faktörler de rol oynadıkları bilinmektedir. Günay, bu cemaatlerin ortaya çıkışında sırf dini faktörlerin göz ardı edilmemesi gerektiğini söyler.²¹⁶

Mezhep kavramı ile kastedilen şeyin ne olduğu hususunda tartışmalar mevcuttur. Max Weber ve Ernst Troeltsch, kurumsallaşmış kilise cemaatinden farklı olarak mezhebi, sözleşmeli toplum şeklinde tarif etmektedirler.²¹⁷ Günay bu tarifi kabul etmez. Ona göre kilise cemaati ile mezhep cemaati arasındaki bu ayrım mutlak sayılmaz. Ona göre bir mezhebin kilise cemaatine dönüşmesi mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda bir kilise cemaatine sonradan girileceği gibi, birçok kimselerin nesiller boyu yerleşmiş bir mezhebe mensup olabileceğini söyler.²¹⁸

Mezhebin, kilise cemaatinden ayrılan en önemli özelliği, mezhebin devletten farklı, özel bir dini cemaat olması tezi ortaya atılmıştır. Günay, bu kriteri de mezhebi tarif etmek için yeterli görmez. Ona göre birçok kilise devletten uzak kaldığı gibi, günümüzde din-devlet ilişkilerinde esas teşkil eden laiklik ilkesi de din ve devlet işlerinin ayrı olması temeline dayanmaktadır.²¹⁹

Mensching, ana dini cemaatin inanç esaslarından biri olan i'tizal ve onun parçalanma özelliğini, bir mezhebin ayırt edici vasfı olarak açıklamıştır. O, mezhepleri “dogmatik mezhepler” ve “ameli mezhepler” şeklinde iki ana kategoriye ayırmıştır. Dogmatik mezhepler, inanç konusundaki ayrılıklar üzerine meydana gelir. Ameli mezhepler ise, ibadet gibi pratik konulardaki farklı konulardan meydana gelir. Lakin bu ikinci kategoriye dâhil olanların aslında birer “ekol” olduklarını bu yönden

²¹⁶ Günay, 1993, s. 232-233.

²¹⁷ Günay, 2017, s. 310.

²¹⁸ Günay, 2017, s. 310.

²¹⁹ Günay, 1993, s. 233.

de mezhepten ayırt edilmeleri gerekliliğini vurgulamaktadır.²²⁰ Bundan yola çıkarak, İslamiyet'teki birçok fıkıh ve kelam mezheplerin aslında mezhep değil birer ekol olduklarını ifade etmektedir.

Günay'a göre büyük toplum veya ana dini bünyede meydana gelen çeşitli dini alt grupların, mezhepler tarikatlar gibi belli bir ölçüde dini vahdeti bölücü fonksiyonlarının bulunmaktadır.²²¹

Günay, Hz. Peygamber'e nispet edilen “Ümmetim yetmiş iki fırkaya ayrılır, onlardan sadece biri kurtuluş ehlidir.”²²² Hadis-i şerifte buyurulan ifadeden yola çıkarak, İslam ümmeti bünyesinde varlık bulmuş olan birçok Fıkıh ve Kelam mezheplerinin gerçek anlamda içtihad farklılıkları üzerine oluşmuş ekollerin olduğunu, onları diğer dini bünyelerde görülen i'tizali gruplar olan mezhep cemaatlerinden ayırmak gerektiğini vurgulamaktadır.²²³

Arap lügatinde “gidilen yol” anlamına gelen “mezhep” sözcüğü, dini terminolojide i'tizali grupları ifade etmek üzere kullanılmasıyla, aynı şekilde zamanla fıkhi ekollerini temsil etmeye başladı.²²⁴ İslam dininde i'tizali dini grupları ifade etmek için kullanılan terimlerden bir diğeri de “fırka”dır.

İslam dininde i'tizali dini gruplar ve mezheplerin ortaya çıkışı ve oluşumunda, temelde coğrafi, sosyo-ekonomik, etnik ve kültürel etkenlerin yattığı öne sürülmüştür. Günay bu etkenlerin varlığını kabul etmekle beraber İslam'daki fırkalaşma ve mezhepleşme hareketinin bu açılardan derinliğini bir incelemeye

²²⁰ Mensching, 1951, s. 231-244.

²²¹ Ünver Günay, “Din ve Toplumsal Farklılaşma”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1982, s. 78.

²²² Ahmet Bin Hanbel, *Zavaid*, Cilt: 6, Sayı: 3, 145, s. 226.

²²³ Günay, 2017, s. 312.

²²⁴ Ehlisünnet fıkıh ekollerinden kabul edilen, Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik mezhepleri günümüzde varlığını sürdürmektedir.

dayanmadığını söyler.²²⁵ “Her hâlükârda, ‘Tevhîd’ yani Allah’ın varlık ve birliğine inancı, akîdesinin temeline yerleştirerek insanları birlik, beraberlik, kardeşlik, iyilik ve güzellik içinde bütünleşmeye ve dayanışmaya çağıran İslâmiyet’te, temelde siyasî sebeplerden kaynaklanan firkalaşmanın, İslâm tarihi boyunca İslâm ümmeti içinde ayırıcı fonksiyonlar gördüğü ve Müslümanların birtakım tâlî cemâatlere bölünmesi sonucunu doğurduğu; ancak Müslümanların, kendilerini ilme vererek dinlerini iyi anlayıp doğru yorumladıkları takdirde, kısır mezhep çekişmelerini kolaylıkla aşmak suretiyle, özellikle günümüzün modern dünyasında sınaî ve teknolojik gelişmelerin beraberinde getirdiği, öncekilerle karşılaştırıldığında oldukça değişik ve hayatî önemi haiz problemlerini halle yönelebilecekleri muhakkaktır.”²²⁶ İslamiyet dininde yaşanan bu gruplaşma ve fikir farklılıkları Hz. Peygamber’in vefatından sonra başlamış olup günümüze kadar gelmiştir.

²²⁵ Günay, 2017, s. 314.

²²⁶ Günay, 1993, s. 237.

SONUÇ

Ünver Günay, Türk din sosyolojisinin başında gelen isimlerinden biridir. Dini araştırmalara sosyolojik yaklaşım ekseninde kendine has yöntemler geliştirmiş olup kantitatif ve kalitatif yöntemlerden de araştırma konularında faydalanmıştır.

Günay'ın derin bilgisinin yanında sosyolojik düşüncesinin gelişmesinde, Prens Sabahaddin'in monografik tekniğe dayalı sosyolojik bilgi üretme yöntemi etkili olmuştur. Öte yandan Türk toplumunu Fransız düşünür Durkheim'in sosyolojisi ile tanıştıran Ziya Gökalp ve Türkiye'ye gelip İstanbul Üniversitesinde çalışan Alman akademisyenlerin de etkileri vardır.

Günay, Ziya Gökalp'in sosyolojik yaklaşımına referansta bulunarak toplumsal plüralizmden (çoğulculuk) çok bütünlük ve homojenliği ön plana çıkararak sistemli bir şekilde bütünlük anlayışını deney ve gözleme dayalı sosyolojik bakış açısına oturtmaktadır.

Günay, Batılı yaklaşımları olduğu gibi kabul eden veya Türk toplumuna aynen uygulayan bir sosyolog değildir. Yaşadığı toplumun dini karakterli sosyal olaylarını araştırmayı amaç edinerek, o topluma uygun teorik yaklaşımı geliştiren bir din sosyoloğudur. Günay'ın böyle yapması onun batıda meydana gelen dini ve sosyolojik gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmadığı anlamına gelmez tam aksine batılı dini ve sosyolojik gelişmeleri yakından takip etmiştir. Batının teorik, kavram, yöntem ve araştırma gündeminin Türk toplumuna aktarılmasının yanlışlığını her koşulda vurgulayıp, Türk toplumunun yapısı itibarıyla yeni kavramların ve bakış açılarının üretilmesinde büyük çaba sarf etmiştir.

Her fırsatta batılı yaklaşımların Türk toplumuna uyarlanmasının yanlışlığını belirten Günay, dini gruplar konusunda da aynı tavrı takınmıştır. Hristiyan kültürünün şekillendirdiği batının toplumsal yapılarında dini grupların organizasyonu ile alakalı kavramsallaştırmalarını genele yayılmış bir usul veya yol olarak benimsenmesinin yanlışlığını vurgulamıştır. Bu bağlamda bazı batılı sosyologların oluşturduğu dini gruplar tipolojisini Türk toplumunda görülen dini gruplar formasyonunu analiz etmede kullanmanın öznelliğini belirtmiştir.

Günay, araştırmalarını Batılı din sosyologlarının çoğunlukla yaptıkları fonksiyonel din çözümlemelerinin yanında hem substantif hem de fonksiyonel din çözümlemeleri etrafında yürütmüştür.

Basit, karmaşık, büyük ve küçük toplumların kendi aralarında bir grup barındırdığını belirten Günay, dini grupların da bu toplumlar arasında yer aldığını belirtmiştir. Bu bağlamda toplumun, dini yönüyle dinamik olarak değişime uğrayan, statik yönüyle de belirlenmiş bir kurum olarak yorumlamıştır. Toplumun belli bir yapı ve düzene sahip olması, oluşabilecek değişiklik ve dalgalanmaya belli bir zaman sonra topluma mal olacaktır. Bu durumda toplum, sürekli bir yapıya sahip olma özelliğini koruyacaktır. Toplumun sürekli belli bir yapı halinde olma faktörünü de sosyal hayatın gruplaşma özelliğinden kaynaklandığını ayrıca belirtmiştir.

Günay’a göre dini gruplar sosyal grupların özel bir türünü meydana getirmiştir. O, din sosyolojisinde dini gruplar meselesini, bir dinin hangi sosyal gruplarda yaşadığı ve hangi sosyal grupların doğuşuna sebebiyet verdiği konularına bağlı olarak görmüştür.

Günay da dini grupları “Tabii Dini Gruplar ve Sırf Dini Gruplar” şeklinde iki türde ele almıştır. Tabii dini grupları, kan hısımlığı veya komşuluk esasına dayalı bulunan cemaatlerin inan ibadet birlik şeklinde değerlendirip aynı zamanda onları “Özdeş Dini Gruplar” şeklinde isimlendirmiş; sırf dini grupları da din kardeşliğine dayandırıp onlara “Dinden Doğan Gruplar” ismini vermiştir. Günay, dini grupların iki türe ayrılmasının, tabii grup ve ilkel kültür seviyesindeki toplumlarla çok tanrılı yani politeist halk dinlerinin temelinde görüldüğü bununla beraber sırf dini grupların yüksek ve monoteist dinlere has topluluk türlerinin olduğu fikrini reddetmiş, bu ayrımın mutlak olmadığını belirtmiştir. Bu bağlamda ilkel kültür seviyesinde de sırf dini gruplara rastlamanın mümkün olduğu gibi politeist ve yüksek dinlerin egemen olduğu karmaşık kültürlerde ve modern cemiyetlerde de tabii ve özdeş dini grup ve cemaatlerin örneklerini bulmanın mümkün olabileceğini ifade etmiştir.

Günay, tabii dini grupların kan bağıyla oluşmasından bahsederek üzerlerinde sırf dini gruplar kadar durmamıştır.

Günay, sırf dini grupların gönüllülük esasına dayandığını söyleyerek ve bu bağın tabii dini gruplardaki bağdan daha çok kuvvetli olduğunu belirtmiştir.

Gönüllüğün hâkim olduğu sırf dini grupların bazılarında gruba kabul için bazı şartlar koşulup belli bir seçim ve eleme sonrası üyeler gruba dâhil olabilmektedirler.

Günay, dini grupların hiyerarşik bir yapılanmalarının oluşumundan bahsederek bu oluşumda karizmatik liderin önemli bir yer tuttuğunu vurgulamıştır. Liderin sahip olduğu karizma, grup üyelerinin birbirine kenetlenmelerinde büyük rol üstlenmiştir. Günay, ilk dini cemaatlerin yapısı bakımından oluşumuna da değinmiştir. Ona göre, ilk dini cemaat şeffaf bir yapıya sahiptir. Kendisinin geliştirdiği dairevi şekilde ilk dini cemaatin oluşumundaki evreleri özetlemiştir. Bu dairenin merkezinde dinin kurusunun yer aldığını ve ona yakın olan yeni taraftarlarında varlığından bahsetmiştir. Bu yapının yakından incelenmesi durumunda iç içe girmiş halkalar şeklinde yine merkezde dinin kurucusu olmak kaydıyla en yakın halkada en başından din kurucusunun yanında yer alanları ve devamında yer alan diğer halkada bir önceki kadar olmasa da dinin kurucusu için gayret gösteren hararetli taraftarlar ve devamında yer alan halkalarda da din kurucusuna bir veya ikinci derecedekiler kadar yakın olmayan salıklar ya da müminlerin geldiğini söylemiştir.

Günay, dini grup ve cemaatlerin din kurucusunun vefatından sonra çalkantıya gireceğinden bahsederek, bu vefattan sonra taraftarların kendi aralarında yeni belirlenecek olan lider anlaşmazlıkları yüzünden problemlerle karşılaşacaklarını belirterek bu tür problemlerin baş göstermesi üzerine belli itiraz ve protestoların meydana geleceğini bu bağlamda itiraz ve protestoların cemaatin kısa ömrünü kısaltabileceğinden söz etmektedir. Bu bağlamda Günay, dini cemaatleri incelerken, cemaatin oluşum gelişim ve dağılmasının tüm yönlerini göz önünde bulundurmıştır.

Günay, dini grupları incelerken çok hassas davranmış olup, dini temelli sosyal organizasyonlarla ilgili sadece nicel verilere ulaşılacak sonuçların olabildiğince statik olacağı farkındalığından bahsedip bu tür olayların/olguların arka planlarının incelenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Çünkü Günay, hangi konuda olursa olsun yapılacak olan çalışmada, o çalışmanın temsil ettiği toplumu tüm yönleriyle ele almada ulaşılacak sonuçların daha tutarlı olacağını belirtmiştir.

KAYNAKLAR

- Adivar, A. Adnan, *İslam Ansiplopedisi*, Cilt: 2 , TDV, İstanbul 1963.
- Akan, Vildan, "Birey ve Toplum" ,(Ed. İhsan sezai), *Sosyolojiye Giriş*, Martı Kitap ve Yayınları, Ankara 1991.
- Akseki, A. Hamdi, *İslam Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1958.
- Akyüz, Necati, Çapcıoğlu, İhsan, *Anabashlıklarıyla Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Akyüz, Necati, Çapcıoğlu, İhsan, *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- Arslantürk, Zeki, *Ana başlıklarıyla Din Sosyolojisi*, (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- Arslantürk, Zeki, *Din Sosyolojisi*, (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), Grafiker Yayınları, Ankara 2015.
- Attar, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, (Çev. Süleyman Uludağ), Erdem Yayınları, İstanbul 1991.
- Aziz, Aysel, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Nobel Yayınları, Ankara 2013.
- Bal, Hüseyin, *Din Sosyolojisi: Din olgusu, Dini Gruplar, Yöntem*, Sentez Yayıncılık, Ankara 2014.
- Bal, Hüseyin, *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Sentez Yayınları, İstanbul 2016.
- Bardakoğlu, Ali, "Gençlik ve Din", *TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- Bilgiseven, A. Kurtkan, *Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1980.
- Bilmen, Ö. Nasuhi, *Muvazzah İlmi Kelam*, Hisar Yayınları, İstanbul 1959.
- Bird, John, *Din Sosyolojisi Nedir*, (Abdolvahap Taştan, M. Değiş Dereli), Lotus Yayınevi, Antalya 2015.
- Bodur, H. Ezber, "Ünver Günay ve Türk Din Sosyolojisi" *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, 2009.

Brown, Radcliffe, *Din ve Toplum*. (Çev. Ünsal Oskay), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

Can, İslam, *Sistemik Aile Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.

Canatan, Kadir, Yıldırım, Ergün, *Aile Sosyolojisi*, Açılımkitap Yayınevi, İstanbul 2009.

Ceyhan, Semih, 10 Ekim 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuhd>

Cezayirli, Gülay, "Dini Grup ve Toplumsal Grup" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 37 , Sayı: 1, 1997.

Coşkun, Ali, "Örnek bilim adamı hocam Prof. Dr. Ünver Günay ve din sosyolojisi eseri", *Turkish Studies*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2018.

Çapcıoğlu, İhsan, "Türkiye’de Din Sosyolojisi: Tarihsel Arka plan ve Yeni Gelişmeler", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, Sayı: 1, 2009.

Creswell, John W., *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Çev. Ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir), Siyasal Kitabevi, Ankara 2013.

Deniz, Gürbüz, Din felsefe ve Millet, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 1. 2016.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Akaydın Kitabevi, Ankara 2013.

Din Sosyolojisi. (2019, Nisan Perşembe). din-sosyolojisi: <http://din-sosyolojisi.nedir.org/> adresinden alınmıştır.

Doğan, İsmail, *sosyoloji*, Pegem Akedemi Yayıncılık, Ankara 2002.

Efe, Adem, *Dini Gruplar Sosyolojisi*. İstanbul: Dönem Yayıncılık, İstanbul 2013.

Efe, Adem, "Türkiye’nin ilk Din Sosyolojisi doktorlarından Ünver Günay’ın bir ‘Sunuş’ yazısı ve Mehmet Râmi Ayas Üzerine", *Turkish Studies* , Cilt: 13, Sayı: 2, 2018.

Erkal, Mustafa, *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*, Der Yayınları, İstanbul 1998.

Eskier, Uğur, Erişim Tarihi: 07 Mayıs 2019, "Donatizm Nedir?", <https://www.makaleler.com/donatizm-nedir-donatistler-kimdir>.

Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir*, (Çev. Nilgün Çelebi), Anı Yayıncılık, Ankara 2016.

Freedman, J. L., Sears, D. O., & J. M., *Sosyal Psikoloji*, (Çev. Ali Dönmez), İmge kitabevi, İstanbul 1989.

Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, (Çev.Turgut Kalpsüz), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.

Furseth, Inger& Repstad, Pal, *An Introduction to the Sociology of Religion, Classical and Contemporary Perspectives*, Asgate Publishing, 2006.

Geertz, Clifford, *Religion as a Cultural System*, (Ed. Michael Banton), Universty of Chicago Press, Londra 1966.

Gökçe, Birsen, Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme, *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Sayı: 8, 1976.

Gönüllü, Müzeyyen, "Grup ve Grup Yapısı", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , Cilt: 2, Sayı: 1, 2001.

Güllü, İsmail, "Prof. Dr. Ünver Günay'ın hayatı, eserleri ve Türk Din Sosyolojisindeki yeri", *Turkish Studies* , Cilt: 13, Sayı: 2, 2018.

Günay, Ünver, "Ahiliğin Dinî ve Sosyal Yönleri", *II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu* Kırşehir: Kırşehir Kültürünü araştırma merkezi, 2006.

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2017.

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1993.

Günay, Ünver, "Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 12, 2002.

Günay, Ünver, "Din Sosyolojisinin Yöntem ve Teknikleri", (Ed.Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

Günay, Ünver, "Dinin bireysel ve toplumsal boyutu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 1999.

Günay, Ünver, "Ziya Gökalp'in Sosyolojisi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8, 1992.

Günay, Ünver, "Türklerin Dini Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 10, 1998.

Günay, Ünver, "Toplumsal Değişme ve İslamiyet", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: I, sayı: 1, 2001.

Günay, Ünver, "Modern Sanayi Toplumlarda Din: I", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, 1986.

Günay, Ünver, "Modern Sanayi Toplumlarda Din: II", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4, 1987.

Günay, Ünver, "Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999.

Günay, Ünver, "Dinî Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 10, 1998.

Günay, Ünver, "Din ve Toplumsal Farklılaşma", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5, 1982.

Günay, Ünver, "Din ve Sosyal Bütünleşme", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, 1989.

Günay, Ünver, "Çağdaş Türkiye'de Din, Toplum, Kültür, Gelenek ve Değişme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: I, sayı: 2, 2001.

Günay, Ünver, "İslam Dünyasında Gelenek, Değişme, Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 8, 1998.

Günay, Ünver, "Laiklik, Din ve Türkiye", *Dinler Tarihi Araştırmaları- VI*, [Sekülerleşme ve Dinî Canlanma, Sempozyum, 22-23 Ekim/October 2008, Ankara], 2008.

Günay, Ünver, "Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunu", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu*, 11-13 Haziran 2004, 2005.

Günay, Ünver, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Dergah Yayınları, İstanbul 2009.

Günay, Ünver, "Türkiye’de Din Sosyolojisi: Teorik ve Metodolojik Meseleler", *Toplum Bilimleri, Sayı: 1, Sayı, 3*, 2006.

Günay, Ünver, "Zenci Afrika'da İslamiyetin Yayılışının Temel Etkenleri", *Erzurum İslami İlimler Fakültesi Dergisi* , 1980.

Günay, Ünver, Taştan, A., & Çelik, c., "Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları", *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, 2005.

Güven, Mustafa, "Kültürün bir unsuru olarak din", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2012.

Hanbel, Ahmet b., Zevaid, Cilt: 6, Sayı: 3, H.145.

John Hick, “Hayatın Dinsel Anlamı”, *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, (Çev. Gamze Varım), Say Yayınları, İstanbul 2002.

Kehrer, Günter, *Din Sosyolojisi*,(Ed. Yasin Aktay, Mehmet Emin Köktaş), Vadi Yayınları, İstanbul 2007.

Kellett, E. E, *A Short History of Religions*, London 1948.

Kiliç, A. Faruk, "Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri", *Değerler Eğitimi Dergisi. Cilt: 5, Sayı: 13*, 2007.

Kınsün, Abdulkaki, “Dini Gruplar Sosyolojisi”, *Bingöl Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2016.

Kirman, M. Ali, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Karaman Kitabevi, Adana 2016.

Kirman, M. Ali, "Ünver Günay ve Genç Din Sosyologlarına Yaklaşımı", *Turkish Studies*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2018.

Kivisto, Petter, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, (Çev.İhsan Çapcıoğlu, Sefer Yavuz), Birleşik Kitabevi, Ankara 2008.

Korlaelçi, Murtaza, Din-Kültür ilişkisi, *Felsefe Dünyası*, (1993).

Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Sentez Yayınları, İstanbul 2012.

- Kurt, Abdurrahman, "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008.
- Manzur, İbn, *Lisanul-Arab (H.1318)*, (Çev. Günay Tümer), Ocak Yayınları, Ankara 1997.
- Mensching, Gustav, *Din Sosyolojisi, (1964)*, (M. Aydın, Çev.) Konya 1994.
- Mensching, Gustav, *Sociologie Religieuse*, Payot, Paris 1951.
- Müller, Max, *Lectures on the Origin and Growth of Religion*, as. London 1891.
- Nigosian, S. A., *World Religions*. Britain 1975.
- Patton, Michael Quinn, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme yöntemleri*, Çev. Ed. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Pegem Yayınları, Ankara 2014.
- Savan, Gönc, *Klasik Sosyoloji Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2011.
- Safa, Mustafa, "Hicret Sonrası Medine'de Sosyal ve Dini Hayat" *Toplum Bilimleri Dergisi* , Cilt: 6, Sayı: 12, 2012.
- Sharf, Betty R., "Dine Sosyolojik Yaklaşımlar, Öncüler", (Çev. Bünyamin Yılmaz, İhsan Çapcıoğlu) , *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Çizgi Yayınevi, Konya 2006.
- Sezen, Yümni, *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1990.
- Sinanoğlu, A. F., "Dinî Gruplar ve Grup Fanatizminin Toplumsal Boyutları", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2014.
- Smart, Ninian, *The Religious Experience of Mankind*, London 1970.
- sorularlaislamiyet.com. (2019, 04 14). *sorularlaislamiyet.com*. sorularla islamiyet: <https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/din-nedir> adresinden alınmıştır.
- Subasi, Necdet, "Türkiye'de Din, Dinî Toplumsallıklar Ve Din Sosyolojisi/Religion, Religious Socius And Sociology Of Religion In Turkey", *Sosyoloji Konferansları* 52 (2015), ss. 391.

Taş, Kemaleddin, Sosyolojik "Din Tanımları", (Ed. Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu), *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.

Troeltsch, Ernst, *Social Teaching of the Christian Churches*, Macmillan, New York 1931.

Tusi, *Mubâhasât beyne't-Tûsî ve'l-Kâtibî*, Tahran H.1383.

Tümer, Günay, "Çeşitli yönleriyle din", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, 1986.

Türkdoğan, O., *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1977.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1990.

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, (Çev. Ünver Günay), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisine Giriş*, (Battal İnandı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1987.

Wach, Joachim, "Din ve Toplum", (Ed. Ünver Günay), *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2017.

Weber, Max, *Basic Concepts in Sociology*, Peter Owen, London 1962.

Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Weber, Max, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. (Çev. Musa Ceylan) Bakış Yayınları, İstanbul 2000.

Wössner, Jakabus, *Soziologie*, Böhlau, Wien-Köln 1979.

Taştan, Abdulvahap, "Bir Din Sosyologunun Portresi: Prof. Dr. Ünver Günay The Portrait Of A Sociologist Of Religion: Professor Unver Gunay", *Turkish Studies*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2018.

Tetik, Hayati, “Ortaöğretim Kurumlarında Mükâfat Ve Ceza Algısı”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, 3, 2013.

Yetik, Erhan, "Hz. Muhammed (s.a.v)'in Zühd ve Takvası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1, 1993.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : İdris AKDEMİR

Doğum Yeri ve Tarihi : Siirt-15.06.1990

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Dicle Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller : Arapça, İngilizce

İş Denevimi

Çalıştığı Kurumlar : Milli Eğitim Bakanlığı

İletişim

E-posta Adresi : idrisakdemir@msn.com